

3 let

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

števila 16 / november 2023

ISSN 1580-7282

KAZALO

OB 30-LETNICI DRUŠTVA SOŠKA FRONTA 1915–1917	3
PESEM , Radivoj Pahor	6
FRANC IN JOSIP KRALJ – UTRINKI DVEH TRŽAČNOV V AVSTRO-OGRSKI VOJSKI , Guido Alliney	7
NADPOROČNIK IVAN NAPOLEON VELA IN MOSTAR 1914–1918 , Igor Fabjančič	13
LAZARISTI NA MIRENSKEM GRADU V PRVI SVETOVNI VOJNI , Renato Podbersič ml.	23
STANISLAV DEKLEVA IN NJEGOVO LEDENO MESTO , Vinko Avsenak	32
MESTO V LEDENIKU MARMOLADE , Santo De Dorigo	43
SPOMINI LEOPOLDA POLOKA NA BOJE PRI GORICI , David Erik Pipan	54
ITALIJANSKI PODPOROČNIK DE BONIS IN NJEGOVI VOJNI ZAPISI , Vili Prinčič	62
PREBOJ 55. PEHOTNE DIVIZIJE MED 12. SOŠKO OFENZIVO , Timon Grubar	68
MEHO KASUPOVIĆ IN OMER MEKANOVIĆ – »LJUTA KRAJIŠNIKA« NA SABOTINU , Mujo Koštić – Husein Sejko Mekanović	78
MARŠAL BOROVIĆ V OČEH ČASTNIKOV KRALJEVINE SRBIJE , Matjaž Bizjak	83
NEMOGOČI PONTONSKI MOSTOVI PRI BODREŽU IN LOGAH , Mitja Juren	88
GROB NAD MOSTOVI: KOSTI, GUMBI IN SPONE PRIPOVEDUJEJO , Tomaž Fabec	99
KRATKE ZGODBE	
Mrkuševo znamenje , Mirko Kurničič	105
Vojna skozi otroške oči , Cvetka Skok	109
OSKRBA SOŠKE FRONTE PO FELDBANU , Ivan Rudolf	112
BOJ V ZALEDJU STRELSKIH JARKOV , Janko Boštjančič	120
VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...	
Mitja Močnik s Huma (Kojško) , Vinko Avsenak	131
DEJAVNOSTI DRUŠTVA SOŠKA FRONTA 1915–1917 V LETIH 1993–2023	137

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 16, november 2023

Izdajatelj: Društvo soška fronta 1915–1917, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavna urednika:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič; **odgovorni urednik:** David Erik Pipan; **uredniški odbor:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, dr. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič; **lektor in prevajalec:** Vinko Avsenak
Oblikovanje in tisk: A-media d. o. o.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Vojna razglednica Ivana Vavpotiča, iz serije Vojska v slikah, št. 75 (zbirka Davida Erika Pipana)

Na zadnji strani: Značka avstro-ogrskih železničarskih enot (zbirka Davida Erika Pipana)

www.drustvo-soskafronta.si

OB 30-LETNICI DRUŠTVA SOŠKA FRONTA 1915–1917

Drage bralke, dragi bralci!

Hitro je minilo teh skupnih trideset let. Občutek imam, da smo dvajsetletnico društva proslavili lansko in desetletnico predlansko leto ter da je bilo društvo ustanovljeno le leto pred tem.

26. marca 1993 se je v Solkanu na ustanovnem občnem zboru zbralo 35 zanesenjakov iz celotne soške doline, ki jih je združila želja po organiziranem pristopu k ohranjanju bogate vojnogodovinske zapuščine v naših krajih. Ustanovili so Društvo soška fronta Nova Gorica. Novoustanovljeno društvo si je za pglavitni cilj zadalo, da v sodelovanju s strokovnimi institucijami prispeva k ohranjanju in varovanju zapuščine prve svetovne vojne. Novica o ustanovitvi društva se je takoj razširila in članstvo se je hitro začelo večati, društvo pa je kmalu preraslo lokalne okvirje ter postalo prepoznavno tudi izven goriške regije. Tudi po zaslugi našega društva je javnost na zbiralce ostalin soške fronte, na tako imenovane »železarje«, začela gledati drugače in ne več kot na krajevne čudake ali celo plenilce kulturne dediščine.

V skladu z zastavljenimi smernicami društvo že od ustanovitve plodno sodeluje s strokovnimi institucijami, še posebej z Goriškim muzejem, Zavodom za varstvo kulturne dediščine OE Nova Gorica, Kobariškim muzejem, Muzejem novejše in sodobne zgodovine Slovenije Ljubljana, Ustanovo »Fundacija Poti miru v Posočju«, Parkom vojaške zgodovine Pivka, z različnimi občinami ter drugimi domačimi in tujimi ustanovami in društvi. Pridobilo si je tudi status nevladne organizacije, ki deluje v javnem interesu na področju kulture.

Aktivnosti v obliki razstav, strokovnih ekskurzij, predavanj, spominskih dogodkov, obnov vojnih objektov, družabnih srečanj, organizacij srečanj zbiralcev in nekoliko kasneje tudi publicistične dejavnosti so si sledile v takem zaporedju, da lahko rečem, da za marsikaterega našega člana Društvo soška fronta predstavlja kar način življenja. Skratka, postali smo neke vrste družina. In v teh treh desetletjih so številni zaslužni posamezniki s svojimi nenadomestljivimi in opaznimi prispevki močno zaznamovali nas in naše društvo. Ne bom jih poimensko našteval, ker bi zlahka koga pozabil. Tudi ne bom kronološko našteval vseh dogodkov, ki smo jih v tem obdobju organizirali, čeprav tak seznam imamo. Zato pa smo pobrskali po bogatem društvenem arhivu in iz njega potegnili le izbor fotografskega in drugega gradiva, s pomočjo katerega smo skušali simbolično predstaviti 30 let naših dejavnosti. Kot je zapisal Simon Gregorčič:

*Da kip njegov bi vam podal,
Raztresene sem ude zbral.
Ne vseh, – a kdor pregleda te,
spozna mu glavo in srce.*

Društvo že od svoje ustanovitve leta 1993 posebno pozornost posveča ostalinam soške fronte na samem terenu in njihovi obnovi. Spletni popis zanimivejše nepremične dediščine soške fronte je objavilo na spletni strani Pro-Hereditate. Dejavno sodeluje v projektu Poti miru od Alp do Jadrana – Walk of Peace. Člani društva so tudi pripravili strokovne vsebine za turistično informativne table na Prižnici, Vodicach, Sveti Gori, Škabrijelu, Sabotinu, v Panovcu, Markovem hribu, Šempetru, Vrtojbi, Čepovanu, Grgarskih Ravnah, na Goriškem Krasu in v Logu pod Mangartom. Poleg tega že vrsto let urejajo nekdanja bojišča na Sabotinu, Vodicach, Sveti Gori in Škabrijelu. Ob najdbah posmrtnih ostankov vojakov iz prve svetovne vojne pa aktivno sodelujejo tudi z arheološko stroko.

Društvo redno izdaja revijo Na fronti, edino revijo v Sloveniji, posvečeno izključno prvi svetovni vojni. V njej objavlja pričevanja udeležencev vojne, spomine beguncev, opise vojnih dogajanj, pogosto pa predstavlja tudi spomenike in sorodne objekte. V rokah držite 16. številko revije Na fronti. A tudi sicer članom društva publicistična dejavnost ni tuja. Kar nekaj jih rezultate svojih raziskav redno objavlja v knjižni obliki, društvo pa njihovo dejavnost podpira z njihovo izdajo in promocijo.

Za svoje člane in drugo zainteresirano javnost društvo pogosto organizira strokovne ekskurzije, a tudi razna predavanja zunanjih predavateljev in izobraževanja s področja zakonodaje, ki se nanaša na ohranjanje ostalin soške fronte. Tako je aktivno sodelovalo pri pripravi izobraževanja za vodnike po Poti miru, pri pripravi zakona o orožju in pri pripravi izobraževanja za uporabo detektorjev kovin. Dobro tudi sodeluje z lokalnimi šolami in za učence pripravlja tematska predavanja ali vodene ogleda.

Društvo je znano tudi po organizaciji srečanj zbiralcev, ki se pogosto odvijajo na Goriškem. »Srečanje s preteklostjo«, ki ga dvakrat letno organizira v Šempetru pri Gorici in ki se je 7. 12. 1996 rodilo v skromni dvoranici na Banjšicah, je z leti preraslo v vodilne tovrstne dogodke evropske ravni.

V tridesetih letih je društvo pripravilo več kot 120 različnih tematskih razstav, ki so bile na ogled na različnih lokacijah, med drugim v avli občinske stavbe v Novi Gorici, v Muzeju soške fronte na Sveti Gori, na gradu Kromberk, v Parku vojaške zgodovine v Pivki, Kobariškem muzeju, Slovenskem planinskem muzeju, Muzeju Slovenske vojske in številnih drugih krajih, večkrat tudi v tujini. Med razstavami velja posebej omeniti ciklus tematskih razstav, ki so nastajale v sodelovanju z Goriškim muzejem in so bile v letih 1993–2001 postavljene na ogled v nekdanjem Muzeju soške fronte na Sveti Gori. Že leta 1997 je društvo z razstavo »Iz bojišča v muzej«, gostovalo v muzeju prve svetovne vojne v Sredipolju, kar je bila sploh prva tuja gostujoča razstava v tem muzeju. Odmevna je bila tudi obsežna razstava »Naši gorski strelci«, ki je nastala v sodelovanju z Goriškim muzejem in je bila leta 2012 na ogled v Gradu Kromberk, nato pa je gostovala po več slovenskih muzejih.

Društvo je v letih 2021–2022 aktivno sodelovalo pri pripravi vsebin za Center za obiskovalce Sabotin – Park miru, ravno tako tudi pri pripravi muzeja o saniteti na soški fronti v Renčah in stalnih razstav o zaledju soške fronte v Parku vojaške zgodovine v Pivki. Upravlja pa tudi z lastno stalno razstavo o dogodkih na soški fronti »Šempeter in okolica med prvo svetovno vojno«, ki celostno lepo dopolnjuje vse ostaline soške fronte na Goriškem in je po predhodni najavi na ogled v zaklonišču pod šempetrsko pošto.

Društvo soška fronta se pogosto udeležuje raznih spominskih dogodkov in proslav, veliko pa jih tudi samo organizira ali soorganizira. Člani društvene ponazoritvene skupine GSR2 pa se poleg njih udeležujejo tudi didaktičnih ponazoritvenih dogodkov v zgodovinskih uniformah.

Leta 2011 je društvo skupaj z Društvom IR87 Solkan in Društvom goriških rodoljubov postavilo na vrhu Škabrijela spomenik padlim na tem hribu. Leta 2014 je sodelovalo pri obnovi madžarske piramide iz prve svetovne vojne na pobočju tega hriba. V letu 2016 je v sodelovanju z Mestno občino Nova Gorica postavilo Park spomina in razmisleka, katerega sestavni del je spomenik generalu Borojeviću na Prevalu. V letu 2017 pa je obnovilo razpadajoče obcestno znamenje iz prve svetovne vojne na čepovanskih Vratih. Društvo je bilo tudi pobudnik obnove spomenika iz prve svetovne vojne v Panovcu, ki od njegove otvoritve spomladi 2022 služi kot osrednji spomenik ukrajinskim vojakom, ki so se borili na soški fronti.

Svoj jubilej je Društvo soška fronta obeležilo 2. junija letos s proslavo v gledališki dvorani gimnazije Nova Gorica. V bogatem kulturnem programu je bil slavnostni govornik direktor Parka vojaške zgodovine Pivka, mag. Janko Boštjančič. Zato za zaključek prilagamo njegov nagovor:

Spoštovani predsednik društva David Erik Pipan, spoštovani člani, cenjeni gostje! V veliko čast mi je, da vas lahko nagovorim ob praznovanju 30-letnice vašega društva. Verjemite mi, da sem to zaupano nalogo prevzel z velikim spoštovanjem in odgovor-

nostjo. Gre namreč za pomembno obletnico društva, ki ga visoko cenim in ki je v tridesetih letih opravilo izjemno veliko delo v nacionalnem merilu. Spomin na prvo svetovno vojno je namreč na Slovenskem dolga desetletja slonel zgolj na osebнем ali pa družinskem spominjanju in odnos do dediščine prve svetovne vojne bi lahko milo rečeno označili kot ignorantski.

Odrinjenost v pozabo izhaja iz dejstva, da je avstro-ogrska monarhija ob koncu vojne razpadla in sta Kraljevina SHS, sploh pa Kraljevina Italija zavzeli sovražen odnos do vsega, kar je naše kraje in ljudi povezovalo s habsburško monarhijo. Žrtev tega je bil tudi zgodovinski spomin, povezan z dogajanjem v prvi svetovni vojni. Čeprav je ob njenem koncu veljalo splošno prepričanje, da je šlo za zadnjo vojno, da se kaj tako krutega in strašnega ne more več ponoviti, se je že čez dvajset let zakuhala nova svetovna vojna, še večja ter strašnejša od prve. In dediščina prve svetovne vojne je tonila vse globlje. Tudi v socialističnem obdobju z njo ni bilo kaj početi, tako v osnovni kot srednji šoli smo o tem prelomnem zgodovinskem obdobju slišali le nekaj stavkov. V uradno mitologijo so uspeli umestiti le upore avstrijskih vojakov v zadnjem letu vojne, ki so imeli nekoliko revolucionarnega pridiha. Ignoranca političnega aparata se ni prenašala zgolj v šolski sistem, ampak tudi v raziskovalne ustanove, kjer smo pridelali nenadomestljivo zamudo in izgubili ogromno materialne ter nematerialne dediščine.

A v osemdesetih letih se je v zarji demokratičnih sprememb in narodnega preporoda začelo stanje spreminjati in zanimanje za dogajanje v prvi svetovni vojni, zlasti pa še za vojno dogajanje na našem nacionalnem ozemlju ter zgodbe naših rojakov, je nezadržno rastlo.

Korak pred državo in institucijami so/ste bili zasebni zbiralci, domoznanci in ljubitelji zgodovine, ki ste opravili neprecenljivo delo pri ohranjanju dediščine soške fronte. Formalna povezava v društvo je nekakšna evolucijska nadgradnja tega entuziazma, kot bi množico izvirov in potočkov združil v močno reko, ki se je ne da ustaviti. Seznam aktivnosti društva po posameznih letih temu pritrjuje – razstave, prireditve, knjige, petnajst številčk revije Na fronti, izjemno zanimive ekskurzije, nenehna raziskovanja, očiščeni jarki in kaverne. Neverjetno!

Pred oči mi stopa svetopisemska vrstica: »Povem vam, če ti umolknejo, bodo kamni vpili.« (Lk 19,40). Dolgo, predolgo so o dogajanju na soški fronti vpili le kamni kot neme priče takratnega dogajanja. Granatne lijake, strelske jarke ali pa nagrobnike in redke spomenike so vse bolj preraščali mah, grmovje, pozaba ... In vendar – ali imamo pravico pozabiti?

Ob vsem nesmislu vojne je prav spominjanje, oživitev zgodovinskega spomina nekaj, kar vsaj nekoliko osmisli to neskončno trpljenje. Kri fantov in mož, prelita na Rombonu, Mrzlem vrhu, Sabotinu, Škabrijelu, Doberdobu ali kjer koli drugje, in solze njihovih mater, žena, deklet, otrok, niso tekle povsem zaman, če se tega po sto letih spomnimo, če to zgodbo zapišemo, objavimo, prikažemo v muzejski razstavi. Kajti s tem, pa naj se tega zavedamo ali ne, pričujemo o pomenu in veličini miru. In verjemite mi, da je to v teh dneh pomembno, kot le malokdaj v zgodovini.

Iskrene čestitke ob tridesetletnici! Še na mnoga leta!

David Erik Pipan
Predsednik društva

PESEM

Radivoj Pahor

PROŠNJA

Renškim fantom na Rombonu

*Z nebá prší v razmočene obleke.
Po slepem begu, ranjeni, izdani,
so tiho legli pod visoke smreke.
Ledéna smrt jim na brjárju hrani*

*še zadnji ples, kjer svoja srca láni
dekletem so obljubljali na veke.
Z valóvi Háron do sovražne reke,
čolnar jih pelje k ljubici izbrani.*

*Ni mlado jutro, ki se ónstran béli,
ne zbris ledén, ki že zaklepa sanje.
Je češnjev vrt v pomrznjeni deželi?*

*Le ena kletev, če bi kléti smeli,
le ena misel, kadar mislim nanje,
le ena prošnja, da bi še verjeli.*

FRANC IN JOSIP KRALJ – UTRINKI DVEH TRŽAČNOV V AVSTRO-OGRSKI VOJSKI

Guido Alliney

Galicija

Franc Kralj se je kot najstarejši med petimi brati rodil leta 1896 v slovenski družini, ki se je iz soške doline že prej preselila v Trst. Njegov oče, tudi Franc, je bil s Kanalskega vrha in se je poročil z Marijo Bavdaž, hčerjo gospodarja kmetije na Širokem pri Tolminskem Lomu. Zakonski par se je potem odločil živeti v Trstu in si našel prebivališče v hiši na ulici Salita di Greta.

Ob izbruhu prve svetovne vojne je Franc, ki je komaj postal polnoleten, prejel poziv, da obleče vojaško suknjo in služi cesarju. S tisoči mladih fantov so ga poslali na vzhodno, rusko fronto. Kmalu bomo videli, da o njegovih doživljajih v Galiciji vemo zelo malo. Ta zapis skuša, brez upanja na osvetlitev njegovega življenja, združiti v njegovem spominu nekaj redkih utrinkov, ki jih je Franc prenesel na svoje in ki se le s težavo izluščijo iz nekaj njegovih zemljevidov. Znano je le, da so ga v nogu ranili drobci granate in da so ga potem oskrbeli v bolnišnici na Madžarskem. Po čudnem naključju se je njegova mati Marija v tistih nenavadnih dneh s še dvema mlajšima sinovoma, Antonom in Karlom, napotila prav na Madžarsko, da bi si tam prislužila kaj denarja za družino. Mož jo je namreč pred kakim letom zapustil v revščini. Na Madžarskem je »svoje skromne dragocenosti prodala bogatim kmetom v zamenjavo za moko in se preživljala kot sezonska žanjica, medtem ko sta sinova pobirala požeto klasje«.¹ Tako se je leta zatem spominjala vnukinja Nada, hči Marijinega drugorojenega sina Josipa. Franc v bolnišnici in njegova mati žanjica sta bila na prostranih madžarskih ravninah oddaljena drug od drugega le nekaj kilometrov, a tega nista vedela.

Franc se je vrnil z vzhodne fronte in je imel v primerjavi s tisočimi drugimi vojaki srečo, da ni izgubil življenja na tamkajšnjih bojnih poljanah. Toda rane so mu zapustile bolečine za vse življenje, kajti drobni drobci ruske granate so nenehno potovali po njegovem telesu in iskali pot izhoda. Po skoraj petdesetih letih, ko ga je mučilo gnojno vnetje, je iz njegovega zapestja na splošno osuplost prišel na dan eden od granatnih drobcev. Franc je o strašnih dogajanjih v Galiciji zapustil svojcem bore

Fotografija bratov Kralj (Franc stoji, Josip sedi), posneta v Radgoni septembra 1916 (zbirka Guida Allineya)

malo spominov. Govoril je le o številnih mrtvih vojaki, ki so obležali na bojiščih, in o vrstah obešencev, domnevno ruskih vojnovnih, vzdolž cest na ravninskem galicijskem podeželju.

Toda vojna se je nadaljevala, in ko so Franca odpustili iz bolnišnice, se je vrnil na fronto, tokrat na italijansko. Njegovi skromni spomini nam govorijo le, da so ga razporedili na Veliki Pal,² na enega od najbolj težkih delov gorske fronte, na meji med Karnijo in Koroško. Svojci niso obdržali v spominu ime na njegove enote, toda po mnogih letih je med kupi papirjev, spravljanih v skrinji na podstrešju, prišlo na dan nekaj zanimivih dokumentov. Med njimi velja omeniti predvsem kartico s fotografijo, na kateri je videti Josipa s skupino prijateljev.

¹ N. Carli (Kralj), *Appunti per un diario* (Zabeležke za dnevnik), arhiv Guida Allineya.

² Gora v Karnijskih Alpah (nem. Großer Pal, ital. Pal Grande, 1814 m), severozahodno od italijanskega mesteca Timau, ki leži okrog 60 km severno od Vidma (op. ured. V. A.)

Fotografija, ki jo je Josip poslal bratu Francu 27. marca 1916. Josip stoji kot drugi na levi strani. (zbirka Guida Allineya)

Hrbtna stran Josipove kartice, iz katere je razvidno, da je Franc služil v 10. stotnji 7. pehotnega polka. (zbirka Guida Allineya)

Kartico je Josip 27. marca 1916 poslal Francu in iz nje nedvomno izhaja, da je Franc služil v 3. vodu 10. stotnije 7. pehotnega polka (*K.u.k. Infanterie Regiment Nr. 7 Graf von Khevenhüller*). Naborni sedež polka je bil sicer v Celovcu, a so v njegove vrste vpoklicevali tudi vojake iz Primorske.

Polk je vso zimo in poletje 1916 zasedal položaje med Freikoflom/Cuelatom in Velikim Palom. Ti meseci so se Francu najbolj vtisnili v spomin. Več let je po vojni zahajal z ženo Carlo Golob na počitnice v Timau in jo vodil na dolge sprehode po vse bolj razrušenih položajih in poko-

pališčih, ki so bili takrat tako kot danes posejani po dolini potoka Angerbacha.

Septembra 1916 je Franc dobil prepustnico za obisk mlajšega brata Josipa, Pepija, kakor so ga imenovali v družini, ki je bil rojen leta 1898. Ko je Josip dosegel polnoletnost, so ga poslali v vojašnico Kodolitsch v Radgoni, ki je bil takrat matična vojašnica 97. pehotnega polka (*K.u.k. Infanterie Regiment Nr. 97 Freiherr von Waldstätten*), v katerem so služili vojaki iz Trsta in Primorske. Franc in Josip sta preživela nekaj dni skupaj in se ob tej priložnosti dala fotografirati. S to fotografijo sta torej brata ovekovečila svoja obraza in svojo udeležbo v vojni. Franc na fotografiji stoji ter se kaže s činom poddesetnika in s travnato zelenimi našitki (*grasgrün*) svojega polka. Videti je zamišljen in otožen. Josip pa sedi na naslanjaču fotografskega studia, pletenem iz šib, odet v novo, še robato uniformo z novimi našitki, ki bi glede na polk morale biti rožnate (*rosenrot*). Kapo si je že ozaljšal z značkami, toda njegov obraz je namrščen in roke ima prekrižane na prsih, kar razodeva njegovo sovražno razpoloženje do vojnih razmer, ki jih je okušal.

Toda usoda je hotela, da Josip ni več odšel na fronto. Kot je razvidno iz dokumenta, ki ga hrani Archivio di Stato di Trieste, so ga 3. julija 1916 sprejeli v vojaško bolnišnico (*K. u. k. Reservespittal Nr. 2*) v Mariboru, iz katere so ga 5. avgusta 1916 odpustili z diagnozo prirojene napake srčne zaklopke in mu v vojski namenili lažje naloge.³ S tem se je Josip izognil strašnim vojnim preizkušnjam in so ga na soški fronti zaradi njegovega znanja jezikov – poleg slovenskega je namreč znal tudi italijanski in nemški jezik – uporabili v službi zasliševanja italijanskih ujetnikov. Zanj se je vojna končala bolj ali manj mirno, toda v naslednjih letih mu sreča ni bila tako naklonjena. Po vojni je odprl manjšo uvozno-izvozno firmo s sedežem v Pragi in Trstu in se poročil z Vero Lavrenčič, dekletom iz Postojne, ki mu je leta 1921 dala hči Nado. Toda leta 1929 se je družinska sreča končala. Vera je namreč umrla na porodu v Trstu, in štiri leta kasneje so Josipa srčne pomanjkljivosti, ki so ga prej rešile fronte, sedaj stale življenja. Nada je postala sirota in sta jo k sebi vzela Franc in Carla, ki nista nikoli imela otrok.

Portret Josipa Kralja, posnet leta 1916 v fotografskem studiu v Trstu (zbirka Guida Allineya)

Zgodbi Franca in Josipa sta se torej križali in morda je sedaj čas, da pojasnim, zakaj skušam sestaviti drobce njenega življenja. Razlog je enostaven: jaz sem namreč Nadin sin, torej vnuk Josipa, ki pa ga nikoli nisem poznal. Toda Franca, strica moje matere, sem vse svoje otroštvo in vse do njegove smrti, imenoval dedek, in ker ima lahko ta vzdevek bolj pridih ljubezni kot pa pomen sorodstvene povezave, bom Franca v tej pripovedi še naprej tako imenoval. Zaradi dolžnosti in spoštovanja do mojih dveh dedkov skušam zdaj zbrati družinske spomine in na podlagi skromnih arhivskih virov spisati pripoved o njenem življenju v vojnem času. Ta pripoved je seveda pomanjkljiva, toda pomembna za dopolnjevanje mozaika drobnih zgodb velike vojne.

³ *Vormerkblatt des k. u. k. Reservespittal Nr. 2 in Marburg, 5. August 1916, Miscellanea di Atti Militari ex a. u., f. 110* (Zbornik nekdanjih avstro-ogrskih vojakov, fascikel 110), Archivio di Stato di Trieste.

Veliki Pal

Odkritje enote dedka Franca me je spodbudilo k poglobljenim raziskavam. Po zaslugi knjige Huberta Fankhauserja o zgodovini 7. pehotnega polka iz Celovca sem z dokajšnjo točnostjo našel položaje, na katerih je bila razporejena 10. stotnija, in se seznanil z njenim vojskovanjem. Ko sem spet posegel po kartici, ki jo je 27. marca 1916 poslal Josip, sem lahko ocenil, kdaj je kartica prišla Francu v roke. V tem času je bilo obmejno gorovje pokrito z debelo snežno odejo in so mnoge enote za več dni ostale odrezane od sveta. 12. marca je velik snežni plaz odnesel več mož 7. pehotnega polka in jih 11 ubil. O tej tragediji še vedno priča skupen grob na pokopališču v dolini Angerbacha. Med 26. in 28. marcem so se zvrstili napadi na Veliki Pal, ki so avstro-ogrsko vojsko stali nadaljnjih 13 mrtvih in 11 ranjenih. Fotografija s Pepijem in prijatelji, ki umirjeno pozirajo pred fotografom, je dosegla Franca po teh bolečih dogodkih in je v njem prav gotovo vzbudila globoko domotožje do domače hiše, oddaljene le kakih sto trideset kilometrov, a nedosegljive za vojaka v primežu zime in vojne.

Skupni grob vojakov 7. pehotnega polka v dolini potoka Angerbacha, umrlih v snežnem plazu 12. marca 1916 (foto: Guido Alliney)

Avstro-ogrska obrambna črta na Velikem Palu, posneta iz italijanskega strelskega jarka (zbirka Guida Allineya)

Ker so se me ti novi podatki dotaknili, sem hotel spoznati kraje, v katerih se je dedek boril, in sem se zato večkrat povzpel po široki dolini Angerbacha ter iskal sledove njegove enote. Na skalnatem slemenu Velikega Pala se še vedno kaže veriga italijanskih betonskih strelskih jarkov, ki se od mraza in padavin počasi drobijo. Toda severno pobočje, na katerem so bile razporejene avstro-ogrske enote, je strmo, pokrito z gozdovi in prepredeno z majhnimi močvirji. Avstro-ogrski obrambni jarki, ki so bili od vsega začetka bolj skromni, so se sedaj na dolgih odsekih zravnali s tamkajšnjim terenom in skoraj izginili.

Ko pa človek med šotišči in velikimi smrekami sledi jelenjim stezam, z lahkoto izsledimo brazde avstro-ogrskih strelskih jarkov, ki vijugajo po pobočju in ki so med vojno brez zaščite gozda morali biti pod stalnim nadzorom Italijanov na grebenu. V spomin se mi priključijo pripovedi v družini. Franc je več let z ženo Carlo zahajal v Timau, da je potem od tam obiskoval svoje vojne položaje. Pripovedoval je, da so Italijani od zgoraj streljali na avstro-ogrske strelske jarke in jim pogosto prizadejali žrtve z metanjem bomb raznih tipov. Naenkrat se je Franc zaustavil in zamrmral: »Tu je padel Anton«. Tako se je ob trenutkih zbranosti spomnil na vsakega padlega tovariša.

Jaz teh točk ne morem več najti in moj pogled blodi po robovih, zaobljenih od izkopov. Nenadoma opazim nekaj, kar mi potrди nevarne položaje 7. pehotnega polka: železno ogrodje za mrežo, ki je varovala strelske jarke pred bombami in ki sedaj moli iz zemlje. Gre za predmet, ki spominja na posteljno mrežo, a je mnogo večji, ojačan in premore ročaje za namestitve na zavojih jarka in pod kotom, tako da bi se ročne bombe, vržene od zgoraj, odkotalile daleč proč. Strelski jarek se mi za trenu-

*Barake 10. stotnije 7. pehotnega polka na pobočju Velikega Pala
(zbirka Roberta Lenardona)*

tek prikaže tak, kakršen je moral biti: izkopan do globine dveh metrov, zavarovan z vrečami peska in železnimi ščiti, obdan z mrežami proti bombam, po njem pa švigajo zgrbljeni vojaki v oguljenih uniformah. Moj pogled je pogled mojega dedka, ki se v spominu za trenutek združi z mojim.

Nadaljujem svojo pot po nagubanem gorskem grebenu, včasih izgubim pa spet najdem sledove, ki jih pogosto zakrivajo velike smreke in jelše, zrasle iz mokrega dna povezovalnih jarkov, in končno med rastlinjem zagledam suhe kamnite zidove. Kmalu spoznam, da sem prispel do barak 10. stotnije, kajti o njih imam nekaj fotografij. Obidem temelje barak in protigranatnih zidov na vzhodni strani barak, ki so varovali te položaje pred izstrelki italijanskega topništva, postavljenega na vrhu gore Avostanis,⁴ ki zapira dolino. Ponovno skušam sestaviti kvadratke starih vojnih fotografij, toda često ostajam v dvomih, kajti ostanki so pičili in gozd je prerasel položaje, izbrisal steze in zajel izravnani svet, na katerem so stale barake. Na tleh se tu in tam kažejo zarjavele konzerve, dna steklenic, kakšen še neuporabljen naboj, toda najobičajnejši predmeti so veliki drobcji granat, s katerimi je italijansko topništvo 20. junija 1916 in tudi v naslednjih

dneh obsipavalo majhno naselje barak in bližnje položaje. Po dneh obstreljevanja so Italijani 27. junija planili v napad odseka 7. pehotnega polka, vdrli v njegove obrambne jarke, »se pognali naprej vzdolž strmega pobočja vse do kaverne, kjer je prišlo do krvavega boja z ročnimi bombami, bombardami in hladnim orožjem [...]. Izgube na obeh straneh so bile težke«.⁵

Predstavljam si barake, pomendrane od granat, razrušene strelske jarke, vojake, ki hitijo v zaklon, ranjence in mrtve, ležeče vznak na tem istem kraju, ki ga zdaj prekrivajo smrekove iglice, čutim mehko pod nogami in se sprašujem, kakšen vtis je vse to vzbujalo Francu, ko je sem zahajal z ženo, spet gledal ostanke nekdanjih strelskih jarkov in barak, ki jih je v povojnem času prerasel gozd. Morda je tudi on spet videval scene razdejanja, ki si jih lahko jaz le zamišljam, in še občutil vročino in piš zraka ob eksplozijah granat.

Stopim po gozdni cesti, ki je videti dosti blizu tabora 10. stotnije, ki sem ga jaz prej iskal po gozdu, in se napotim proti dolini, zadnji etapi tega popotovanja, k pokopališču 7. pehotnega polka. Tu je napravil name globok vtis predvsem

⁴ Cima Avostanis (2192 m), gora v Karnijskih Alpah, severovzhodno od Timaua (op. ured.).

⁵ Hubert Fankhauser, *Il k.u.k. 7° Reggimento Fanteria »Khevenhüller« nella guerra 1914–1918*, Rossato editore, Novale, 2010, str. 288.

*Barake 10. stotnije 7. pehotnega polka na pobočju Velikega Pala
(zbirka Roberta Lenardona)*

skupen grob 14 vojakov, padlih v bojih 27. junija. Tudi romanja mojega dedka so se končevala pri grobovih tovarišev, ki se jih je spominjal na krajih smrti in videl njihove pokope.

Ledeniki

Vojna Franca Kralja se ni končala v gozdovih doline Angerbach. V avgustu se je polk odpravil na počitek v Oberdrauburg,⁶ toda že 10. maja so ga premestili na področje odseka nad prelazom Plöcken / Monte Croce Carnico. Toda ne vem, ali je bil moj dedek takrat še v 7. pehotnem polku, kajti v mojih rekonstrukcijah teh dogodkov je v tem pogledu luknja. Gotovo je le to, da je Franc iz posebnih razlogov, ki so mi neznani – morda zaradi bolezni ali rane – zapustil svoj polk in so ga proti koncu vojne poslali na drugo fronto, fronto ledenikov v odseku med Cevedalom in San Matteom.⁷ Iz tega obdobja mi je znano samo to, kar je dedek na kratko omenil svojcem. Včasih je pripovedoval o italijanskem topništvu, ki je od zgoraj obstreljevalo avstro-ogrske vojake, da bi z gore nanje sprožilo snežne plazove in debele ledene plošče, ki bi jih odnesle. Pripovedoval je o prehodih preko strmih ledenikov, ko so hodili v dolgih vrstah in v rokah držali rdečo vrvi-

co, ki bi reševalce po potrebi opozarjala, na katerem mestu jih je plaz zasul. Pravil je tudi, da je od časa do časa kakšen vojak izginil, ker ga je pogoltnila ledena razpoka. Tudi tokrat ni nič govoril o akcijah, v katerih je sodeloval, niti o enoti, v katero je bil razporejen. Toda prav gotovo ni mogel več biti v 7. pehotnem polku, ker ta pač ni bil nikoli nameščen na fronti ledenikov.

Konec vojne je zatekel Franca precej daleč od doma, v Peiu,⁸ toda uspelo se mu je izogniti italijanskemu ujetništvu. Med potjo domov se je vseskozi skrival in prišel v Trst peš. V družinski zgodovini je ostala legendarna pripoved o sprejemu matere ob njegovem prihodu domov. Ko je namreč zazvonil pri vratih, mu mati Marija ni dovolila vstopa v hišo, marveč mu je ukazala, da sleče strgana in umazana oblačila ter se okopa v čebru na dvorišču in se tako znebi nešteti uši. Tako so se končala štiri vojna leta Franca Kralja, ki je v mojih spominih zapisan kot dober in blag človek, ki je bral knjige o indijski filozofiji in vse do smrti ni kahal nobenih zamer za trpljenje, ki mu ga je zadala vojna.

Iz italijanščine prevedel Vinko Avsenak.

⁶ Mesto ob Dravi, na meji med Koroško in Tirolsko. (op. ured.)

⁷ Monte Cevedale (3769 m) in Punta San Matteo (3678), gori na meji med Tridentinskim in Lombardijo. (op. ured.)

⁸ Mestece na Tridentinskem (Južna Tirolska), ob vznožju gore San Matteo in v narodnem parku Stelvio, okrog 25 km jugovzhodno od Bormia. (op. ured.)

NADPOROČNIK IVAN NAPOLEON VELA IN MOSTAR 1914–1918

Igor Fabjančič

Uvod

Ivan Napoleon Vela (1884–1945) je služil kot častnik v 22. dalmatinskem pehotnem polku. O tem polku je bila v reviji *Na fronti* že beseda, in sicer v povezavi z Vladimirjem Bregarjem,¹ tudi pripadnikom te enote, ki je padel na soški fronti leta 1916. Ivan Vela je bil iz zdravstvenih razlogov oproščen službovanja na fronti in je bil zato dodeljen v zaledje. Vojna leta 1915–1918 je preživel v Mostarju, v enem od pomembnejših utrjenih mest monarhije, v katerem so bili nameščeni II., III. in IV. bataljon ter polkovno poveljstvo. Fotografija z več častniki, posneta pred znamenitim mostom na Neretvi (takrat imenovanim Rimska čuprija ali Römerbrücke), po vsej verjetnosti ob vojaških vajah na Neretvi leta 1912, priča, da sta se Ivan Vela in Vladimir Bregar poznala že takrat. Med drugim

Poročnik Ivan Vela v svečani uniformi 22. pehotnega polka leta 1913 v Splitu (zbirka Igorja Fabjančiča)

sem se tudi zato odločil, da kot vnuk Ivana Vele po materini strani raziščem njegovo življenjsko pot. Za to mi je služila razpoložljiva osebna dokumentacija, večinoma iz družinske zapuščine, a tudi pridobljena iz dunajskega Vojnega muzeja.² Ker je ded preminil mnogo let pred mojim rojstvom, pogrešam njegovo osebno pričevanje. Zato skušam namesto tega v članku na podlagi strokovnih virov predstaviti hercegovsko glavno mesto kot pomembno utrjeno območje monarhije ter opisati tamkajšnje dogodke in razmere, kakršne je moral v Veliki vojni doživljati tudi nadporočnik Vela.

Življenjepis

Ivan Napoleon Vela, po narodnosti Hrvat, se je rodil 9. 2. 1884 v Podgori pri Makarski očetu Mateju Veli (1858–1934) in materi Antici, rojeni Marinović. Oče je bil trgovec, pomorščak in posestnik ladje *Zvonimir*, veljal je za sposobnega in poslovno uspešnega, a tudi dobrega in vedrega človeka, ki je, kot je zapisano v njegovi osmrtnici, vsepovsod z lahkoto sklepal prijateljstva. Mati je bila hči mesarja Mateja Marinovića, po strani svoje matere Antice, rojene Pavlinović, pa je bila nečakinja znanega hrvaškega duhovnika, politika in književnika Don Mihovila Pavlinovića (28. 1. 1831–15. 5. 1887), ki je bil znan pod imenom Don Mijo in je veliko naredil za uveljavitev hrvaškega jezika v Dalmaciji.

Čeprav Ivan ni bil edinec, so bili doma zadosti premožni, da so ga lahko poslali v šole. Po ljudski šoli v rodni Podgori se je v šolskem letu 1897/1898 vpisal na Kraljevsko veliko gimnazijo na Sušaku (danes del Reke) in jo dokončal z zrelostnim izpitom 1. julija 1905. Istega leta se je na Karl-Ferdinandovi univerzi v Pragi vpisal na študij prava (2 semestra), ki ga je nadaljeval na Pravno-politični fakulteti zagrebške univerze, tedaj imenovani po cesarju Francu Jožefu I. (1 semester). 17. 7. 1907 je v Zagrebu opravil državni izpit iz pravne zgodovine. Novembra 1908 se je vpisal na Pravno-državniško fakulteto dunajske univerze in leta 1910 končal študij z absolutorijem. Še istega leta je opravil državni izpit iz prava, naslednje leto pa izpit iz državnega prava.

¹ Tomaž Budkovič, *S Turudijevim bataljonom na soškem bojišču, Iz pisem poročnika Vladimirja Bregarja*, Mohorjeva založba, Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2009.

² Matični vojaški listi (*Haupt-Grundbuchblatt, Abschrift* 38).

Ivan Vela v študentskih letih
(zbirka Igorja Fabjančiča)

Ko je 7. 7. 1911 na Dunaju opravil doktorat iz prava, je bil najprej odvetniški pripravnik na tamkajšnjem Deželnem sodišču, nato pa na Trgovinskem in pomorskem sodišču ter Okrožnem sodišču v Trstu. Očitno ga je vleklo bližje domačim krajem in tako ga leta 1912 najdemo v Splitu kot praktikanta pri tamkajšnjem odvetniku dr. Buliću, leto kasneje pa v istem mestu pri odvetniku dr. Vrankoviću.

Nadaljnja graditev kariere je morala počakati do konca prve svetovne vojne. Kot samostojnega odvetnika v Makarski so tako Ivana Vela pri Odvetniški komori v Splitu lahko vpisali šele leta 1919.³

Vzporedno s poklicno je tekla tudi vojaška kariera Ivana Vele. V vojaško službo je vstopil 1. 10. 1905, ko so ga kot enoletnega prostovoljca dodelili k 11. stotniji praškega 102. pehotnega polka,⁴ a so ga že naslednji dan premestili v 5. stotnijo 22. pehotnega polka. Ko je nadaljeval študij v Zagrebu, so ga 1. 3. 1907 dodelili v 11. stotnijo 6. pehotnega polka (III. bataljon),⁵ 1. 5. 1908 pa v 16. stotnijo istega polka (IV. bataljon). 1. 10. 1908, to je malo pred vpisom na dunajsko pravno fakulteto, je postal narednik (nem. *Feldwebel*) in so ga na začetku marca 1909 premestili v 9. stotnijo 22. pehotnega polka. Avgusta istega leta je imel prve vojaške vaje, druga pa so sledila maja 1912 v Mostarju, ko je že nosil naslov doktorja prava. Iz ohranjene skupinske fotografije s teh urjenj izhaja, da sta se z Vladimirjem Bregarjem poznala. Decembra istega leta so ga iz 9. stotnije dodelili v 8. stotnijo, 1. 1. 1913, ko je praktical pri splitskem odvetniku Buliću, pa je postal poročnik. Približno takrat je nastala omenjena fotografija, žal črno-bela, na kateri pa je opazno, da nosi uniformo v poenotenih barvah (*Egalisierungsfarben*), značilnih za 22. pehotni polk (svetlo modre hlače, temno moder suknjič z živo rumenimi obrobo, ovratnikom in končnicami rokavov). Listino o napredovanju je v Sinju februarja istega leta podpisal nadrejeni poročnik Mužinić.

Ko se je začela prva svetovna vojna, je bil poročnik Vela 29. 7. 1914 mobiliziran v 22. pehotni polk. Dodelili so ga v Mostar, domnevno v trdnjavo Werk 5 na Sveti gori (877 m – na pobočju Veleža). 1. 9. 1915 je bil imenovan za nadporočnika, proti koncu istega meseca (27. 9.) pa je bil po sklepu zdravstvene superarbitraže oproščen aktivne vojaške službe in s tem frontnega vojskovanja.

2. 12. 1917 so Ivanu Veli podelili vojni jubilejni križ (*Militär Jubiläumskreuz*), 18. 1. 1918 pa mu priznali upravičenost do nošnje Karlovega četnega križca. Po statutu avstro-ogrske vojske so namreč Karlov četni križec po posebnih pogojih dodeljevali tudi tistim vojakom in častnikom, ki sicer niso izpolnjevali osnovne zahteve – 12 tednov neprekinjenega služenja na fronti in udeležba v vsaj eni bitki.

³ *Novo doba*, Split, 1919, št. 39, str. 8.

⁴ 102. pehotni polk je imel svoj naborni sedež v Pragi, kjer je bilo nameščeno tudi polkovno poveljstvo ter III. in IV. bataljon, medtem ko je bil I. bataljon nameščen v Mostarju, II. pa v Benešovu na Češkem. Ivan Vela je zaradi te razporeditve moral študirati v Pragi in ne v Zagrebu, kar si je želel.

⁵ 6. pehotni polk je imel svoj naborni sedež v Budimpešti, kjer je bilo nameščeno polkovno poveljstvo ter II. in III. bataljon, medtem ko je bil I. bataljon nameščen v Bileči, IV. pa v Novem Sadu.

Častniški pripravniki pred Starim mostom v Mostarju med vojaškimi vajami maja 1912. Na desni Ivan Vela, v sedečem položaju poleg njega pa Vladimir Bregar. (zbirka Igorja Fabjančiča)

Ivan Vela se je 7. 6. 1922 na Sušaku poročil z Josipo Sušanj, hčerjo tamkajšnjega lekarnarja. Prvotno so stanovali v Makarski, nedaleč od cerkve sv. Filipa. V zakonu so se jima rodili trije otroci: hči Ileana (mati avtorja članka), sin Gaston in hčerka Ivana, imenovana tudi Beba.

Poleg vzpostavitve samostojne advokature v Makarski je bil zagotovo eden največjih življenjskih dosežkov dr. Ivana Napoleona Vele postavitev enonadstropne družinske hiše malo pred drugo svetovno vojno. Ta hiša še danes stoji nedaleč od tamkajšnje velike plaže in jo hvaležni potomci uporabljamo za poletno bivanje.

Med drugo svetovno vojno je dr. Ivan Vela z družino nekaj časa prebival tudi v bližnjem Splitu, kjer so zlasti v letu 1944 iz-

kusili in preživeli strašna letalska bombardiranja. Ko so se v maju 1945 iz Makarske umikali ostanki oboroženih sil NDH, so nenadzorovano streljali vsevprek, kar še danes razodevajo sledovi izstrelkov na enem od hišnih balkonov. Pri tem pa so nehote obstrelili tudi njenega graditelja.

Ivan Napoleon Vela je prav tam istega leta tudi umrl. S soprogo Josipo počiva na pokopališču sv. Tekle v Podgori.

22. pehotni polk

22. pehotni polk je nosil ime po grofu Lacyju in je imel dolgo zgodovino. Že v 19. stoletju je sodeloval v vojnah v Italiji in leta 1878 ob avstro-ogrski zasedbi Bosne in Hercegovine. Kot je razvidno iz pisem Tržačana Janeza Mankoča (1855–1923), ki jih je pošiljal sestram, je bil prav 22. pehotni polk, sestavljen deloma tudi iz slovenskih primorskih vojakov, prva enota, ki je že 29. 7. 1878, na dan začetka vojaških operacij, prekoračila mejno reko Savo in začela zasedati Bosno.⁶ 10. stotnija, kateri je pripadal Mankoč, je opravljala naloge prednje straže in 14. 8. 1878 sodelovala v vojaških spopadih v soteski nedaleč od Banjaluke, zasedeni po krvavih bojih. V svojem drugem pismu piše: *Naš polk je imel približno 40 mrtvih in 100 ranjenih, med katerimi je bil tudi poveljnik polka in pomočnik bataljona.* Polk je od 6. do 8. 9. 1878 sodeloval tudi v bitki za zasedbo trdnjave Ključ. Iz Mankočevih pisem sledi, da je bilo na avstrijski strani kar 280 mrtvih in ranjenih.⁷

V prvi svetovni vojni je 22. pehotni polk najprej deloval na srbskem bojišču. Prvi spopad z nasprotnikovo vojsko je imel 15. 8. 1914. Po avstrijskem umiku iz Srbije je bil 1916 premeščen na italijansko fronto, kjer je odigral pomembno vlogo na soškem in tirolskem bojišču ter na koncu na reki Piavi. Deli tega polka pa so se borili tudi na vzhodni fronti. Naborni okraj polka je imel sedež v Sinju, kjer je bil nameščen tudi I. bataljon, polkovno poveljstvo in ostali trije bataljoni pa v Mostarju.

Polk je imel dva polkovna praznika. S prvim so 14. 8. ohranjali spomin na bitko za Banjaluko v času zasedbe Bosne in Hercegovine, novejšega pa so dodali šele med prvo svetovno vojno, ko so se 15. 8. spominjali svojega prvega spopada s

⁶ Ivan Vogrič, *Stoletje pred prvo svetovno vojno-res čas miru?*, Slovenska matica, Ljubljana, 2015, str.50.

⁷ Ivan Vogrič, str 51.

Nadporočnik Vela s Karlovim četnim križcem, podeljenim 18. 1. 1918
(zbirka Igorja Fabjančiča)

črnogorsko vojsko v kraju Okolište.⁸ Slavnostna uniforma je vključevala svetlo modre hlače in temno moder suknič z obrobami, ovratnikom in zaključki rokavov v rumeni barvi, ki se je zapiral z gumbi v beli barvi.

Mostar, utrjeno območje monarhije⁹

Mesto Mostar je bilo v avstro-ogrskih časih upravno in vojaško središče istoimenega okrožja in kot tako je imelo največ vojaških utrdb v Bosni in Hercegovini. Skupno jih je bilo 19 in med njimi jih je imelo šest kategorijo *Werk* s topništvom, kategorijo *Wachhaus* devet, tri utrdbe pa so sodile v kategorijo *Schanze*.

Utrdba tipa *Werk* (topniška utrdba) je imela samo topniško oborožitev z akcijskim radijem od 270° do 300°, ni pa imela lahkega pehotnega orožja. Standardni top v opremi utrdb tega tipa je bil M-75, 90 mm.

Utrdba tipa *Wachhaus* (stražna utrdba) je imela samo lahko oborožitev in je služila za nadzor in zapiranje medprostorov med topniškimi utrdbami. Kasneje so mnoge utrdbe tega tipa dobile dodatek topovskih platform in so bile s tem povzdignjene na standard topniških utrdb.

Utrdba tipa *Schanze* je pomenila večji nepokriti objekt z velikim strelskim jarkom, prilagojenim za delovanje s topništvom in z lahkim orožjem.

Poleg utrdb so obstajale še topniške baterije s statusom samostojnih utrdb, ki so jih imenovali *bitnice*. Ena je stala na severnem vходу v mesto, nad vasjo Vrapčiči (Zalik), štiri pa na hribu Hum v sklopu osrednje utrdbe.¹⁰

Mostarske utrdbe so bile povezane s 60 vmesnimi položaji z vlogo opornih točk, ki so bile med sabo povezane z jarki. Ti so bili vklesani v kamen ali betonirani, obdani pa so bili z bodečo žico. Nekatere oporne točke so bile opremljene s težkimi jeklenimi ploščami (okrog 4,5 tone) za zaščito pred strojničnim ognjem.

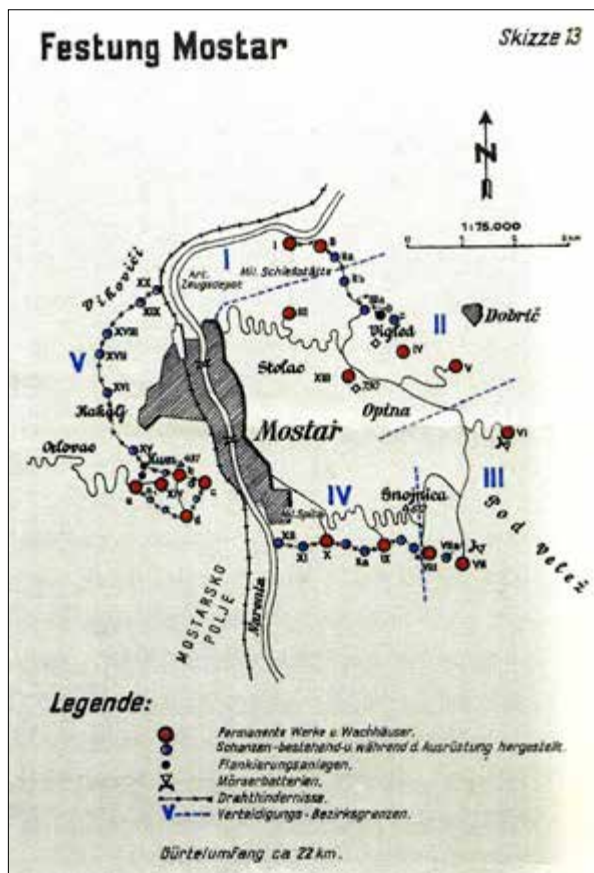
Poleg utrdb, samostojnih topniških baterij in opornih točk so Avstrijci na vzpetinah okrog Mostarja zgradili še 34 polstalnih bojnih položajev, ki so predstavljali zunanji obrambni obroč. Notranje jedro mestne obrambe pa so tvorile obrambne vojašnice, imenovane po straneh neba *Nordlager*, *Südlager* (z vojaško bolnišnico), *Westlager* (kjer je danes univerza) in *Ostlager*, imenovan Konak.

Za logistično podporo obrambe mesta Mostar so Avstrijci ustvarili še veliko infrastrukturno mrežo, ki je vključevala ceste, železniške proge, skladišča, vodne cisterne s kolektorji (tako imenovane čatrnje), vodovod v urbanem delu Mostarja,

⁸ Tado Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnija »Grof Lacy« br. 22 u prvom svjetskom ratu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb–Zadar, 2019. Avtor v tej knjigi navaja, da je v tej bitki padel prvi Dalmatinec.

⁹ Manuel Martinović, *Austrougarske utvrde u Hercegovini. Obrambena crta: Kalinovik, Ulog-Obrnja, Nevesinje, Stolac (die zweite Linie)*, Hercegovina, Časopis za kulturno i povjesno nasljeđe, Vol 26, No 1, 2015, str.156.

¹⁰ Manuel Martinović, *Austrougarske utvrde*.

Skica mostarskih utrd (knjiga Manuela Martinovića)

strelišča, bolnišnice in vojaška pokopališča. Mostar je v času Avstro-Ogrske dobil tudi svojo vojaško zračno bazo v kraju Jasenica. Imel je tudi svojega letalskega pionirja, nadporočnika Teodata Andrića, ki se je kot naš Edvard Rusjan maja 1913 ponesrečil z letalom v Tasovčičih pri Čapljini.

Na podlagi navedenega lahko sklepamo, da je bil Mostar že pred prvo svetovno vojno eno najbolj utrjenih vojaških središč v Bosni in Hercegovini pod avstro-ogrsko upravo, nekatera njegova območja, kot na primer Hum ali Podveležje, pa so bila morda med najbolj utrjenimi tudi na svetu. Še danes lahko tu občudujemo iznajdljivost in organizacijske sposobnosti tedanje monarhije pred 120 leti.

Danes se sprašujemo, zakaj je v tistih časih monarhija videla potrebo po tako močnem utrjevanju blizu svojih skrajnih jugo-

vzhodnih meja. Na začetku svoje 40-letne prisotnosti v Bosni in Hercegovini se je bala obnove turškega cesarstva, kasneje, zlasti v času balkanskih vojn, pa ozemeljskih stremljenj sosed Srbije in Črne gore, za kateri se je izkazalo, da razpolagata s težkim topniškim orožjem. Utrjene obrambne črte so leta 1914 dejansko dokazale svojo smotrnost med kratkotrajnim vdorom srbskih in črnogorskih enot v vzhodna ozemlja Bosne in Hercegovine.

Avstro-ogrška zasedba Bosne in Hercegovine leta 1878 je odprla novo poglavje v zgodovini Mostarja. Mesto je spremenilo dotedanji videz orientarno-islamskega tipa urbanega naselja tudi zaradi tega, ker so novi gospodarji prilagodili stare in gradili nove vojaške objekte. Vojaški krogi nekdanje monarhije so mestu pripisovali velik strateški pomen. V obdobju svoje 40-letne vladavine je monarhija zgradila tri večje vojaške komplekse (že omenjeni Zahodni, Severni in Južni tabor z garnizonsko bolnišnico), obnovila pa je tudi objekt, imenovan Konak, in tam uredila Vzhodni tabor. Leta 1913 je južno od mesta zgradila vojno letališče (*Flugfeld*) in tam uredila zrakoplovni park (*Flugpark 4*) kot enega od skupno desetih tovrstnih projektov, kolikor jih je obstajalo v cesarstvu. Zrakoplovni parki so bili opremljeni s 4 letali, 4 hangarji in 2 tovornima voziloma. Prvi poveljnik mostarskega zrakoplovnega parka je bil nadporočnik Teodat Andrić.

Na področju mesta Mostar je bil nameščen polk gorskega topništva, ki je imel 4 baterije topov, 2 bateriji havbic ter garnizonske in operativne enote. V Mostarju je poleg II., III. in IV. bataljona, polkovnega poveljstva in nadomestnega bataljona 22. pehotnega polka imel svoj garnizon tudi I. bataljon praškega 102. pehotnega polka.

Razmere in dogajanja na širšem območju Mostarja 1914–1918¹¹

Tedanja dogajanja na tem območju lahko razdelimo na dve ključni obdobji. Prvo je trajalo od izbruha spopadov s kraljevinama Srbijo in Črno goro leta 1914 do kapitulacije slednje 25. 1. 1916. Drugo pa je trajalo od kapitulacije Črne gore do konca avstro-ogrške vladavine v Bosni in Hercegovini (15.11.1918). V prvem obdobju je mestu s širšo okolico grozila neposredna vojna nevarnost, v drugem pa je ta prenehala, ker so se fronte pomaknile daleč stran.

¹¹ Jasmin Branković, Mostar u doba velikog rata.

Vojašnica Severni tabor (Nordlager) (knjiga Manuela Martinovića)

Kot omenjeno, je bil Mostar z okolico za monarhijo območje posebnega vojaškega pomena. Ohranjene fotografije pričajo, da je mesto 25. 6. 1914 obiskal nadvojvoda Franc Ferdinand s soprogo Zofijo. Tri dni kasneje sta v Sarajevu oba končala pod streli Gavrila Principa, kar je imelo usodne posledice za nadaljnji razvoj dogodkov ne le na Balkanu, ampak v celotni Evropi in svetu. Posledice so se že kmalu močno čutile tudi v Mostarju. Že 29. 6. 1914 je v mestu prišlo do demonstracij, med katerimi so protestniki opustošili več srbskih trgovin. 1. 7. 1914 je šef Pokrajinske vlade za Bosno in Hercegovino, general Oskar Potiorek, s posebnim ukazom določil, da nagla sodišča, ki so dotlej veljala le za mesto Sarajevo z okolico, odtlej veljajo za celotno pokrajino. Za mesto Mostar je režim naglega sodišča začel veljati 2. 7. 1914 ob 11³⁰. Medtem so se dogajali razni pritiski, napadi na premoženja in ovajanja vidnejših meščanov srbske narodnosti. Razmere je poskušal umiriti pravoslavni metropolit Petar Zimonjić, ki je v svoji okrožnici z dne 23. 7. pozval duhovščino in šolske odbore k miru in lojalnosti do oblasti, pravoslavno prebivalstvo pa k odpuščanju in pozabi nanesenih žalitev in klevet. Odnos do Srbov je v svojem pastirskem pismu ostro obsodil tudi mostarski katoliški škof Alojzije Mišić.

V noči s 25. na 26. 7. 1914 so razglasili vojaško mobilizacijo, s katero so se začela zapiranja uglednejših meščanov srbske narodnosti. Vojaško sposobne so pošiljali v vojsko, nesposobne

pa so deportirali v notranjost cesarstva. Zlasti so bili na udaru srbski duhovniki, učitelji, razumniki, kulturni delavci in pripadniki opozicije, povezani s poslansko skupino in uredništvom lista *Narod*. Poleg Srbov so internirali tudi nekaj muslimanov. Istočasno se je pojavil nov val demonstracij, med katerimi so napadali lokalne srbske šole ter pravoslavno cerkev in škofijo. Pozitivno vlogo v tedanjih burnih dogajanjih je odigral poveljnik mostarske trdnjave general Franz Maudry, ki mu je z zmernim nastopom uspevalo zadržati položaj pod nadzorom.

Vojaške operacije črnogorske vojske in vse verjetnejši vstop Italije v vojno na strani antante so pospešile odločitev avstro-ogrške vojske, da ukrene vse potrebno za evakuacijo Mostarja, ki je bil kot utrjeno mesto predviden za obrambo. Evakuacija, ki se je začela 21. 5. 1915 je trajala do konca novembra istega leta. V tem obdobju je bil prebivalstvu prepovedana vrnitev v mesto, kar je dodatno vplivalo na njegovo siromašenje, nastajanje škode in propadanje zapuščenega imetja.

V tem času so oblasti ostro nastopale proti mostarskim Srbov, proti katerim so začele nekaj posamičnih in kolektivnih sodnih preiskav ter postopkov. Tu moramo omeniti dva procesa, in sicer banjaluški veleizdajniški proces, na katerem so obtožili in obsodili 8 ljudi, ter proces proti članom Srbske dijaške mladine, ki je potekal aprila in maja 1915 v Sarajevu. Obtoženim mladincem in dijakom so prav tako izrekli kazni

zaradi veleizdaje. Sicer so po ukazu Pokrajinske vlade že 13. 10. 1914 zaprli vse lokalne srbske šole, z dejavnostmi pa so prenehala tudi vsa srbska kulturna, prosvetna in športna društva. V letih 1914–15 so prekinili tudi delovanje mostarske Državne gimnazije. S kapitulacijo Črne gore 25. 1. 1916 je prenehala neposredna vojna nevarnost na področju Mostarja in celotne Hercegovine, kar pa ni pomenilo olajšanja za mostarske prebivalce. Njihovo trpljenje se je nadaljevalo še v naslednjih letih.

Po razpoložljivih podatkih je pridelava žitaric na območju Bosne in Hercegovine v vojnih letih 1914–1918 vse bolj pešala, fond živine pa je upadel celo na polovico. Velike količine pridelane hrane so morali pridelovalci obvezno oddati vojski, na pomoč iz drugih delov monarhije pa zaradi pomanjkanja železniških vagonov ni bilo mogoče računati.

Že tako težavne razmere na področju preskrbe z živili je še dodatno poslabšala večmesečna katastrofalna suša, ki je te kraje prizadela leta 1917. V zadnjih letih vojne so se pojavile tudi rastlinske bolezni kot na primer filoksera. Ta je na širšem področju Mostarja povzročila propadanje vinogradov, ki so za prebivalce predstavljali ne samo prehranski vir, ampak tudi eno najvažnejših gospodarskih dejavnosti.

Zato ne preseneča, da so v tem času med prebivalci Mostarja zabeležili več primerov smrti zaradi izčrpanosti in lakote. Za sestradane meščane so lokalni frančiškani odprli ljudsko kuhinjo, organizirali pa so tudi preseljevanja otrok, ki so jih namешčali tam, kjer so bile pač razmere glede preskrbljenosti s hrano boljše (na primer v Slavonijo, Hrvaško Zagorje). V nudenju pomoči od lakote prizadetemu prebivalstvu sta bila zelo dejavna že omenjeni katoliški škof Mišić in pater Didak Buntić.

Od vojne izčrpani mostarski prebivalci in tudi vojska lokalnega garnizona so vse bolj kazali ogorčenje nad militantno politiko Avstro-Ogrske. Poveljstvo mostarskega Južnega tabora je 9. 2. 1918 poročalo o nemirih, ki so izbruhnili ob deljenju vojaške hrane. Ob tej priložnosti je nezadovoljno moštvo neke stotnije dopolnilnega bataljona 22. pehotnega polka oropalo trgovino v Južnem taboru. Nekaj podobnega se je zgodilo tudi v Zahodnem taboru. Neredi so se nadaljevali in še stopnjevali

naslednji dan 10. 2. 1918, ko je skupina 100 vojakov dopolnilnega bataljona oropala več trgovin in demolirala nekaj kavarn v mestu, kar je izzvalo paniko med prebivalstvom. Uporniki so skušali prodreti v mestno poveljstvo, kar pa jim je preprečila vojaška policija. V akcije čiščenja mesta upornih vojakov so pritegnili garnizonske interventne enote. V oboroženem spopadu, ki je nekoliko kasneje izbruhnil pred Južnim taborom, je bil ubit en vojak, dva pa ranjena. Posamezne enote so odklanjale izvršitev prejetih ukazov, s kamenjem pa so napadli tudi samega poveljnika dopolnilnega bataljona. Vojaške oblasti so naposled s precej težavami uspele vzpostaviti red, položaj pa je bil še nadalje na samem robu incidenta. Epizodi vojaškega upora v Mostarju, ki je izbruhnil med drugim tudi kot odmev na znameniti upor mornarjev v Boki Kotorski, se bomo podrobneje posvetili v naslednjem poglavju tega članka.

Avstro-ogrška vojska je zapustila mesto dne 4. 11. 1918. V Mostarju so bili skladno z ukazom Narodne vlade za Bosno in Hercegovino vzpostavljeni teritorialni odbori Narodnega sveta. Na čelu okrožnega Narodnega sveta je bil Pero Šantić. Srbske čete so vstopile v mesto dne 15. 11. 1918, s čimer je bila zaključena tamkajšnja štiridesetletna oblast dvojne monarhije.

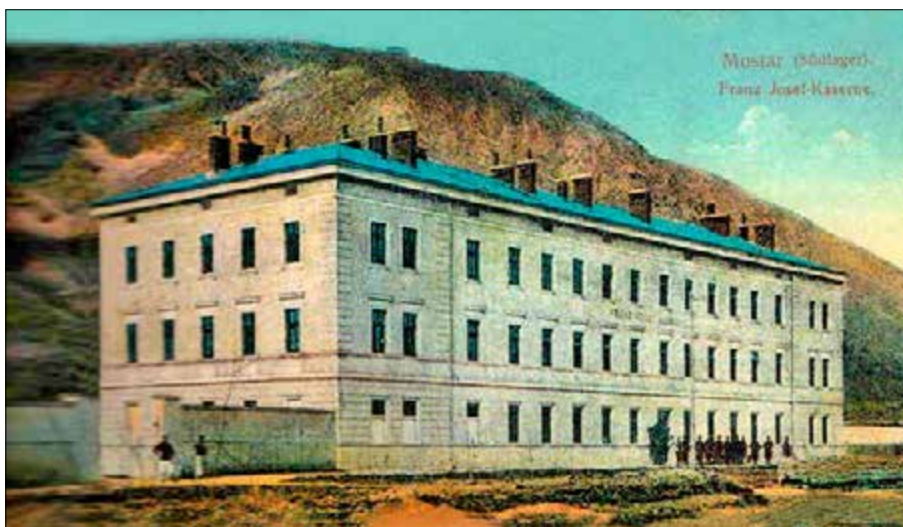
V času prve svetovne vojne je bilo na področju mesta Mostar mobiliziranih 1809 vojakov. Od 329 obveznikov, ki so bili sprva vključeni v delovne enote, so jih po končanem usposabljanju 163 premestili v sestav operativnih enot. V prvi svetovni vojni je izgubilo življenje 337 vojakov iz tega področja, 100 pa jih je kasneje pridobilo status vojnega invalida.

Mostarski vojaški upora februarja 1918¹²

V Mostarju je bil nastanjen nadomestni bataljon 22. pehotnega polka, v katerem so prevladovali Srbi in Hrvati. 1. 2. 1918 so tej enoti ukazali naj se pripravi za pohod. Vpoklicali so 8 stotnij, od katerih jih je bilo 6 nastanjenih v Južnem taboru, 7. in 8. stotnija pa sta bili nastanjeni v Zahodnem taboru.

Že od začetka tistega leta so imeli nemalo težav z moštvom te enote, ki se je pritoževalo zaradi slabe preskrbe, redkih dopustov in prehudih službenih naporov, vendar ni prišlo do neredov. Drugače pa je bilo z vojaškim usposabljanjem, ki je

¹² Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, *Innere front: Militärassistenten, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie, 1918, Zwischen Streik und Meuterei*, Verlag für Geschichte und Politik, Oldenburg, 1974, Bd.1, str. 149–155.

*Vojašnica Južni tabor (Südlager)
(knjiga Manuela Martinovića)*

bilo očitno nezadostno. Poveljujoči 6. armade so vedno znova zahtevali, da se posveča več skrbi boljšemu vojaškemu usposabljanju pohodnih stotnij.

Mostarsko poveljstvo je naročilo poveljniku bataljona Castru, da uredi razmere na področju izobraževanja in preskrbe moštva v pohodnih stotnijah. Castro je pri tem naletel na številne težave, kajti za primerno izobraževanje in pouk so mu manjkali izšolani častniki in podčastniki, izboljšanje preskrbe pa je terjalo temeljito reorganizacijo. Knjigovodstvo so namreč dotlej vodili premalo korektno in skrbno. Prihajalo je tudi do poverjanj s strani nadrejenih, ki so premalo skrbeli za preskrbo svojega moštva, to pa je še kako občutilo razna pomanjkanja.

Poveljniku Castru je vendarle uspelo izboljšati preskrbo moštva, a je bil njegov uspeh le začasen. Dodelitvene kvote so se medtem občutno znižale, cene pa narastle. Moštvo se je kmalu odzvalo z ogorčenjem in pogostejšimi pritožbami glede preskrbe, a bilo je vse več tudi dezertarjev, ki so uhajali domov. Mnogi med njimi pa so se že po nekaj dneh prostovoljno vrnili v enote, saj niso želeli drugega kot to, da se doma vsaj enkrat do sitega najejo. Vse pogostejši so bili tudi vojaki, ki so se namerno porezali in rane nato še okužili, da bi se vnele. Pri telesnih pregledih so pogosto odkrivali sredstva, ki lahko izzovejo prehodne bolezenske znake (na primer žveplo, tablete aspirina, korenine rastlin, ki povzročajo bruhanje ...). Z njimi je simulantom uspelo doseči večjo prepričljivost. Nezadovoljstvo moštva je povzročala tudi neenakost

pri dodeljevanju (na osebno intervencijo pri poveljniku Castru) in na koncu popolna ukinitve pravice do dopusta. Tega mnogi niso dobili že mesece, a bi ga nujno potrebovali, ker je obsežne predele Dalmacije takrat prizadevala bolezen trtnega ožiga (peronospora).

V takem razpoloženju so še posebno odmevale govorice o uporu mornarjev v Boki Kotorski. Marsikaj od tistega, kar so hoteli doseči tamkajšnji mornarji, so hoteli tudi v Mostarju: izboljšanje službenih razmer z manj monotoniije, boljšo prehrano, ponovno možnost dopusta, boljšo oskrbo s perilom ...

Priložnost se jim je ponudila 9. 2. 1918. V Južnem taboru se je približevalo poldne, ko so začeli deliti že običajne obroke: sušeno zelenjavo (*Dörrgemüse*) in rezance iz moke. Tedaj je med moštvom naenkrat izbruhnilo. Vpili so, da imajo dovolj »preklete« sušene zelenjave in da želijo končno pojesti nekaj »normalnega«. Po navedbi naj bi prav moštvo 3. stotnije odklonilo obrok in svoje jedilne posode vrglo pred noge razdeljevalcem hrane. Vendar to ni bilo dovolj. Naključje je hotelo, da je ravno v tem trenutku prišel mimo Južnega tabora transport hrane, ki naj bi odpeljal v smeri Nevesinja. Vojaki so planili na transport, izpustili konje in se začeli boriti za tovor.

Nato so posredovali častniki. Nadporočnika Mirk in Plaskan sta planila v Južni tabor in po dolgem pregovarjanju jima je uspelo, da sta spet vzpostavila red. Vojaki so prenehali s plenjenjem, še naprej pa so odklanjali menažo. V tem pogledu so podčastniki

Trdnjava Werk 9 na pobočju Veleža (Opine)
(knjiga Manuela Martinovića)

izrazili solidarnost z njimi. Vmes so se pa zaslišale parole: Dol z Avstrijo! Živela revolucija! Živela Srbija! Dol s Švabi!

Medtem je nadporočnik Plaskan pisal poveljstvu poročilo in v njem omenil, da bo treba moštvo spet disciplinirati. Narednik Krilić je svoje domače opozarjal, da naj naslednji dan (10. 2. 1918) ne hodijo v Mostar in da naj raje ostanejo doma, kajti vojaki 22. pehotnega polka hočejo pleniti po mestu.

10. 2. 1918 se je okrog pol šestih popoldne zdelo v Mostarju vse mirno. Nato pa so podivjani vojaki s pripadniki pohodnih bataljonov prodrli na ulice, kjer so plenili, priključili pa so se jim tudi civilisti. Po njihovem rjoventju je bilo mogoče sklepati, da bodo napadli poveljstvo trdnjave in položili roko na častnike. Tam je bil štabni častnik, nadporočnik Sertić, ki je hotel množico nagovoriti in je pozival k razumnosti. Vendar ga niso pustili do besed, ki so potonile v splošnem hrupu.

Nato je prišlo na vrsto poveljstvo trdnjave. Okrog 30 častnikov je sedelo v kavarni Hercegovina, ki je bila v isti zgradbi (delo arhitekta Vancaša). Pleneča množica je navalila, častniki so ji pa še ravno utegnili ubežati v notranjost zgradbe. Uporniki so kavarno potem povsem razdejali. Kar je bilo užitnega in zlasti pitnega so uničili ali pa odnesli s seboj. Kasneje ugotovljena škoda je znašala od 70 do 80 tisoč kron. Vendar se uporni vojaki 22. pehotnega polka s tem niso zadovoljili, hoteli so prodreti v notranjost poveljniške zgradbe, v katero so pobegnili častniki.

Medtem so v noči med 10. in 11. 2. alarmirali vojaško policijo, žandarmerijo in dežurne enote v vojašnicah. K pomoči so pritegnili tudi vojaštvo 7. in 8. stotnije, ki je bilo nameščeno v Zahodnem taboru. Intervencijske sile, dane na razpolago vojaškemu poveljstvu so znašale skupno 178 mož, od katerih je bilo 17 letalskih častnikov, 30 vojakov trena, 40 častnikov oskrbe, 51 trdnjavskih topničarjev in 40 vojakov iz 7. in 8. stotnije 22. pehotnega polka, ki se upornikom niso pridružili.

Omenjenim enotam je uspelo mesto očistiti upornikov. Potisnili so jih v smeri Južnega tabora. Neposredno pred njim so uporniki intervencijskim silam znova nudili odpor. Leteli so kamni, obe strani pa sta uporabljali tudi strelno orožje, kar je povzročilo mrtve in ranjene na obeh straneh.

10. 2. 1918 okrog 10. ure zvečer intervencijskim silam še vedno ni uspelo vzpostaviti miru. Poveljstvo bataljona ni verjelo, da bo položaj uredilo z lastnimi silami. Okrog 11. ure so s telegramom zaprosili Vojno ministrstvo na Dunaju za pomoč enot madžarske in nemške narodnosti. Nujno dodelitev dveh takih bataljonov je pozno zvečer istega dne zahteval tudi generalpolkovnik Sarkotić, zadnji avstro-ogrski guverner Bosne in Hercegovine. Še v tisti noči pa je prevzel vso oblast v mestu vojaški poveljnik Mostarja baron Friedrich von Wucherer.

Uro kasneje je poveljstvo mostarske trdnjave poveljstvu nadomestnega bataljona poslalo naslednjo brzojavko: *Moštvo naj se*

Častniki v eni od mostarskih topniških utrd, domnevno v Werk 6 Sveta gora pri Mostarju. Nadporočnik Ivan Vela sedi na sredini. (zbirka Igorja Fabjančiča)

umiri, na višjih položajih bodo naredili vse, da bo po človeških možnostih poskrbljeno za njegov telesni blagor. Vendar uporniki v tistem trenutku še niso bili pripravljeni na pomiritev in so v Južnem taboru še naprej plenili kantine, kuhinje in skladišča živil.

Šele okrog poltretje ure zjutraj naslednjega dne je šibkim intervencijskim enotam uspelo delovati učinkovito. Zavarovale so Južni tabor in zaprle dovozne ceste do mesta. Vprašljivo je bilo, ali jim bo uspelo v območju mesta ustaviti nadaljnje pleniške izpade upornih vojakov. V vojaškem poveljstvu pa so končno lahko mirneje zadihali šele v jutranjih urah, ko so prispele madžarske pomožne enote. To je bil domobranski pehotni bataljon IV/1, ki naj bi zagotovil učinkovito zaščito mesta pred plenjenjem. Če bi bilo to še potrebno, so proti upornikom hoteli nastopiti šele po temeljitem pregledu razpoložljivih enot.

Nadporočnik Castro je želel svoj bataljon na novo razporediti. Ukazal je, da naj se štiri pohodne stotnije 22. pehotnega polka premestijo v Opine.¹³ V teh dneh so prispeli v Mostar na urjenje novi rekruti, vendar jih je Castro raje poslal v Sinj. S tem je želel preprečiti, da bi se ti po pravkar zatrtih nemirih navzeli uporniškega duha. Odhod upornega moštva v Opine v spremstvu intervencijskih čet pod poveljstvom nadporočnika Fantla je sprva minil brez posebnih zapletov, na pol poti do

Opin pa se je moštvo razen enoletnih prostovoljcev in vojakov s čini upro ter poti ni hotelo nadaljevati. Fantl je ukazal pohod nazaj proti Mostarju, popoldne pa poskus pohoda v Opine spet ponovil. Vendar se je moštvo spet upro in so se morali ponovno vrniti v Mostar. To se je ponovilo večkrat, zato je nadporočnik Castro ukazal določene dele upornega moštva zapreti in jih držati v zaporu do začetka sodnih postopkov.

26. in 27. 2. 1918 je bila pri vojaškem sodišču 6. armade vložena obtožnica proti posameznim pripadnikom 1. in 6. pohodne stotnije 22. polka. Predložena bilanca minulih nemirov je bila naslednja: ustreljen poročnik v kavarni Hercegovina, prav tako ustreljen praporščak, ki je patroljiral na konju, od upornih vojakov 4 umrli, 58 ranjenih.

Vojaške oblasti so ostro nastopile proti vodstvenemu osebju polka. 22 podčastnikov iz prvih 6 stotnij so degradirali, določene poveljnike pa odpustili in nadomestili z bolj »energičnimi« častniki.

Na mesto poveljnika nadomestnega bataljona, nadporočnika Castra, ki mu je sodišče ravno tako očitalo oklevajoče in ne dovolj energično postopanje proti upornikom, je stopil major Heiss. Nadomestni bataljon pa je bil na koncu iz Mostarja premeščen v madžarski Gyulafehervar.

¹³ Opine, južno predmestje Mostarja pod Veležem (1969 m), na katerega pobočju je na višini 660 m stala avstro-ogrška vojašnica in trdnjava Werk 9.

LAZARISTI NA MIRENSKEM GRADU V PRVI SVETOVNI VOJNI

Renato Podbersič ml.

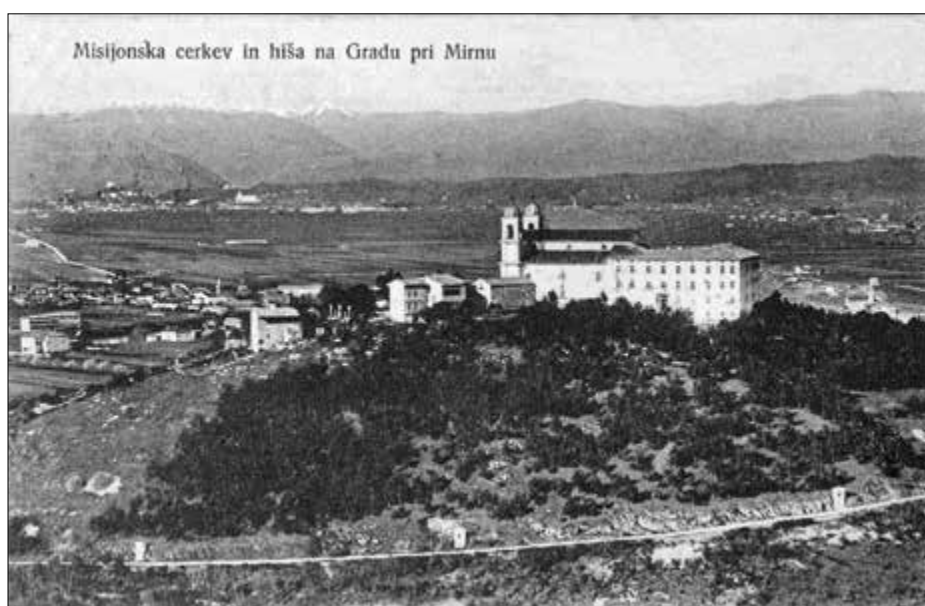
Uvod

Na ozemlju Goriške nadškofije so pred začetkom prve svetovne vojne delovali številni cerkveni redovi. Večina je imela v deželi že dolgo tradicijo in so bili globoko vpeti v versko, izobraževalno, socialno in kulturno življenje na Goriškem. Moški redovi so pokrivali najrazličnejše dejavnosti, priljubljena sta bila predvsem oba redova, ki sta izšla iz izročila sv. Frančiška Asiškega (frančiškani in kapucini). Večina moških redov (frančiškani, kapucini, jezuiti, salezijanci, usmiljeni bratje, lazaristi) je svoje delovanje osredotočila na deželno glavno mesto, vendar so bili kot misijonarji, pridigarji, spovedniki, vzgojitelji in oskrbniki božjepotnih svetišč prisotni praktično na celotnem ozemlju Goriške nadškofije. Za razliko od moških so ženski redovi svoje delovanje bolj vezali na mesto Gorica. V reviji *Na fronti* smo v preteklosti že predstavili medvojno delovanje obeh redov, ki sta izšla iz izročila sv. Frančiška Asiškega.

Tokrat se osredotočamo na lazariste. Misijonska družba – lazaristi (lat. *Congregatio Missionis*) je skupnost pripadnikov družbe apostolskega življenja svetnih duhovnikov in redovnih bratov, ki skrbijo za ljudske in zunanje

misijone, duhovne vaje, vzgojo duhovščine ter pomagajo ljudem v stiski. Misijonsko družbo je leta 1625 ustanovil francoski duhovnik Vincencij Pavelski, leta 1632 pa jo je potrdil papež Urban VIII. Družba ima ime po prvi redovni hiši *Saint-Lazare* v Parizu. Na pobudo škofa Antona Martina Slomška so se lazaristi na Slovenskem najprej naselili v Celju leta 1852, kasneje tudi v Mariboru in v Ljubljani. Delovali so kot kurati v bolnišnicah, v misijonih pa na Madagaskarju in na Kitajskem. Leta 1919 je bila ustanovljena jugoslovanska viceprovinca, ki je bila leta 1926 povzdignjena v samostojno provinco s sedežem v Ljubljani.

Dominantna vzpetina z imenom Mirenski Grad se dviga nad reko Vipavo in ob robu kraške planote, na jugu kraja Miren pri Gorici. Že v 14. stoletju je bila tamkajšnja cerkev znano romarsko središče. Sredi 18. stoletja je tedanji mirenski župnik Peter Marušič dal na mestu predhodne srednjeveške cerkve in samostana, ki je včasih verjetno pripadal servitskemu redu, zgraditi baročno cerkev Žalostne Matere Božje. Sredi 19. stoletja pa je mirenski župnik Janez Eleršič dal postaviti novo triladijsko cerkev v neorenesančnem slogu.

Cerkev Žalostne Matere božje in Misijonska hiša na Mirenskem Gradu tik pred prvo svetovno vojno (zbirka Egona Valantiča)

Lazaristi na Mirenskem Gradu

Jeseni 1912 so podpisali pogodbo med Goriško nadškofijo in lazaristi, tako je bila cerkev na Mirenskem Gradu izročena misijonarjem sv. Vincencija Pavelskega. Velike zasluge za njihov prihod na Goriško je imel tedanji mirenski župnik Ivan Rojec,¹ ki je lazariste več kot desetletje vabil na Mirenski Grad. *On se je posebno in v prvi vrsti potegoval, da so prišli na Grad pri Mirnu čč. gg. lazaristi in se tam nastanili.*²

Sredi decembra 1913 so prišli prvi štirje misijonarji, poklicani od pristojne cerkvene oblasti, na Mirenski Grad in si postavili novo misijonsko postojanko. Leta 1914 so za cerkvijo zgradili novo misijonsko hišo, ki je bila namenjena skupnosti in duhovnim vajam. Njihovo glavno poslanstvo so bili ljudski misijoni in duhovne vaje.³ *Začeli smo delovati pri veliki in lepi romarski cerkvi Žalostne Matere božje, znani morebiti bolj pod imenom »svete štenge«, in se posvečevati vse naokrog, zlasti v goriški in tržaški škofiji, misijonskemu delu. Vse je obetalo najlepšo bodočnost, kar prihruje vojska.*⁴

V skupnosti je bivalo pet slovenskih duhovnikov: dr. Anton Zdešar,⁵ Ivan (Janez) Zdravlič,⁶ Vinko (Vincenc) Krivec,⁷ Franc

Pirc,⁸ Peter Florian⁹ ter bratje Anton Kožuh, Franc Stöckl, Anton Slatič in Matija Sobočan.¹⁰ Ob italijanskem vstopu v vojno, 24. maja 1915, so se Vinko Krivec, Peter Florian in trije bratje odločili za preselitev v Ljubljano oziroma k sv. Jožefu v Celje. Pred odhodom so v kleti zazidali kuhinjsko posodo in srebrn jedilni pribor, 160 litrov vina in cerkvene obleke.¹¹

Dogajanje v majskih dneh leta 1915 v Mirnu je opisal lazarist Vinko Krivec v kroniki Mirenskega Gradu: *Sredi maja 1915 je bilo vse napeto, ker se ni vedelo, če bo Italija ostala nevtralna ali bo napovedala vojsko. Čudno se nam je zdelo, da so Avstrijci podrlji hangar na Rojah (za letala) in premestili v Ajševico. Na binkoštno nedeljo, 23. maja 1915 smo ne vede, da je bila vojska že napovedana, mirno počivali do polnoči, ko nas prebudi stražnik z naročilom, da ne smemo več zvoniti. Binkoštni ponedeljek, 24. maja, nas ob 3. uri zbude topovi, med premišljevanjem so bile naše misli na italijanski meji. Po jutranji molitvi smo izvedeli, da so Italijani pri »Visco« prekorčili avstrijsko mejo z vojaško godbo. Avstrija ni bila pripravljena, zato pri Gorici ni bilo mnogo vojaštva. Da je varala italijansko vojsko, je postavila več vojaških šotorov in je vozila pobarvane hlode s 6 volmi sem in tje, da so Italijani mislili, da prevaža topove. General Borojevič je namreč utrdil Nanos, pa vojskovodja Konrad Hötzendorf je*

¹ Ivan Rojec, rojen leta 1866 v Trstu, mašniško posvečenje je prejel leta 1890 v Gorici. Kot kaplan in župnik je deloval na Goriškem (Solkan, Bilje, Miren). Aktiven je bil na socialno-gospodarskem in političnem področju, kjer se je priključil delovanju mladostrujarjev znotraj goriške SLS. Leta 1913 je bil izvoljen v deželni zbor. Spomladi 1915 je postal tolminski dekan. Med vojno se je trudil za prizadeto civilno prebivalstvo in nekaj časa deloval tudi kot škofijski delegat za goriške begunce. Po vojni je prejel več cerkvenih častnih nazivov in imenovanj. Umrli je v Tolminu 2. septembra 1928.

² Bogoljub, letnik XIII, št. 2, Ljubljana 1915, str. 66.

³ France Baraga, Župnija Miren skozi stoletja, Miren 2009, str. 318; Bogoljub, letnik XIV, št. 1, Ljubljana 1916, str. 22–23; Anton Pust, Mirenski Grad pri Gorici, Samostan lazaristov, Miren 2000, str. 41–42; Lojze Gajšek, Slovenska provinca Misijonske družbe, Misijonska družba, Ljubljana 2009, str. 41.

⁴ Bogoljub, letnik XVI, št. 10, Ljubljana 1918, str. 279.

⁵ Lazarist dr. Anton Zdešar (1871, Ljubogojna pri Horjulu–1945, Jastrebarsko), leta 1891 je vstopil k lazaristom v Gradcu, v duhovnika posvečen leta 1896, bil v Gradcu tudi profesor bogoslovja, leta 1913 je postal prvi superior lazaristov na Mirenskem Gradu. Leta 1914 se je udeležil občnega zbora Misijonske družbe lazaristov v Parizu, kjer pa so ga ob izbruhu prve svetovne vojne internirali kot avstrijskega državljan na Korziko. V Ljubljano se je vrnil šele leta 1917, v Mirnu je zopet deloval že ob koncu marca 1918. Po vojni je obnavljal porušeni samostan na Mirenskem Gradu in vodil misijone na Primorskem, dokler ga Italijani leta 1932 niso prisilili k odhodu.

⁶ Lazarist Ivan (Janez) Zdravlič (1855, Selce v Benečiji–1956, Ljubljana), gimnazijo in bogoslovje je dokončal v Vidmu, kjer je bil leta 1891 posvečen v duhovnika. Leta 1899 je vstopil v Misijonsko družbo v Gradcu. Služboval je na različnih postojankah lazaristov v Sloveniji (Celje, Maribor, Mirenski Grad, Ljubljana).

⁷ Vinko Krivec (1865, Vičeva vas pri Ptuj–1935, Ljubljana), leta 1885 je vstopil v Misijonsko družbo v Gradcu, v duhovnika je bil posvečen leta 1892. Med prvo svetovno vojno se je umaknil v Ljubljano, po vojni se je vrnil na Mirenski Grad, kjer je deloval do leta 1934.

⁸ Franc Pirc (1883, Drganja vas na Dolenjskem–1929, Groblje), leta 1903 je vstopil v Misijonsko družbo v Gradcu, v duhovnika je bil posvečen leta 1908. Zadnji med lazaristi za Mirenskega Gradu se je umaknil pred italijanskim obstreljevanjem, najprej v Gradec in od tam kmalu v Ljubljano, kjer je deloval do konca prve svetovne vojne.

⁹ Peter Florian (1886, Presteto pri Čedadu–1952, Ponikve, Videm-Dobropolje), leta 1906 je vstopil v Misijonsko družbo v Ljubljani, v duhovnika je bil posvečen leta 1913 v Gradcu. Med vojno je deloval v Ljubljani.

¹⁰ Status personalis et localis Archidioeceseos Goritensis, Gorica 1915, str. 149–150; Lojze Gajšek, Vredni spomina – Rajni sobratje Slovenske province MD, Misijonska družba, Ljubljana 2009.

¹¹ Bogoljub, letnik XIV, št. 1, Ljubljana 1916, str. 23.

*Cerkev na Mirenskem Gradu, poškodovana od italijanskega obstreljevanja, leta 1915
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)*

ukazal, naj bo fronta pri Gorici. Ako bi zmagal načrt Borojeviča, bi Grad ne bil porušen. Ko je misijonar Krivec na binkoštni ponedeljek maševal, je že krožil ital. letalec nad Gradom.¹²

Mirenski Grad do 6. soške ofenzive

Spomladi 1915 se je tudi Mirenski Grad znašel blizu frontne črte. Prva granata je padla na cerkev 7. decembra 1915. Zaradi bližine spopadov so postajale razmere zelo napete, prihajalo je do sumničenj in obtoževanj domačinov. Tak primer je opisan v samostanski kroniki: *Dne 14. avg. je nesla služkinja Alojzija Štanta cvetlice na Grad. Prelagala je težko košaro in dežnik z ene roke v drugo, ker je deževalo. In to bi jo skoraj stalo življenja, ker so vojaki sumničili, da daje Italijanom znamenja. Ker je korporal mislil, da je služkinja č. g. Pirca, je to naznanil na najvišjo inštanco v Dornberg. Pod Gradom se ustavi avtomobil z višjim vojaštvom in stražniki s puškami in bajoneti. Ko bi major stvari ne razjasnil, bi moral č. g. Pirc s služkinjo k vojaški sodnji v Dornberg romati.¹³*

Na Mirenskem Gradu je kot varuh svetišča ostal samo še Franc Pirc. Zadnjič je maševal v cerkvi na Mirenskem Gradu 3. februarja 1916. Popoldne tega dne je namreč cerkev v polno zadela italijanska 28-centimetrska granata, prebila strop, se razpočila v notranjosti ter razbila cerkvena vrata, obhajilno mizo in stopnice oltarja. Poslej je lazarist Pirc maševal kar v sobi, ob koncu februarja 1916 pa se je preselil v Miren, kjer je maševal za preostale domačine, v župnišču ali v prostorih Čevljarske zadruge.¹⁴

Maja 1916 se je Franc Pirc znašel pred avstro-ogrskim vojaškim sodiščem zaradi slovenske zastave. O tem najdemo zapis v kroniki: *5. majnika je bil č. g. Pirc na Gradu in je zapazil, da je bilo v klet vlomljeno. V hiši je izginila ena matraca ali žimnica. Ob 11. uri se je usedel pri kapeli 9. postaje. Pride slovaški feldvebel poljske žandarmerije in gre s č. g. Pircem k vodnjaku na dvorišču. Č. g. Pirc je zagledal za betonskim zidom slov. zastavo, ki jo je že dolgo pogrešal. Vrgel jo je v klet, feldvebel pa je skočil v klet in je*

¹² Vinko Krivec, Kronika Žalostne Matere božje na Gradu pri Mirnu, rokopis, 1925. Hrani samostan lazaristov na Mirenskem Gradu.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

hotel zastavo vzeti. Ob 4. uri pa so trije vojaki vdrl v sobo in zahtevali zastavo. V spremstvu vojaštva je moral skozi vas na Grad. Izročil je zastavo, peljali so ga v Bilje, kjer ga je dal komandant aretirati. Do 11. ure ponoči je bil zaslišan. Ob 1. uri so ga peljali nazaj v Bilje. Vojak je stal vso noč pred njim z bajonetom. Ob 10. uri je bil odveden k divizijski sodniji. Njegov stražnik ga je spremljal brez puške. Sodnija je bila šola. Sodniki so bili sami mladi vojaški oficirji. Obravnava je trajala v soboto popoldne in v nedeljo predpoldnem. Protokol je imel 10 do 12 pol. V nedeljo predpoldnem so si ogledali vse na Gradu. Popoldne ob 5. uri je bil oproščen. Ob 7. uri zvečer se je peljal v Miren, kjer so se čudili, ker je bila raznesena vest, da je bil obešen ali ustreljen. General L. mu je priskrbel novi pasiršein¹⁵ za Grad. Ker se je pogosto vlomilo na Gradu, so bili štirje topničarji postavljeni za stražo, ki niso nikogar pustili na Grad.¹⁶

Prav Franc Pirc je v *Slovenecu* pod psevdonimom Gradenski opisal dogajanje v Mirnu med 6. soško bitko: *Lepa, prostorna, zračna je bila naša kapelica, ki smo si jo naredili v našem »Društvenem Domu. Nadomestovala je našo podrto lepo cerkev in tudi farovž, kjer smo imeli skoro leto dni službo božjo. Večkrat nam je pogled uhajal na 'Društveni Dom', ki stoji osamljen na rupenski poti, torej italijanski jezi zelo izpostavljen; vendar so mu Lahi prizanašali. Ojunačili smo se torej in smo imeli 30. julija tu prvo službo božjo. Posvetili so kapelo otroci, ki so ta dan željno sprejeli Kralja miru v svoje srce. Pa tudi odrastli so posvetili to nedeljo s sv. zakramenti in z molitvijo. Saj smo imeli ta dan kakih 300 sv. obhajil. Veselje nad lepo kapelo je bilo splošno, saj so ljudje zopet enkrat imeli zavest, da so bili res pri sv. maši. Daleč na okrog, doli do strelskih jarkov in na hrib Sv. Mihaela so doneli glasovi, naši klici: »Marija k tebi, uboge reve...« Po dolgem, dolgem času je nam vsem tu v kapeli zopet zasijal žarek veselja, našli smo kraj, kjer je bila naša duša doma (tabernakelj) in pozabili smo svojih razrušenih domov. Toda tudi to veselje nam je bilo vzeto. Pride nedelja 6. avgusta. Po precej mirni noči je nastopil strašen dan, kakor ga mi tukaj še nismo doživeli. Italijani so uvedli svojo kanonado s porušenjem krasne cerkve v*

Razdejana notranjost cerkve na Mirenskem Gradu, verjetno leta 1915 (zbirka Mitje Jurna)

Orehovljah, ki je bila zadeta v polno, sedaj je pa že popolna razvalina. Strašna kanonada se je v teku dneva razširila po Doberdobo, Vrhu, ob soški fronti, Kalvariji, Oslavju, Sabotinu in naprej. Vsi kraji in ceste za fronto tja do Rihemberga so bile skoro neprenehoma v ognju. Med sveto mašo ob 7. uri so se šipe, okna, vrata neprenehoma tresla, ljudstvo je postajalo nemirno, toda bili smo v božjem varstvu. Celi dan nismo imeli niti enega mirnega trenutka. Zemlja se je neprenehoma tresla.¹⁷

Iz Mirna se je lazarist Pirc umaknil 8. avgusta 1916, tik pred italijanskim vkorakanjem.

¹⁵ Prepustnica (nem. Passierschein).

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Slovenec, 19. 8. 1916.

Lazaristi v begunstvu

Lazaristi tudi po odhodu z Mirenskega Gradu niso počivali, nadaljevali so svoje osnovno misijonsko poslanstvo in so delovali predvsem med goriškimi begunci.

Nekateri lazaristi z Mirenskega Gradu so poslej skrbeli za številne goriške begunce, razseljene po habsburški monarhiji. Vso zapletenost položaja nazorno pokažejo dopisi iz prve polovice leta 1916, ki jih je pisal dekan Rojec in jih poslal nadškofu Sedeju, tedaj v begunstvu v Stični. Izražajo neomajno zaupanje v nadškofa, bolečino zaradi Rojčeve nemoči pri izvajanju zaupanih mu nalog, »razvajenost« nekaterih duhovnikov in brezbriznost državnih oblasti. Predvsem se kaže Rojčeva humanost, ljubezen do sočloveka in odločnost pri njegovi skrbi za begunce in sobrate duhovnike. Rojec se počuti nemočnega, ko gleda človeško trpljenje. Svojo skrb in odločnost, brez pretiranega spoštovanja do nadškofa, pokaže v zaključku prvega pisma:

»Čč. gg. Krivec in Zdravlič hodita po Vašem ukazu okoli Dunaja k beguncem ter tolčeta črno mizerijo – ste jima li poslali prevzvišeni kaj denarja?« Šlo je za lazarista, ki sta prej delovala na Mirenskem Gradu, med vojno pa sta skrbela za duhovno oskrbo med goriškimi begunci.¹⁸

Boji za Mirenski Grad v 7. soški ofenzivi

Po padcu Gorice v 6. soški ofenzivi avgusta 1916 so Italijani poskušali z nadaljevanjem prodiranja, njihov naslednji veliki cilj je postal Trst. Zato so se italijanski napadi osredotočili na kraško bojišče. Avstro-ogrski branilci so se po umiku iz Gorice utrdili na gričevju vzhodno od mesta. V sedmi soški bitki (14. do 17. september 1916) so imeli napadalci majhne uspehe, uspelo pa jim je zasesti Mirenski Grad, znano božjepotno svetišče in samostan lazaristov nad Mirnom, ob robu kraške planote. Italijansko poveljstvo je v 7. soški bitki III. armadi za cilj določilo prodor po severnem robu kraške planote, zasedbo Fajtjega hriba in Trstelja, od tam pa bi ta s prodori proti severu in jugu odrezala avstro-ogrske

enote pred Gorico in na Krasu. Dne 14. septembra 1916 je italijansko topništvo začelo z obstreljevanjem sovražnih položajev med Vipavo in morjem. Po devetih urah topniškega obstreljevanja je krenila v napad italijanska pehota in zvečer so vzhodno od kote 212 (Nad Logem) vdrl v avstro-ogrske jarke, vendar so branilci prodor zaustavili. Močno neurje, ki se je ponoči razbesnelo, je ustavilo vojne akcije, dopoldne pa so branilci s protinapadi zavzeli večino izgubljenih položajev. Popoldne, 15. septembra 1916, pa je IV. bataljon 1. polka grenadirjev *Granatieri di Sardegna* z naskokom osvojil Mirenski Grad in zajel 800 avstro-ogrskih vojakov. Naslednji dan so napadalci nadaljevali z neuspešnimi napadi severno od Mirenskega Gradu in zahodno od Opatjega sela ter severno od Lokvice. Zaradi neuspehov so napadalci popoldne prenesli težišče napada na odsek med Novo vasjo in Gorjupo kupo, kjer so se bili srditi boji za koti 144 in 208, ki sta med boji večkrat zamenjali lastnika, zvečer pa ostali v italijanskih rokah. Toda 17. septembra 1916 so Italijanom začele pojmati moči, vendar so kljub temu poskusili prebiti obrambo pri Novi vasi in Opatjem selu, a so bili odbiti. Najhujši boji so se zopet bili za koto 208, ki je zvečer po celem dnevu napadov in protinapadov ostala v italijanskih rokah. Nadaljevanje ofenzive bi zahtevalo uporabo vseh italijanskih rezerv, zato se je general Cadorna odločil, da ofenzivo prekine. Po le štirih dneh bojev so Italijani našteali več kot 17.000 mrtvih, ranjenih in pogrešanih, avstro-ogrske izgube pa so bile ocenjene na 15.000 mož, od katerih jih je 4.000 padlo v italijansko ujetništvo.¹⁹

Kot je tedaj zapisal črniški dekan Alojzij Novak: *Tudi Mirenski grad je prišel trdno v laške roke. Res drago plačane malenkostne pridobitve.*²⁰

Posledice hudih bojev za Mirenski Grad najdemo opisane tudi v mesečniku Bogoljub, v sicer nepodpisanem prispevku: *Po padcu Gorice (8. avgusta 1916) in važnih višin na Krasu, nadvladujočih dokaj nižji gradenski hrib, je odbila ura tudi Gradu. Po krvavih bojih, v katerih so tekli na Gradu in pod njim potoki krvi, naše in italijanske, so naši zapustili hlabro*

¹⁸ Nadškofijski arhiv v Gorici – Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (ACAG), fond Arcivescovi, busta Sedej 3, dopisa 26. januar 1916 in 15. maj 1916.

¹⁹ Simić Marko, Po sledih soške fronte. Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 130–133; Ministero della Difesa Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico, L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), vol. III, Libreria dello Stato, Rim, 1931; John R. Schindler, Isonzo: The Forgotten Sacrifice of the Great War, Praeger, Westport–London, 2001, str. 172–175.

²⁰ Alojzij Novak, Črniška kronika, 16. oktober 1916.

Ruševine cerkve na Mirenskem Gradu (fototeka Društva soška fronta 1915–1917)

branjene strelske jarke in utrdbe in Grad je padel v italijanske roke. Bilo je 16. septembra 1916, pred nedeljo Žalostne Matere božje, pred znano »kvatrnico«, ko je v mirnih časih romalo vsako leto skoro pol Gorice na Grad. Že prej, zlasti v bojih med 8. avgustom in 16. septembrom, so bile cerkev, svete stopnice, misijonska hiša in romarska hiša od granat in šrapnelov precej poškodovane, zdaj pa se je osredotočil na Grad, na katerem so se vgnezdili Italijani, naš avstrijski topovski ogenj. Granata za granato je rušila in podirala cerkev, svete stopnice in hiši in kmalu je bilo vse ena sama velika groblja, en sam velik kup razvalin. Ena granata je zadela tudi lepi marmornati kip Žalostne Matere božje nad velikim oltarjem in ji odbila glavo in zdrobila gornji del telesa.²¹

Obisk Mirnskega Gradu v kroniki

Jeseni 1917 sta Mirenski Grad obiskala tudi mirenski župnik Anton Gerbec in lazarist Vinko Krivec. O tem najdemo dokaj podroben zapis tudi v kroniki: *Po ofenzivi pri Kobaridu 24. oktobra 1917 sta šla župnik mirenski, č. g. Grbec in misijonar V. Krivec iz Ljubljane na Grad. Šla sta peš iz Volčje Drage v Miren. Bilo je grozno tiho, nobenega človeka nikjer,*

ceste razrvane, povsod same ročne granate, čelade, puške. Podgan na tisoče, ki se niso nič bale. Pri mirenskem pokopališču naletita na vojaka, ki je odpiral ročno granato. Gresta na pokopališče. Tukaj slišita pok in najdeta vojaka raztrganega na cesti. Potem gresta pogledat Mirensko cerkev in župnišče in na Grad – grozen prizor! Krivec se je razjokal v cerkvi na razvalinah. Klet je bila vsa prezidana. V kleti pod stopnicami si je laški opazovalec priredil sobo, na steni je visela podoba Križevega pota. Tam je bila na binkoštno nedeljo sezidana vsa porcelanska kuhinjska posoda; srebrne žlice, vilice in noži in še cerkv. obleka iz Rupe in 160 l. vina. Zunanje stene misijonske hiše so bile vse porušene proti Gorici in Opatjem selu. Ker se je orožniški stražmojster Ozmec iz Mirna odmaknil na Fajtov hrib, so ga avstr. vojaki vprašali, naj pove, kje imajo Italijani topove. Dejal je: najbrž v kletih misijonske hiše; zato so Avstrijci od 8. avg. 1916 do 24. okt. 1917 vedno streljali v klet in porušili hišo. It. topovi pa so bili razstavljeni in maskirani v hosti pod hišo. Tam je bilo naloženih cele kupe granat. Opazovalec ital. pri telefonu je imel svoje skrivališče na oglu Kaplanije pri mežnariji sezidano iz marmorja iz cerkve. Drugi opazovalec je imel skrivališče pred zvo-

²¹ Bogoljub, letnik XVI, št. 10, Ljubljana 1918, str. 280.

Avstro-ogrski vojaki ob italijanskem žarometu na Mirenskem Gradu po koncu bojev na soški fronti jeseni 1917 (fototeka Društva soška fronta 1915–1917)

nikom na evang. strani.²² Pred zvonikom je bil velikanski svetilnik (Scheinwerfer) na tračnicah. Tam je bil tudi zadnji telegram: »Niente nuovo«.²³ Cerkev je bila zasuta tako visoko, da ni bilo videti stranskih oltarjev. Od Kaplanije in sv. stopnic ni ostalo kamna na kamnu.²⁴

Zapis urednika Kalana

Po koncu spopadov na soški fronti si je razrušeno Goriško leta 1918 ogledal tudi urednik ljubljanskega mesečnika Bogoljub Janez Evangelist Kalan. Po prihodu v Miren se

je najprej odpravil na Mirenski Grad, o tem je zapisal: *Ko sva se nekoliko odpočila, sva šla z gospodom Zdešarjem gledat na Grad, kaj je vojska iz njega napravila. To vam je razdejanje! Na grič sta vodili pred vojsko dve poti: ena, pešpot, naravnost navpik; druga vozna pot, nekoliko po ovinku. Po prvi poti skoro ni bilo mogoče iti. Ubrala sva drugo, zložnejšo pot. Ob poti na obeh straneh vsa mogoča navlaka: barake in votline, postavljene in udobljene noter v hrib; okoli njih pa raztreseni in razmetani ostanki vsakovrstnega vojnega materiala, med drugim cele skladvonice neizstreljenih granat. Pa nekaj časa se je že šlo po tej poti; nekako do 4. ali 5. postaje križevega pota, ki je postavljen ob poti. Postaje so seveda vse razbite. Naenkrat nama pa pota zmanjka. Prav po potu samem je izpeljan širok in globok strelski jarek, tako da je vsa pot uničena. Morala sva jo kreniti na levo po stezi, ki so jo utrli za silo sedaj, ko gori že popravljajo. Tudi po tej stezi je težko priti naprej; še bolj težko pa stvari, ki so pri zidanju potrebne, gori spravljati. Po hribu so postavljene cele kolibe za posamezne topove, ki so bili gori nastavljeni. Počasi sva se prerila skozi zapreke in prišla do vrha. Kakšen prizor! ...*

Jaz sem že med potjo gledal, občudoval in strmел ter vzdihoval: O joj, o joj, o joj! Najžalostnejša slika pa se nama je odprla na vrhu. O hišici, ki je stala takoj ob prihodu na vrhu, kjer je bila mala gostilna, ni skoraj več sledu. Od romarske hiše, kjer so misijonarji sprva sami stanovali, je le še nekaj ostankov. Ravno tako so svete stopnice s kapelico vred zginile. Silno škoda je lepega prostora pred cerkvijo! To je bila mala prijazna ravnica, posejana z nekaterimi lipami. Zelo prijetno se je tukaj šetalo. Zdaj pa je ta nekdanja tako ljubka ravnica vsa zasuta in pokrita z visokimi kupi kamenja, peska, opeke in ometa. O nekdanjih lepih lipah nobenega sledu. Skakati sva morala od skale do skale, da sva prišla do cerkvenega zidovja. Od zvonikov stoji le še ena stena južnega zvonika, pa tudi tista razklana. V cerkvi sami – razdejanje na svetem mestu. Strehe in stropa ni več; tudi ne stebrov, ki so cerkev delili v tri ladje; ravnitako ne oltarjev in priž-

²² Evangeljska stran cerkve, levo od oltarja, tam se je namreč bral evanglij.

²³ Nič novega (ital.)

²⁴ Vinko Krivec, Kronika Žalostne Matere božje na Gradu pri Mirnu, rokopis.

Zapuščeni italijanski položaji na Mirenskem Gradu marca 1918
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)

nice. Po sredi cerkve visoki kupi kamenja, ostanki orgelj in druge cerkvene oprave. Le stene deloma še stoje. V apsidi je lepi kip patrone Žalostne Matere Božje – brez glave. Ko sva se nagledala in našalovala nad tem prizorom razdejanega svetišča, sva šla z veliko težavo okoli cerkve in misijonske hiše. Z veliko težavo, pravim, in tudi nekoliko predrznosti je bilo zraven. Kajti kamenje je ležalo vse navzkriž, da je bilo treba zopet skakati od skale do skale, obenem pa tudi stopati zelo previdno, kajti sempatja je ležala še kaka razstrelilna pošast, ki je že po končani vojski marsikakemu Goričanu upihnila luč življenja. Fronta cerkve je obrnjena proti zahodu, misijonska hiša gleda proti vzhodu. Ko sva torej preskakala in preplezala okoli ogla na vzhodno stran, sva videla zopet novo razdejanje. Vsa vzhodna stran velikega poslopja je takorekoč odtrgana. Dočim notranje zidovje še stoji, zunanjih sob sploh več ni. Iz tega se vidi, da je najhujša vihra prihajala od vzhoda, to je od avstrijske strani. Sploh se opaža po celi fronti, da so od vzhodne strani hiše bolj razrušene, da so torej »naši« bolj divjali, brezobzirno streljali in rušili

bivališča svojih državljanov, kakor Italijani. Iz tega smo sklepali, da so Italijani vendar dostojnejši ljudje kakor Nemci. Žalibog pa so se Italijani sedaj, ko so naše kraje zasedli, tako slabo izkazali, da smo morali sodbo o njih popraviti in jih tudi zapisati med suroveže in nasilnike. – Kakor rečeno, razen vzhodne fronte poslopje še precej stoji; a razbito je tako, da ni mogoče v nobeni sobi stanovati. Zato so pa začeli že popravljati, da bi vsaj par sob mogli prirediti za stanovanje in se pred zimo gori preseliti. Le škoda, da imajo samo enega zidarja. To je neki italijanski ujetnik Giovanni, ki je prav zanesljiv in priden delavec. Pomagajo mu pri tem par delavcev, misijonska brata, pa tudi oba gospoda. Ko sva si v kakih dveh urah vse ogledala sva se vrnila po hribu doli nazaj; in sicer sva ubrala krajšo pot, stezo, ki vodi naravnost navzgor oziroma navzdol! Bila je vsa preraščena z grmovjem in drugim zelenjem, pa sva se vendar prerila skozi; parkrat je bilo zopet treba jarke preskočiti, pa sva bila na ravnem v Mirnu. Drugi dan po ogledu Mirenskega Gradu se je urednik Kalan odpravil proti Gorici.²⁵

²⁵ Bogoljub, letnik XVII, številka 1, Ljubljana 1919, str. 16–17.

Obnova Misijonske hiše na Mirenskem Gradu leta 1924
(zbirka Egona Valantiča)

Po koncu vojne

Iz časopisa Slovenec izvemo, kako je izgledal samostanski kompleks s cerkvijo po preboju soške fronte: *Cerkvenih zvo-
nikov ni več, cerkvena streha porušena, samostanska hiša
še stoji, a zelo poškodovana, hiša za tujce in gospodarsko
poslopje razrušeno.*²⁶

Lazarist Franc Pirc se je 18. marca 1918 vrnil v Miren. Čez deset dni mu je sledil Anton Zdešar in dva brata. Stanovali so v Gabrjah, maševali so v mirenskem občinskem domu, pozneje pa v baraki pod Gradom, ki so jo med vojno uporabljali vojaki. V njej so prvič maševali za vnebohod 1918. Lazaristi so pričeli s postopnim čiščenjem ruševin in popravilom kaplanije na Mirenskem Gradu. Lazarista Pirc in Zdešar sta oskrbovala devet sosednjih župnij, katerih župniki se še niso vrnili iz begunstva. Novembra 1918 so se preselili v za silo popravljeno kaplanijo.²⁷

Dokončna obnova misijonske hiše in zidanje nove cerkve so se zavlekli, saj ti objekti niso bili deležni vojne odškodnine v gotovini, ker cerkev na Mirenskem Gradu ni bila župnijska.²⁸ Novembra 1921 so se lazaristi vrnili v obnovljeno kaplanijo in jeseni 1924 obnovili porušeno misijonsko hišo. Toda kmalu so se znašli na udaru novih italijanskih oblasti, ki so na razne načine ovirale delovanje lazaristov na Mirenskem Gradu. Najprej je moral leta 1932 samostan zapustiti predstojnik dr. Anton Zdešar, ker je bil jugoslovanski državljan, decembra 1934 pa so mu sledili še drugi slovenski lazaristi. Vrhovni predstojnik lazaristov v Rimu je Mirenski Grad aprila 1933 izročil v upravo italijanskim lazaristom iz Torina. Slovenski lazaristi so se vrnili šele po koncu druge svetovne vojne, septembra 1945.²⁹

²⁶ Slovenec, 5. januar 1918.

²⁷ Vinko Krivec, Kronika Žalostne Matere božje na Gradu pri Mirnu, rokopis; Pust, Mirenski Grad pri Gorici, str. 42, Baraga, Župnija Miren skozi stoletja, str. 320.

²⁸ Vojko Ferletič, Vojna škoda na Goriškem med prvo svetovno vojno: primer vasi Miren pri Gorici, diplomska naloga, Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, Nova Gorica 2020, str. 31–32.

²⁹ Baraga, Župnija Miren skozi stoletja, str. 321–322.

STANISLAV DEKLEVA IN NJEGOVO LEDENO MESTO

Vinko Avsenak

Uvod

O Tržačanu Stanislavu Deklevi, vrlemu slovenskemu častniku in enemu od glavnih graditeljev izjemnega Ledenege mesta na Marmoladi v prvi svetovni vojni, ki je zaradi svoje predanosti domovini in neizmerne domoljubja tragično preminil v drugi svetovni vojni, ve žal slovenska javnost bolj malo. Nekaj več so sicer o njem v preteklosti pisali razni italijanski in avstrijski viri, vendar so pri tem podcenili ali zamolčali Deklevove zasluge in njegovo vlogo na Marmoladi. Toda leta 2019 je izšla knjiga *Un ufficiale asburgico tra fedeltà e patria slovena*¹ avtorjev Marine Rossi in Roberta Todera iz Trsta, ki sta verodostojno povzela Deklevove spomine, sloneče na njegovem vojnem dnevniku,² in se pri tem oprla tudi na pričevanja Deklevovih sograditeljev na Marmoladi. Po izdaji knjige se je v italijanskih krogih vnela polemika, sicer zdrava in pozitivna, na podlagi katere je nastal strokoven članek avtorja Santa De Doriga pod naslovom *Mesto v ledeniku Marmolade*, ki ga v prevodu tudi objavljamo v tej številki revije *Na fronti*. Ker pa ta dokaj skromno spregovori o vojaški in življenjski poti ter tragičnem koncu izjemnega Tržačana, smo začutili potrebo, da to vsebino osvetlimo s tem člankom.

Deklevovo neverjetno čustveno dožemanje vojne, njenih vzrokov in poteka, njegov odnos do nadrejenega nemško-avstrijskega naroda, do poniževalne podrejenosti slovanskih narodov v monarhiji, njegovo hrepenenje po združitvi južnoslovanskih narodov in poudarjen panslavizem so sicer vereni odraz takratnih narodnostnih in političnih razmer, toda Deklevova pojmovanja in naravnost so v tem pogledu vendarle prednjačila v krogih takratnih izobražencev na Slovenskem. V vojno je sicer kot mlad častnik vstopil zagnano, predano, željan vojaških dogodivščin, toda kaj kmalu je potem zašel v mučne notranje monologe. Znašel se je med Scilo in Karibdo, kajti kot aktivni častnik je bil v vojni nenehno razpet med vojaškimi dolžnostmi, ki jih je sicer zvesto, neustrašno in hlabro izpolnjeval, in med razmišljanjem

Stanislav Dekleva kot poveljnik trdnjavske zapore v Sextenu med dvema poročnikoma (vse fotografije iz zapuščine Stanislava Dekleve)

o smislu vojne in o prihodnosti domovine, kateri je ob vse bolj očitnih težnjah po združevanju južnoslovanskih narodov žarela na obzorju obetavna zarja. Pri tem se ni mogel izogniti neljubim trkom z nemškimi nadrejenimi častniki. Ker ni maral Avstrije, se je že dosti pred vojno odločil, da ob morebitnem spopadu monarhije s Srbijo ali Rusijo ob prvi priložnosti prebегne s svojo enoto k slovanskim bratom. V mladostni zagnanosti in naivnosti je sanjal o ruskih stepah in se nanje pripravljaval tudi z učenjem ruščine. Na bojiščih prve svetovne vojne se je potem tiho veselil vsakršne zmage ruske ali srbske vojske in se prepiral z nemškimi tovariši, ki

¹ Marina Rossi e Roberto Todero, *Un ufficiale asburgico tra fedeltà e patria slovena. Dal fronte galiziano al poligono di Opicina (1915–1944)* (Avstro-ogrski častnik med zvestobo in slovensko domovino. Od fronte Galicije do strelišča na Opčinah), Gaspari Editore, Videm, 2019.

² Ob tej priložnosti se lepo zahvaljujem Robertu Todero iz Mačkollj (Trst), da mi je prijazno posredoval spomine Stanislava Dekleve s številnimi fotografijami in podatki, ki so mi služili kot osnova za članek. Prav tako se zahvaljujem Marini Rossi iz Trsta za nekaj dragocenih podatkov.

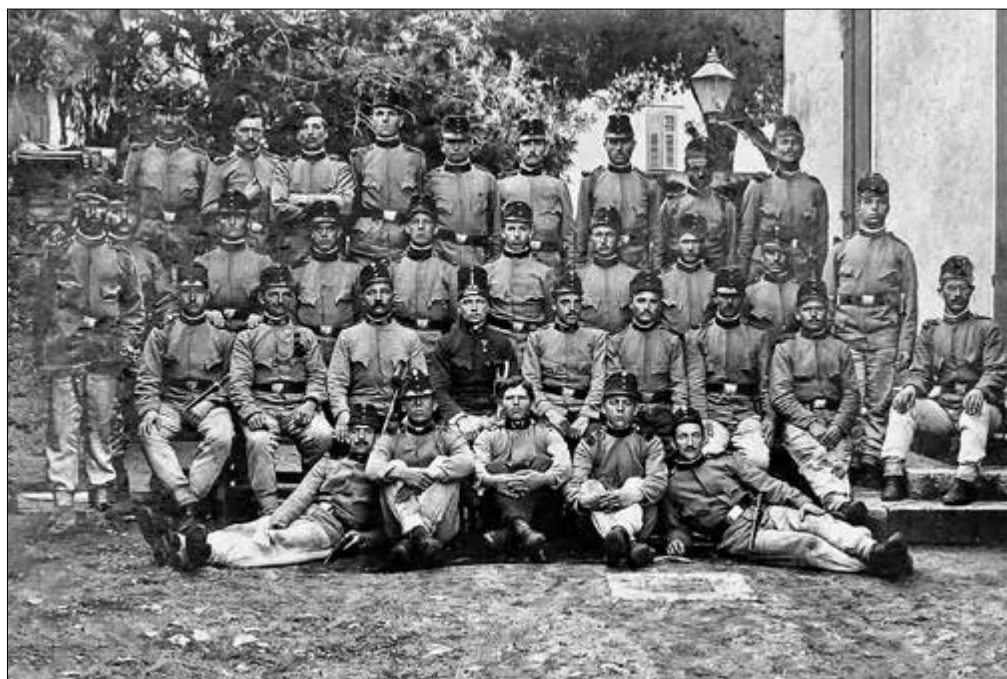
so imeli o slovanskih nasprotnikih venomer le slabo mnenje. Njegovo rodoljubje je sicer večkrat idealizirano in sloni tudi na nerealnih, naivnih pričakovanjih, toda brez dvoma iz njega veje pravičnost in plemenitost Deklevovega značaja. Na koncu je Dekleva zaradi njega daroval svoje življenje na oltarju domovine. Takšnega rodoljubja danes naša potrošniška in pridobitniška družba žal ni več sposobna.

Rojstvo in predvojna vojaška kariera

Stanislav Dekleva se je rodil 12. februarja 1888 v Trstu v družini izobražencev. Njegova mati je že zgodaj postala vdova in je morala vzgajati šest otrok, pet sinov in hčer. Zaradi svojega močnega in gospodovalnega značaja ter po zaslugi strogih etičnih postav, ki so vladale v tistem času, je bila pri tem uspešna. Od petih sinov se je poleg Stanislava samo Franc odločil za vojaško kariero. Padel je na soški fronti in njegove posmrtno ostanke obeležuje spominska plošča v kostnici na Oslavju. Stanislav je zaradi svoje karizmatičnosti veljal v družini za vodjo. Njegov naravni posluš za vodenje in disciplino je bil plod materine vzgoje.

Dekleva se je po osnovni šoli vpisal na vojaško šolo, v pehotno kadetsko šolo v Mariboru. Svojo častniško kariero je začel 18. avgusta 1907, na rojstni dan cesarja Franca Jožefa I. Bila je namreč navada, da so mladi častniki zaprsegli na cesarjev rojstni dan, potem pa se podali v svoje dodeljene enote, razpršene po vsej monarhiji. Stanislava Deklevo so kot praporščaka dodelili k c. in kr. 79. pehotnem polku,³ ki je imel naborni sedež v Otočcu v Liki. Sedež poveljstva s tremi bataljoni je bil na Reki, en bataljon pa je bil nameščen v Otočcu.

Leta 1908 je Dekleva na Reki premleval vprašanje priključitve Bosne in Hercegovine. Takrat je njegova mladostna duša nihala med željo po vojskovanju, za katerega se je dolgo šolal, in panslavističnimi idejami, ki so si že utirale pot. Toda ker je s poveljnikom stotnije, stotnikom Antunom Juriševićem, doživljal razna nesoglasja, je zaprosil za premestitev v tržaški 5. domobranski pehotni polk v Pulju. Ta premestitev je bila za Deklevo odločilnega pomena, kajti v tem polku je poleg Italijanov in Hrvatov služilo tudi okrog 45% Slovencev. Tu se je

Dekleva s svojimi prvimi novinci v 5. domobranskem pehotnem polku v Pulju leta 1909. Dekleva sedi v sredini v temnejši suknji.

³ Nem. *K.u.k. Otočaner Infanterieregiment Graf Jelačić Nr. 79*

med drugim družil z Egonom Gabrijelčičem⁴ in Pavlom Golio,⁵ ki sta sicer oba služila v tržaškem 97. pehotnem polku. Egon Gabrijelčič je postal poročnik 1. maja 1911, Pavel Golia pa 1. maja 1910. Postali so nerazdružljivi prijatelji, v prostem času premlevali politično problematiko, se navduševali nad panslavističnim gibanjem in sanjali o prihodnji skupni slovenski državi. Sam Dekleva je o tem zapisal: *Posebno vlogo v mojem življenju je igralo prijateljstvo do Gabrijelčiča in Golie. Z Gabrijelčičem sva se spoznala v kadetni šoli v Mariboru, ko sva se navduševala za sociologijo, katero sem jaz iz Ratzehoferjeve knjige predaval. Tedaj sva spoznala, da najini duši po istem cilju hrepenita – po spoznanju. Golio Pavla sem spoznal potom Egona v Trstu. Mnogo uric smo presedli skupno v gostilnah, kavarnah in drugje, mnogo idej smo razvili, še več vina smo popili in bili smo vse: boljševiki, socialisti, narodnjaki, idealisti, realisti, materialisti – bili smo pač mladi in življenja pijani.*

Ko je leta 1913 izbruhnila druga balkanska vojna, si je Dekleva srčno želel, da bi se boril na strani Srbov. Že takrat je bila zanj Avstro-Ogrska mrtva in odtujil se je od nje. Zaradi nesoglasij z majorjem Kielom in zaradi svojih pogostih domoljubnih izlivov je bil 1. maja 1913 kazensko premeščen v III. polk tirolskih deželnih strelcev⁶ v mestecu Innichen v Pustriški dolini. V prvih majskih dneh je odrinil iz Pulja ter se poslovil od Gabrijelčiča in Golie. Ob slovesu je v svoj dnevnik še zapisal: *One dni, ko sem odšel iz Pulja, sta se nahajala pri meni moja dva prijatelja, Gabrijelčič in Golia. Nepozabljivi bodo mi vedno oni dnevi in noči. Slavna puljska arena je čula v mesečini Golijeve pesmi in naše mladostne muke in sanje. Ko sem odšel iz Pulja, sem šel brez ciljev, a poln sem bil lepih sanj. Goetheja in Kanta sem bil odložil, vladal je Nietzsche.*

Pot ga je potem vodila najprej v Cortino, kjer je bil sedež polkovnega poveljstva, potem pa v Andraz, polkovno poletno bivališče, kjer je spoznal nove tovariše.

Trije polki deželnih strelcev so bili poleg celovškega 4. domobranskega pehotnega polka in ljubljanskega 27. domobran-

Poročnik Pavel Golia

skega polka edine avstro-ogrskote, izurjene za gorsko bojevanje. Mlademu Primorcu so tirolske gore sprva vzbujale strahospoštovanje, toda v pristni gorski naravi so ga potem poživile in ga navdale z dodatno močjo. Kaj kmalu je opravil nekaj zahtevnih gorskih pohodov, se izuril v plezanju in drugih gorskih veščinah, kar mu je kasneje krepko koristilo na zahtevni Marmoladi.

Ena od dolžnosti deželnih strelcev je bila tudi vzpostavitev obmejne zapore pri Sextenu (ital. Sesto), v katero sta bili vključeni tudi trdnjavi Fort Mitterberg in Fort Haideck. Poveljstvo te zapore so maja 1914 zaupali Deklevi, ki je medtem že napredoval v poročnika. V Sextenu je doživljal »grozne« dneve, ki so sledili sarajevskemu atentatu in izbruhu vojne. Hudo je trpel, ko je poslušal sovražno, omalovažujoče govorjenje nemških častnikov o Srbih. Skušal jih je prepričati, da Srbom ne smejo enačiti

⁴ Egon Gabrijelčič, rojen leta 1888 v Tolminu, kot nadporočnik in poveljnik stotnije tržaškega 97. pehotnega polka padel leta 1915 v obrambi Krasne gore na Karpatih. Njegov oče Mihael je bil sodnik v Tolminu, Gorici, Trstu in na Dunaju, kjer je leta 1909 postal dvorni svetnik.

⁵ Pavel Golia, rojen leta 1887 v Trebnjem, umrl 1959 v Ljubljani, slovenski pesnik in dramatik. Leta 1914 je v Galiciji s svojo enoto prestopil k Rusom. Oče Ludvik je bil trebanjski okrožni sodnik.

⁶ Nem. k.k. Landeschützen-Regiment »Innichen Nr. III.

Zbor častnikov 3. stotnije III. bataljona deželnih strelcev po strelskih vajah na območju prelaza Falzarego. Dekleva je tretji od leve strani. Na sredini stoji poveljnik bataljona, podpolkovnik Spiegel.

z sarajevskimi atentatorji, a vse zaman. Umaknil se je v samoto. Lahko se je zanesel samo na poročnika Buteo, banatskega Romuna, ki je bil poročen s Srbkinjo. Tudi Butea je računal na Ruse, oba pa sta si želela propada Avstrije in Nemčije. Dekleva je potem z nestrpnostjo čakal na mobilizacijo, ki naj bi prinesla zmago Slovanom in pravične spremembe v svetu.

Galicjska fronta

Dekleva je zaprosil za premestitev k polku, hotel je v Galicijo, a so ga zavrnil, češ da mora kot častnik služiti v trdnjavah. Imel je civilno obleko pri sebi in je že takrat, ko Italija še sploh ni vstopila v vojno, nameraval prebegniti k Italijanom ter se s pomočjo srbskega veleposlaništva pridružiti Srbom. Toda potem se mu je prebeg k Italijanom zazdel nečasten in je te namere opustil. Postajal je malodušen. Na vsak način se je hotel bojevati na eni ali drugi strani in se je prostovoljno prijavil na fronto. Končno mu je uspelo, kajti poslali so ga v Innichen, kjer je prevzel poveljstvo stotnije v 5. pohodnem bataljonu. Bataljon se je 11. februarja 1915 vkrcal na vlak in krenil proti

Galiciji. Dekleva je potoval s Čehoma, poročnikom Škarniclom in praporščakom Kržižem, in se z njima vneto pogovarjal o slovanskem vprašanju. Na cilj so prispeli 14. februarja, potem pa z nenehnimi pohodi nadaljevali pot proti vzhodu, kajti avstro-ogrške sile so bile takrat v protiofenzivi. Med potjo je opazoval sledove velikih decembrskih bitk pri Limanowi in Lapanowu, v katerih je avstro-ogrskim enotam uspelo odbiti napade ruskih armad in odrešiti ogroženi Krakov. Pot ga je vodila preko Zakliczyna in kmalu zatem je prvič okusil strelske jarke v prvi bojni črti ter doživel ognjeni krst. Medtem je že postal nadporočnik in zaupali so mu poveljstvo 5. stotnije. Pogosto je hodil na obhode in preverjal stražo, ker je upal, da bo tako lažje prebегnil k Rusom.

24. februarja so prispeli do Brzeska. Tam so jih po vrsti pozdravili nadvojvoda Friderik, vrhovni poveljnik avstro-ogrške vojske, prestolonaslednik Karl in nadvojvoda Jožef Ferdinand, poveljnik 4. armade, v katero je spadala tudi Deklevova enota.⁷ Dekleva v spominih ni pozabil omeniti, da mu je bilo v čast, da se je lahko s prvima dvema pogovarjal.

⁷ III. polk tirolskih deželnih strelcev je po prihodu v Galicijo sprva spadal v XIV. korpus podmaršala Josepha Rotha, ta pa je bil v sestavi 4. armade generala nadvojvode Jožefa Ferdinanda.

Vojaki berejo poročila in povelja na baraki S. Dekleve

Popoldne so spet sedli na vlak in se po prijetni vožnji izkrcali v Delyatynu.⁸ Novo bojišče jih je čakalo na mejnem pasu z Bukovino, v porečju Pruta (Bohorodchany, Kolomea, Horodenka, Snyatin, Zaleszczyki). Tu so se potem vse do junija odvijali krvavi boji. Najhujši so bili pri Zaleszczykih, kjer so morale avstro-ogrske enote za vsako ceno zasesti most čez Dnjester. Dolgo časa so se tu izmenjevali napadi in umiki. Izgube so bile na obeh straneh hude. Na koncu so se morale avstro-ogrske enote umakniti do Kolomeje in zasesti nove položaje ob reki Prut. Del teh obupnih bojev se zrcali v Deklevinem odlomku:

Takoj po menaži izdam povelja za obe stotniji. Obe stotniji razdelim v 3 linije, ki naj bi zaporedoma prehodile teren pred vasjo. Prvi liniji poveljujem sam. Skrbim za zvezo s prvim baonom

in prosim poveljnika, da naj se priklopi mojemu napadu, ako bi imel uspeh. Mesec je stal visoko na nebu. Videlo se je dobro. Smer so nam dale goreče hiše. Tiho prekoračimo polje. Tu pa tam je ležalo kako truplo in čulo se je vzdihovanje in klicanje ranjencev. Ko smo 50 korakov od hiš, dobimo ogenj. Ležemo in pričenjamo streljati. Prihajajoči 2 vrsti razvrstim desno od prve. Po kratkem, krepkem streljanju dam povelje prekiniti ogenj in juriš. Potegnem sabljo. Letim naprej in vpijem: »Naprej in hura!« Vse drvi za menoj in vpije. Rusi skočijo nazaj. Povelje je bilo izvršeno.

Dekleva v svojih spominih nikoli ne povečuje svojega nastopanja na fronti in ostaja skromen, toda vseeno je mogoče izluščiti, da je bil neverjetno hraber, preudaren in sposoben častnik. Zato mu je poveljnik bataljona, stotnik Christian Schiessendoppler, večkrat zaupal poveljstvo več stotnij. Nekoč, ko je stotnik zbolel, je Dekleva za nekaj dni prevzel celo poveljstvo bataljona. V redkem prostem času se je družil s poročnikom Krohom in nadporočnikom Wilhelmom Bergmannom, ki sta mu bila kasneje draga tovariša tudi na Marmoladi.

Na začetku maja je Deklevov polk prešel v 7. armado.⁹ Boji med Prutom in Dnjestrom so se nadaljevali z nezmanjšano močjo, bilo je vse več mrtvih in ranjenih. Vojake je začela pestiti tudi lakota in druga pomanjkanja. In potem je napočil 13. junij 1915 z bitko pri vasi Žežava v porečju Dnjestra, v kateri so na ruski strani sejali strah in smrt tudi Čerkezi in Kozaki na konjih, oboroženi s kopji. Deklevova enota se je obupno branila, a vojaki so padali v snopih. V splošni zmešnjavi je Dekleva opazil, da je ranjen v desno nogo. Umaknil se je v strelski jarek in potem z nadporočnikom Bergmannom, ki je bil tudi večkrat ranjen, odšel v bolnišnico v Horodnico na drugi strani Dnjestra. Tam je izvedel, da je padel bataljonski poveljnik stotnik Schiessendoppler in da se je njihov napad končal s polomom. Od tu so ga po mučnem prevozu, tudi z volovsko vprego, vozili od bolnišnice do bolnišnice, potem pa je končno 27. junija prispel v bolnišnico v Budimpešto, kjer je ostal dva meseca. Verjetno je bil Dekleva potem daljše obdobje nesposoben vojaške službe, kajti v njegovih spominih je

⁸ Podkarpatsko mesto okrog 40 km južno od Stanislavowa (ukr. Ivano-Frankivsk) v zahodni Ukrajini.

⁹ Poveljnik 7. armade je bil general baron Karl von Pflanzer-Baltin. Deklevov polk je spadal v 88. brigado generalmajorja Friedricha Eckhardta von Eckhardtsburga, ta pa v 30. divizijo podmaršala Juliusa Kaiserja, ki je bila v sestavi korpusne skupine pruskega konjeniškega generala barona Marschalla.

19. pohodna stotnija na urjenju na Gornjem Avstrijskem

to obdobje bela lisa. Toda po zaslugi fotografije, priložene k spominom, izvemo, da je bil vsaj marca 1916 z 19. pohodnim bataljonom na urjenju pri Schärdingu na Gornjem Avstrijskem. Očitno so ga torej po zdravljenju namenili za urjenje novincev pred odhodom na fronto.

Italijanska fronta

15. maja 1916 je avstro-ogrška vojska na Južnem Tirolskem začela spomladansko ofenzivo, največjo gorsko bitko vseh časov, katere namen je bil prodreti z južnotirolskih gora do Jadranskega morja in s tem odrezati italijanske sile na Soči. Dekleva je 2. junija s svojo enoto prišel v Rovereto, kjer so mu na njegovo prošnjo zaupali poveljstvo nad 3. stotnijo III. polka deželnih strelcev, s katero je potem ostal do 12. septembra 1918. Prejel je težko nalogo, da osvoji prelaz Baule in goro Zugno.¹⁰ Moral je prodirati po zelo strmem pobočju, pri čemer so ga Italijani obstreljevali od zgoraj, nanj metali ročne granate in kamenje. Sam Dekleva je zapisal, da tako težkega, obupnega boja ni okusil niti v Galiciji. Po srditih bojih, ki so trajali dva tedna, so Deklevovo enoto 16. junija zamenjali in jo

prestavili na drugi frontni odsek v bližini. Dnevi med 9. julijem in 13. avgustom so mu minili na počitku v Campitellu v dolini Fasse in spet v hudih bojih za goro Cima Bocche.¹¹ Toda 16. avgusta 1916 je bataljon odkorakal proti svoji najvažnejši nalogi – obrambi Marmolade. Dekleva bo na tej gori s kratkimi prekinitvami ostal do 6. oktobra 1917.

Marmolada

V divjem, surovem gorskem svetu kraljice Dolomitov se za novo prispele ni začel samo boj z Italijani, marveč predvsem z naravo. Največja težava je bila v tem, da častniki in moštvo niso imeli izkušenj z gorskim bojevanjem, predvsem v zimskem času ne. In tu je bila še ogromna gmota ledu, ledenik Marmolade, ki naj bi braniteljem služil za branik, a je potem postajal do njih vse bolj sovražen.

Dekleva je o prvih spoznanjih na Marmoladi zapisal naslednje: *Vojna na Marmoladi je bila spočetkoma le vojna z naravo. Ledenik s svojimi čudežnimi pojavi, razpoklinami, plazi, strme pečine, vreme in mraz stavljajo velike naloge*

¹⁰ Monte Zugna (Coni Zugna, 1865 m), gora nad Roveretom, okrog 30 km južno od Trenta.

¹¹ Cima Bocche (2745 m), gora nad dolino Fasse in prelazom San Pellegrino.

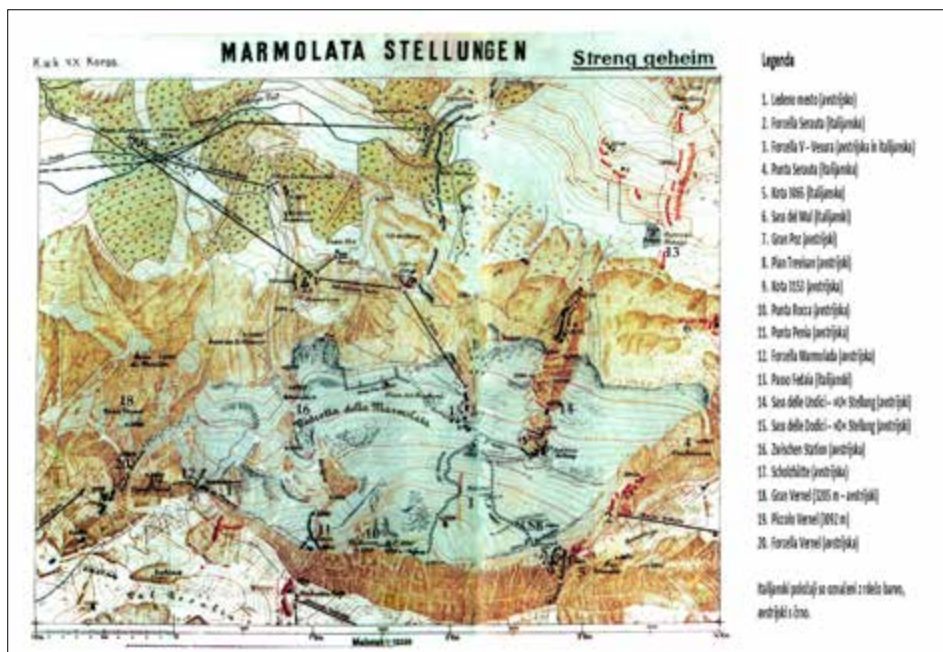
Marmolada. Na levi strani greben Seraute, na sredini pa se iz ledenika dvigata Sass delle Undici in Sass delle Dodici. (foto: Vinko Avsenak)

na nas. Na gori moramo prebiti zimo. Zimsko vreme pa, tako smo znali, nas zamore ločiti od zaledja za več kot teden dni. Zatorej je treba priprave. Ko smo v avgustu prišli na Marmolado, ni bilo niti toliko pripravljeno, da bi bili mogli prenašati težavne razmere na ledeniku. Pričeli smo razmišljati in poskušati in izgubili smo pri tem nekaj dragocenega časa, kar je seveda imelo pozneje posledice na težkih izgubah v času katastrofalnega vremena. Nam častnikom je pač vsem manjkalo izkustva na ledenikih. No, tekom zime smo postali vsi mojstri alpinistike ledenikov.

Na začetku vojne se poveljstvi obeh vojskujočih strani nista zavedali strateške pomembnosti Marmolade. Na gori je tu in tam prihajalo le do manjših prask med patruljami. Toda sčasoma so se začele razmere hitro spreminjati. Avstrijske gorske enote so zasedle najvišji vrh Punto Penio (3344 m), nekoliko nižje ležečo Punto di Rocca (3.309), greben Marmolade d'Ombretta (Cresta Serauta), koto 3153, koto 3065 in celotno površino prostranega ledenika, iz katerega so se dvigali trije osamelci: Sass delle Undici (2840 m), Sass delle Dodici (2720 m) in Col di Bous (2494). Italijani pa so se utrdili na Punti Serauti (2963 m). Med kotama 3065 in 3153 je bila globoka škrbina Forcella V, ki so jo zasedale avstrijske enote in jo poimenovala Vesura. Ker so bili ti izpostavljeni položaji ključnega pomena za nadzor celotne Marmolade, so si Italijani močno prizadevali zasesti koto 3065,

s katere bi lahko to škrbino nadzorovali ali celo zavzeli. Zaradi tega so bili na tem območju nenehni boji, tudi podzemsko minsko bojevanje. Ker so bili ti položaji od zaledja precej odmaknjeni in je bila njihova oskrba po povezovalnih jarkih preko ledenika zaradi italijanskega obstreljevanja s Seraute možna samo ponoči, so častniki deželnih strelcev začeli snovati podzemske rove v ledeniku. Videti je, da je za to dal pobudo prav Stanislav Dekleva, a se je moral potem s poveljstvom pripraviti za vsako desko. Velik problem je bil prenos več ton materiala na vrhove, kajti žičnic še ni bilo ali pa jih je bilo do vseh vrhov težko speljati. Žičnica je bila s pomočjo 390 ruskih ujetnikov postavljena od logistične baze Gran Poz vse do Cola de Bous, a od tu naprej je bilo treba material nositi. Deklevova enota je do 10. oktobra 1916 med Sassom delle Undici (»U«) in Sassom delle Dodici (»D«) zgradila prvi povezovalni rov, dolg okrog 600 m. Gradnja se je potem nadaljevala v vse smeri, tudi proti vrhu Marmolade, do kote 3200 (»32 Stellung«).

Seveda je bilo treba zgraditi tudi povezovalne rove med zaledjem in obema Sassoma (»U« in »D«) in najti primeren prostor za logistično bazo. Polagoma je nastalo v ledu pravo podzemno mesto, poimenovano Ledeno mesto, ki je obsegalo številne bivalne prostore, kuhinje, skladišča, kapelice, odprtine za topove in strojnice ... Skupna dolžina vseh rovoev je presegla 10 km. Nihče ni do takrat dolbel v led ter gradil v njem takih rovoev in

Vojaški zemljevid področja Marmolade leta 1917
(arhiv Museo Grande Guerra Marmolada)

stavb. Ker gmota velikanskega ledenika ni nikoli mirovala in ker so se zaradi obilnega sneženja nenehno prožili plazovi, dela ni zmanjkalo. Dekleva je redno nadzoroval dela in zato veliko prehodil. V svojih spominih je spet skromen in ne govori o svojih podvigih na Marmoladi, a tudi ne omenja drugih protagonistov gradnje Ledenege mesta. Med njimi velja omeniti predvsem nadporočnika Lea Handla in arhitekta Fritza Malcherja.

Leo Handl je bil inženir, rojen 25. aprila 1887 v Innsbrucku. Izhajal je iz 4. polka tirolskih cesarskih lovcev in je bil poveljnik pionirskega oddelka. Dodelili so ga v poveljstvo 9. stotnije gorskih vodnikov in z njo je junija 1916 prišel na Marmolado, kjer je ostal do novembra 1917. Februarja in marca 1916 si je nabral nekaj prvih izkušenj na gori Costabella, kar je bilo pomembno za njegovo kasnejše delo na Marmoladi. V ledeniku je med drugim gradil zahteven, vijugast rov med koto 2800 in Forcello V (»S«), dolg okrog 1500 m. Njegova glavna naloga pa je bila gradnja logistične baze na Gran Pozu in podzemnih rovonov na Colu de Bous, ki jo je uspešno opravil. Na začetku novembra 1917 je zapustil Marmolado in se priključil enotam, ki so zasledovale italijansko vojsko. Ko se je končala njegova vloga na Marmoladi, je začel snovati drugo Ledeno mesto na ledeniku Ortlerja (3905 m). Po vojni je še naprej deloval kot inženir, se ukvarjal z alpinizmom ter se lotil tudi proučevanja

ledenikov in njihovih struktur. V drugi svetovni vojni so ga poslali na Norveško, a ga potem umaknili, ker je preveč odkrito kazal svojo protinacistično nastojenost. Umrli je v Innsbrucku 13. maja 1966.

Fritz Malcher je bil arhitekt, rojen 22. marca 1888 v Badnu pri Dunaju. Kot alpski referent je tesno sodeloval z Deklevo, do katerega je gojil spoštljiv odnos. Njegovo pomembno delo je bila med drugimi baza na koti 2800. 15. oktobra 1916 se mu je med vzponom na Punto Penio zgodila nepojasnjena nesreča, ki ga je prisilila v dolgo zdravljenje. Po vojni je deloval kot arhitekt. Pridobil je nekaj odmevnejših projektov, toda svetovna gospodarska kriza ga je prisilila, da je skušal svojo srečo v Ameriki. Leta 1929 je prišel v New York, kjer je izvedel pomemben projekt nekega naselja. Leta 1932 je prišel na dopust v Baden in tam imel več predavanj. Po vrnitvi je delal na velikem projektu novega naselja, toda med delom ga je doletelo vnetje slepega črevesa, od katerega je 4. oktobra 1933 umrl.

Oba, Handl in Malcher, sta zapustila zanimive spomine, v katerih se zrcali Deklevovo delovanje na Marmoladi in tudi njun odnos do njega. Bistveno je, da si zapisi vseh treh protagonistov med seboj niso nasprotovali. Toda zanimive zapise je zapustil tudi nadporočnik Wilhelm Bergmann, Deklevov sobojevnik in

Rov proti »32 Stellung« v ledeniku Marmolade

tovariš že v Galiciji, ki je bil na Marmoladi poveljnik 2. stotnije III. polka deželnih strelcev. Julija 1918 je padel na Monte Zugni.

Dekleva v spominih pogosto piše o beli smrti, o smrtonosnih plazovih, ki so jih nenehno ogrožali in motili njihovo delo. Zaradi njih so bili v zimskih mesecih pogosto odrezani od zaledja in preskrbe. Najhujši plaz se je decembra 1916 sprožil s Punte Penie in do baze na Gran Pozu odnašal vse pred seboj. Pokopal je skoraj vso 2. stotnijo, preživelih je bilo zelo malo.

Deželne strelce so medtem že preimenovali v cesarske strelce, bataljon pa v »Bataljon Marmolada«. Toda Dekleva in njegovi možje so se morali spet podati v hudo preizkušnjo. 14. marca 1917 so namreč Italijani zavzeli vrh Costabelle,¹² ki ga je bilo treba ponovno zavzeti. Dekleva se je moral ponoči s svojo enoto vzpenjati po izredno strmem, zasneženem pobočju, ki so ga Italijani nenehno obstreljevali. Ko so prispeli do neposredne bližine italijanskih položajev na vrhu gore, jih je dohitel inženirec, nadporočnik Mlaker,¹³ ki ga je poveljstvo poslalo, da pristopi k miniranju vrha, če pehota ne bi bila uspešna. Zaradi kočljivega položaja in težkih razmer je Mlaker Deklevi napad odsvetoval. Toda Dekleva je kljub temu z drugimi napadalnimi enotami krenil v napad in po kratkem boju 16. marca zavzel vrh Costabelle.

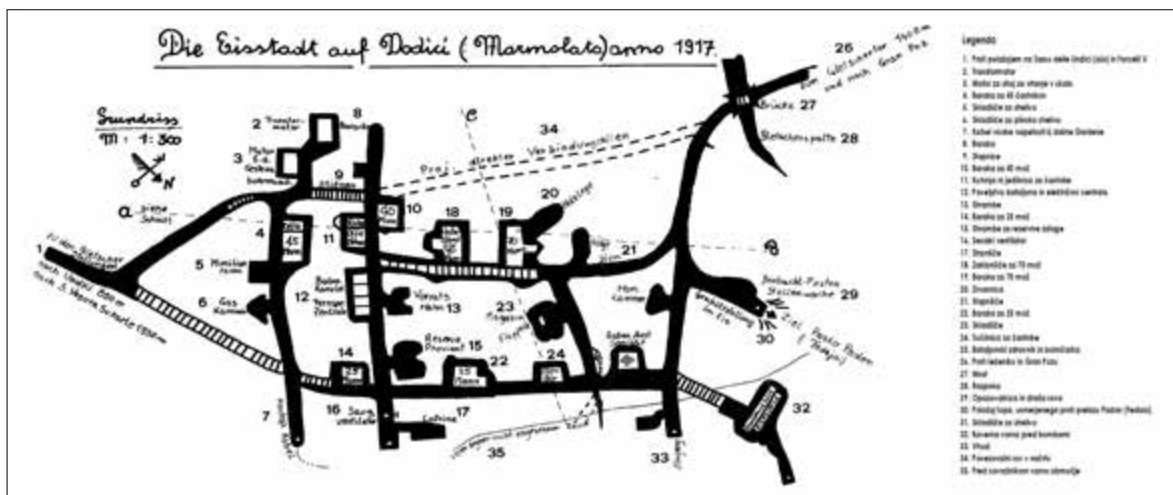
Zajel je tri častnike in 34 vojakov, dve strojnici, bombardo, mnogo streliva in nekaj odej ter zimskih oblačil.

Aprila se je Dekleva s svojimi možmi vrnil na Marmolado in nadaljeval gradnjo Ledenege mesta. 5. junija 1917 so mu častniki in moštvo njegove stotnije v zahvalo in spomin podarili sabljo z umetelno okrašeno nožnico, ki ju njegovi potomci hranijo še danes. 1. avgusta 1917 je Dekleva napredoval v stotnika.

Toda 20. septembra so Italijani sprožili silovit napad proti Forcelli V, kajti na vsak način so se hoteli polastiti kote 3153 izza nje. Najprej so z vsemi topovi in bombardami strahovito obstreljevali steno Forcelle V, potem pa z mino razstrelili zgornjo kaverno te škrbine in pobili ali zajeli vso posadko. Redkim je uspelo zbežati iz rova, toda ko so pritekli na plano, so jih pobili lastni stražarji, misleč, da gre za Italijane. Italijanski topovski ogenj je bil uničevalen, ledenik je bil razrit, mnogi podzemski rovi v ledu so se zrušili. Dekleva je naslednji dan najprej poslal proti škrbini izvidniški vod, potem pa 22. septembra popeljal v napad vso stotnijo. Nekaj vojakom je uspelo prodreti v zgornjo kaverno in jo zavzeti, toda Italijani so jih potem pregnali in vse vojake ubili. Kljub neuspehu je ostalo Deklevi v lepem spominu junaško vedenje posameznikov v tej obupni akciji.

¹² Cima di Costabella (2765 m), gora, ki se dviga na desnem bregu Laga di Garda, okrog 25 km jugozahodno od Rovereta.

¹³ Albin Mlaker (1890–1946), slovenski inženirec, ki se je proslavil z miniranjem italijanskih položajev na Južnem Tirolskem in na Kalu (krnsko pogorje).

Skica celotnega ledenega mesta leta 1917
(arhiv Museo Grande Guerra Marmolada)

Čprav je imel Dekleva omalovaževalno mnenje o italijanskem vojaku, je vendar odkrito zapisal, da jih je poloma na Marmoladi odrešil preboj pri Kobaridu.

Potem ko so italijanske enote zapustile dolomitsko fronto, so se tudi avstro-ogrske enote prilagodile in dobile nove naloge. Deklevov bataljon je prišel v 52. pehotno divizijo pod poveljstvom podmaršala Goigingerja. V sestavi te je moral v boje za Monte Zugno, Zugno Torto, Monte Altissimo, Melletto di Galio in razne vrhove nad Asiagom. Ko je prišla Deklevova enota 9. decembra na Sisemol,¹⁴ so jo tam zamenjali Kranjski Janezi ljubljanskega 17. pehotnega polka. Tu je o prihodnosti južnih Slovanov, združenih v samostojni državi, lahko govoril s stotnikom Lavričem.¹⁵

Konec junija je Dekleva odšel na dopust v Trst. Po vrnitvi so ga kot častnika inštruktorja dodelili nekemu huzarskemu polku. Polk je bil nameščen v vasi ob reki Adiži. Tu je preživel zadnje dneve v vlogi avstro-ogrškega častnika. Njegove sanje so se že uresničevale: centralne sile so se vse bolj pogrezale v brezno. Francoska ofenziva je rojevala sadove, na Piavi pa so madžarske in češke enote zapuščale fronto. Dekleva je svojo službo pri cesarskih strelcih sklenil 12. septembra 1918 in odšel s svojim zvestim slugom Fuhcsom

v Dobo, v Bosno, kjer je dočakal konec vojne. Pred odhodom je držal svojim vojakom zanosen govor, se z vsemi rokoval, potem pa se na samem zjokal. Svoje vojne spomine je zaključil z besedami: *Vse ono, kar so bili doslej le prazni upi in sanje, postaja dejstvo. Jugoslavija začenja vstajati.*

Po vojni

Stanislav Dekleva se je marca 1920 v Mariboru poročil z Vero Kalister, ki je bila iz ugledne tržaške družine. Njen oče Anton je bil v Trstu lastnik pomembnega podjetja za plovbo. Zaradi mučnih sprememb v novi tvorbi Furlanije-Juljske krajine in nacionalnih napetosti sta se zakonca preselila v novo nastalo državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, v Maribor, kjer je imel Dekleva še od prej manjšo hišo. Zaposlil se je kot trgovski predstavnik firme Baidersdorf (Nivea). Leta 1921 se je zakoncema rodil sin Igor, leta 1923 pa Ciril. Kljub razočaranjem, ki jih je Dekleva doživljal v novi državi, se ni odpovedal svojim idealom, marveč jih je vztrajno prenašal na sinova. Tako je Igor kasneje ponosno pripovedoval, da ga je prav oče uvedel v marksistično ideologijo in mu še kot mladoletniku dajal v branje tovrstno literaturo. Leta 1940 se je Stanislav Dekleva preselil v Zagreb, k firmi, za katero je delal. Igor je zato študiral medicino v Zagrebu. Ko je kmalu zatem izbruhnila še druga svetovna vojna, se je kot skojevec pridružil odporniške-

¹⁴ Monte Sisemol (1242 m), gora na Asiaški planoti (Sette comuni – Sedem občin).

¹⁵ Alfred Lavrič (1883–1935), častnik ljubljanskega 17. pehotnega polka in eden od glavnih poveljnikov slovenskih enot v boju za severno mejo.

Eden od Deklevovih obhodov ledenika

mu gibanju. Ustaške oblasti so ga zaradi protidržavnega delovanja zaprle in ga postavile pred vojaško sodišče. Koncentracijskega taborišča ga je s pomočjo italijanskega veleposlaništva rešila mati, ki je dokazala, da ima Igor italijansko državljanstvo. Zaradi zaostrenih razmer v Zagrebu se je vsa družina na začetku leta 1942 preselila v Trst, kjer pa se je kmalu vključila v osvobodilno fronto. Ko je ob kapitulaciji Italije nemška vojska odvažala italijanske vojake v delovna taborišča v Nemčiji, sta Igor in Ciril 8. septembra 1943 pričakala kolono kamionov z Reke, zaustavila zadnji dve vozili in izpustila italijanske vojake, ki so se potem pognali v beg. Njuno protinacistično delovanje se je stopnjevalo, s tem pa tudi tveganja. Igor se je zблиžal z mlado italijansko aktivistko osvobodilne fronte, Tržačanko Augusto (Gusti) Zebochin in kmalu se je med njima vnela ljubezen. V Trstu je medtem izvajala divje represalije banda Collotti, ki se je udinjala Nemcem in delala za gestapo. Gaetana Collottija so mnogi zavedni Slovenci trpko okusili že v medvojnem obdobju. 9. marca 1944 so agenti gestapa vdri v stanovanje družine Dekleva v ulici Carducci 8. Igorju je uspelo skočiti skozi kuhinjsko okno na dvorišče in pobegniti, njegov oče in mati pa nista imela te sreče. Usoda se je kruto poigrala z družino Dekleva. Stanislava so odpeljali v zloglasno ječo v ulici Coroneo in je potem svoje življenje sklenil med 72 talci, ustreljenimi 3. aprila 1944 na strelišču na Opčinah, Vera pa je 22. junija 1944 končala v krematoriju prav tako zloglasne tržaške Rižarne. Njun sin Ciril je kot partizan padel v bojih pri Štjaku 29. julija 1944.

Igor se je moral iz Trsta umakniti v partizane, a se je na odobritev poveljstva novembra 1944 vrnil in z Gusti nadaljeval svojo dejavnost v mestni odporiški mreži. 24. aprila je v Trstu padel v zasedo Collotijeve bande in bil pri tem ranjen. Gotove smrti sta ga rešila dva zdravnika, ki sta potrdila, da zaradi ranjenčevega stanja prenos in prevoz nista možna. Po vojni sta se Igor in Gusti poročila, v zakonu sta se jima rodila dva hčeri, Vera in Maja. Igor je leta 1958 diplomiral na medicinski fakulteti v Padovi in postal priznani specialist za anestezijsko in pljučne bolezni. Služboval je v Angliji in Furlaniji-Juljski kraji. Gusti je zašla v novinarske vode ter postala tudi pisateljica in pesnica. Žal je bila v svojem službovanju v Italiji zaradi zveze s Slovincem komunistom deležna mnogih oviranj.

Viri in literatura:

- Rokopis spominov (Stanislav Dekleva jih je spisal na podlagi svojega vojnega dnevnika).
- Marina Rossi e Roberto Todero, *Un ufficiale asburgico tra fedeltà e patria slovena. Dal fronte galiziano al poligono di Opicina (1915–1944)* (Avstro-ogrski častnik med zvestobo in slovensko domovino. Od fronte Galicije do strelišča na Opčinah), Gaspari Editore, Videm, 2019.
- Mario Bartoli, Mario Fornaro, Gianrodolfo Rotasso, *La città di ghiaccio*, Museo Marmolada Grande Guerra 3000 m, Agordo, 2019.
- Santo de Dorigo, *Marmolada 1916–1917. Considerazioni sulla città di ghiaccio e su Stanislav Dekleva*, Aquile in guerra, Gaspari Editore, Videm, 2020.

MESTO V LEDENIKU MARMOLADE

Santo De Dorigo

Uvod

Vojna v zimskih razmerah na višini 3000 m, med skalovjem in ledom Marmolade, kraljice Dolomitov, po več kot sto letih še vedno vzbuja zanimanje, občudovanje in osuplost. Nedavno objavljeni zapisi zastavljajo vprašanje, kdo je v resnici bil glavni izvajalec izjemnega gradbenega projekta, znanega pod imenom »Ledeno mesto«, razpredenega v notranjosti ledenika Marmolade v dolžini več kot 10 km. Ali je bil pionir cesarskih lovcev, inženir Leo Handl iz Innsbrucka, res njegov glavni tvorec?¹ Nedavno objavljeni spomini Stanislava Dekleve in študija Roberta Todera o vlogi slovenskega častnika v projektu na Marmoladi prinašajo nova spoznanja, a tudi nekatera vprašanja. Čigava je bila zamisel za gradnjo Ledenege mesta? Kdo jo je vodil? Kdaj se je začela? Katera dela so se najprej opravila? Kdaj prvi rovi? Na zadnji platnici knjige Roberto Todero za-trjuje, da je Dekleva prvi »iznašel« rove v ledeniku. Ta trditev zahteva določene premisleke. Toliko bolj, ker Roberto Todero uvod nameni Deklevi in pri tem navaja knjigo, ki jo je Luca Girotto posvetil spom- inu na Fritzja Malcherja. Poleg tega predstavi še zapis nadporočnika Wilhelma Bergmanna, ki ga je ta ustvaril leta 1918. Bergmann je poveljeval 2. stotnji I. bataljona III. polka cesarskih lovcev, ki jo je polkovno poveljstvo pooblastilo za objavo zapisa, ki je potem izšel leta 2009 na Tirolskem samo v nemščini.² Gre torej za pričevanje o zavzetju ledenika poleti 1916 in iz njega izhaja tudi pomembna vloga Dekleve kot tvorca sistema rofov, ki so povezovali avstrijske položaje na ledeniku. Poleg tega je Bergmann njegova dela ločil od tistih, ki jih je zasnoval Leo Handl. Dekleva sicer s precejšnjo skromnostjo sam potrjuje, kar je v njegovo korist zapisal Bergmann.

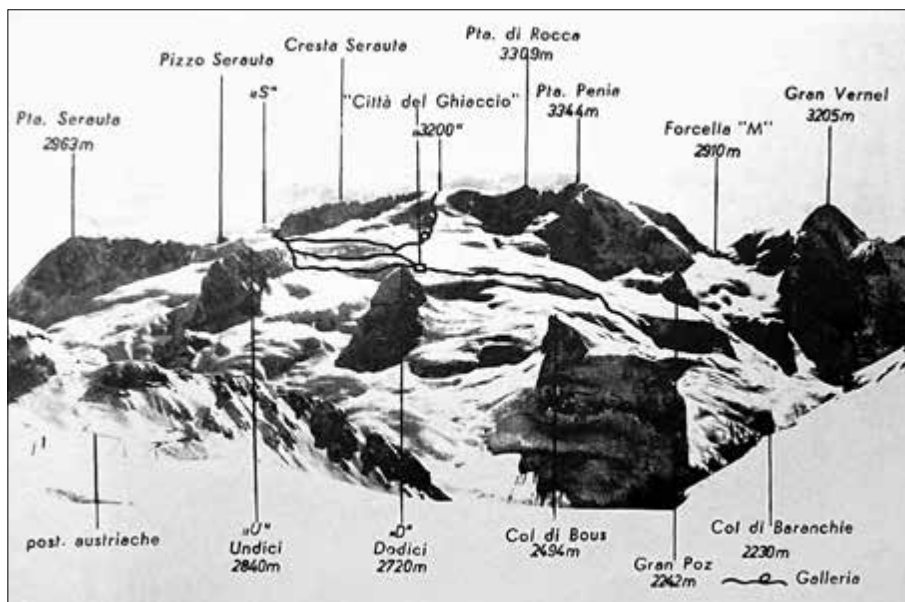
V luči teh novih pogledov skuša avtor tega članka predstaviti svoja razmišljanja o nekaterih zgoraj zastavljenih vprašanjih in spodbuditi razpravo s tistimi, ki imajo morda drugačne, a tehtne podatke. Vse to zato, da se zagotovi spoštovanje in večer spomin na vse, ki so delovali in se borili na Marmoladi. Razpoložljivi viri, začenši s Handlovimi zapisi, so bili predmet študij in medsebojnih primerjav daljnega poletja 1916 in so se skušali poglobiti v nekatere vidike protagonistov, ki so si belili glavo z odločnim sovražnikom in prvič tudi s trdim in osupljivim velikanom – ledenikom.

Predhodni dogodki

Ko so italijanski alpinci in pešaki 2. maja 1916 zavzeli koto 3065, so nadzorovali celotno gorsko verigo Seraute in skoraj ves ledenik. Avstro-ogrsko enote 159. črnovojniškega bataljona iz Moravske so se zatele v globoko škrbino, ki je sekala vzhodni greben Marmolade in kasneje dobila slavno ime Forcella V. Avstrijci so jo poimenovali Vesura. Črnovojniki so ta položaj, ki je bil potem prizorišče živahnih dogajanj, vzpostavili zato, da bi se zavarovali pred italijanskim ognjem, saj se niso mogli umakniti proti zahodu, preko ledenika, ki so ga Italijani nadzorovali s kote 3065. Škrbina Forcella V (nem. Vesura), v kateri so bili avstrijski prednji položaji, je bila tako kot greben med njo in skalnatim zobom, imenovanim Ago, dobro utrjena za obrambo. Toda tu se je takoj na začetku pojavila velika težava povezovanja in oskrbovanja moštva, ki je pristopilo h gradnji tamkajšnje postojanke. Tudi na Sassu delle Undici so se pojavljale podobne težave. Zavzetje osrednjega in vzhodnega dela Marmolade in napadalen italijanski odziv je avstrijske enote pahnil v povsem nove, težavne razmere: v pozicijsko vojno na ledeniku brez zanesljivih oskrbovalnih poti in logističnih baz. Fritz Malcher je izjemno kritičen do poveljstev, ki so iz zaledja ukazovala te operacije, brez da bi pri tem predvidela posledice in italijanski odziv. Po drugi strani je bilo nadvse trdo tudi življenje italijanskih pešakov in alpincev, priklenjenih na grebene Seraute. Toda kmalu so ti svoje položaje opremili s strojnimi, gorskimi topovi in žarometi za osvetljevanje ledenika, tako da se je v pričakovanju napadov, predvidenih za 18. junij, njihova ognjena moč precej okrepila. Ledenik je bil pod nadzorom in tudi ponoči se je streljalo na vse, kar se je premikalo. Skratka položaj na Forcella V (Vesura), ki je bila pogosto osamljena, je postajal nevzdržen. Siloviti italijanski napadi nanjo in na Sasso delle Undici v prvih dneh julija ter razporeditev znatnih vojaških sil in topništva so avstro-ogrsko poveljstva prisilili v razmišljanje o resnem projektu za obrambo Marmolade.

¹ Z vlogo ing. Lea Handla kot vodje del na ledeniku Marmolade se je kot prvi ukvarjal Luca Girotto: *1915–1916 Kaiserjäger in Marmolada*, DBS, Seren del Grappa, 2015.

² Luitfried Bergmann, L. Bjorn Zeitz, *Marmolata 1916, Kriegstagebuch des Dr. Wilhelm Bergmann Oberleutnant in Kaiserschützenregiment Nr. III, I. Feldbataillon, Marmolatagletscher*, Auflagen Selbstverlag, Walchsee/Tirol, 2009.

Vojna fotografija z vrisanimi avstrijskimi položaji na »S«, »D«, »U« in rovi v ledeniku (Città del Ghiaccio – Ledeno mesto). Viden je tudi rov, ki se serpentinasto dviga proti »32 Stellung« (kota 3200). Na njegovem križišču z rovom, ki vodi proti »S«, je kota 2800. Položaje na grebenu Seraute (Porta Serauta), na skrajno levem robu, so zasedale italijanske enote. (Walther Schaumann »Storia ed itinerari nelle località della Grande Guerra«, 2. del, Ghedina e Tassotti ed., Bassano, 1984, str. 229)

Topografski vidik in zgradba ledenika v času vojne

Ker je ta članek namenjen opisu del, ki jih je opravila avstro-ogrsko vojska, bomo odslej za glavne avstro-ogrsko položaje na Marmoladi uporabljali poenostavljena imena: Forcella V (Vesura) bo tako »S«, Sasso delle Undici »U«, Sasso delle Dodici »D« in kota 3259 nad zgornjo postajo žičnice »32 Stellung«. Poleg tega bo treba opisati zgradbo ledeniške mase na Marmoladi leta 1916, da bi lahko razumeli značilnosti, ki bi lahko bile koristne, a bi tudi spoznali najnevarnejša področja. Če bomo to proučili, nam bo potem tudi bolj razumljiv sistem postavitve na površju in pod zemljo. V tistem času so se ledeniške plasti raztezale tudi pod 2500 m višine, se pravi, da je »U« in »D« večinoma obdajal led. Njegova debelina in prostornina sta bila resnično neverjetna. Razpoke v ledu so bile globoke in široke več deset metrov, debelina ledu pa je na širnih področjih presežala 100 metrov. To okolje je bilo nadvse neverjetno, a tudi nestalno in divje. Zaradi premikov v ledeniku in viharjev, ki so pometali po gori, vse ravnali in prikrivali nevarnosti, se je pogosto nenadno spreminjalo. Ledenik je bil silen velik, ki je vojaka silil, da se mu prilagaja in prenaša izjemne življenjske pogoje. Od vzhoda proti zahodu, južno in jugo-

vzhodno od »U«, v neposredni bližini zahodno od sedanje smučarske proge »Bellunese«, ob zavoju na višini 2750–2800 m, se je raztezal veličasten sistem ledenih gmot. Te gmote so se na jugu dotikale »U«, pravzaprav njegovega južnega dela v obliki stolpa, imenovanega »U Süd«, ki je skupaj s svojimi hrbtnimi pobočji molel iz ledenika. Druga gmota, povezana s prvo preko globokih razpok, je bila južno in jugovzhodno od »D«, nad osrednjim jezikom, blizu kote 2800 in v središču ledenika. Proti zahodu, na istem zavoju in onstran »D«, je bilo bolj stalno in glede razpok manj nevarno področje, ki se je širilo proti zahodu, proti spodnjemu delu samega »D« in Pianu di Fiacconi, ter se navezovalo na manj težavna skalnata pobočja pod ledenikom. V smeri proti vršnemu grebenu se je vlekel gorski hrbet, ki je danes pod Punto Rocca deloma skalnat, nekoč pa je bil povsem prekrit z ledom. Vzdolž tega pobočja, razbrazdanega z razpokami, se je poleti 1916 vzpenjala nevarna dostopna pot do postojanke na »32 Stellung«, na kateri so se avstrijski vojaki kazali na južni steni. Rzne razpoke v smeri jugozahod–severovzhod so brazdale področje med »U« in »S«. Velja omeniti predvsem tako imenovano »končno« razpoko, ki se je spuščala s Punte Rocce vzdolž vznožja grebena Marmolade d'Ombretta vse do kote 3065.

Za objavo fotografije uredništvo Slstory ni prejelo dovoljenja.

Poletje 1916: Malcher, Handl in Dekleva

Arhitekt Fritz Malcher je bil rojen leta 1888 pri Dunaju. Kot alpinistični referent je bil vpoklican v 179. cesarsko in kraljevo pehotno brigado. Od oktobra 1915 je služil kot tehnični svetovalec na frontnem odseku v Val di Fassa. Novembra je bil že dejaven na področju Passa Fedaie in na severozahodnem robu ledenika. Na Marmolado se je vrnil januarja 1916. Skupaj z visokogorskim oddelkom 4. polka tirolskih cesarskih lovcev je bil med najzaslužnejšimi za stalno zasedbo škrbine in za osvojitve Punte Penie.³ Šlo je za povsem nenavadno podjetje v zimskih mesecih, ob obilnem februarjem in marčevskem sneženju, katerega vrhunec je bila postavitve gorskega topa v kaverni na severnem grebenu, na koti 3050. Na začetku poletja je bil Malcher še na tem mestu in je prav gotovo užival zaupanje brigade pri izpolnjevanju svojih dolžnosti. Razume se, da so ga kot tehničnega referenta spet poklicali za vzpostavitev logističnih povezav na ledeniku. Njegovi spomini in fotografije, ki jih je uredil Luca Giroto, so jasen, odločen in precej verodostojen vir vse od obupnega

položaja na »S«. Zapisal je: *Ledenik, prej naš branik, se je sedaj pretvoril v naš križev pot.*⁴ Treba je bilo opraviti dve ključni operaciji: izkopati v snegu povezovalne jarke med zaledjem in »D«, med »D« in »U«, toda predvsem proti »S« ter poiskati prostor, na katerem bi bilo možno ustvariti logistično bazo na višini. Obstaja več fotografij iz poznega poletja 1916, na katerih so vidne ravne črte na belini ledenika, prvi povezovalni jarki, mukoma izkopani v snegu. Velja spomniti, da je aprila 1916 močno snežilo in da je bil ledenik v juniju še vedno pokrit z debelo, obilno snežno odejo. Številne fotografije izhajajo iz zbirke stotnika Wilhelma Samna, poveljnika 3. izvidniške stotnije (*Streifkompanie*), ki je julija 1916 prišla iz Valsugane na Marmolado z nalogo, da brani »S«.⁵ Tudi Wilhelm Samen je s svojimi spomini in fotografijami pomemben vir in priča dogodkov, saj je bil s svojo enoto na Marmoladi do konca oktobra.

Povezovalni jarki s pripadajočimi mostovi preko razpok so bili torej prva gradbena dela na ledeniku. Vzpon do vršnega grebena in do »32 Stellung« je bil precej akrobatski in utru-

³ Najvišji vrh Marmolade (3343 m). (op. ured. V. A.)

⁴ Giroto, str. 210.

⁵ 3. stotnija je bila za izvidniške naloge na še posebej zahtevnih gorskih področjih formirana avgusta 1915 v Sankt Antonu na Arlberškem iz pripadnikov 4. tirolskega cesarskega lovskega polka.

dlijv, saj je vodil po strmih pobočjih, ob premagovanju razpok in mostov ter ob vedno prežečih snežnih plazovih. Hkrati je bilo treba najti rešitev za postavitev skladišč in zaklonišč ter s pomočjo nočnih patrolj proučiti ledenik, spoznati njegovo zgradbo in gibanje. Postajalo je namreč očitno, da se je treba spoprijeti z neznanim elementom in si tu ustvariti doslej še neznano življenje. Brez najmanjšega dvoma je bil pri tem glavni deležnik Malcher, ki je ta projekt jasno opisal: ... *takšna naloga je očitno pripadla alpinističnemu odseku tehnične pisarne* ...⁶ Poleg tega nam Malcher razodene še, kateri prostor je bil izbran za logistično bazo: ledena gmota na koti 2800 južno od »D«! Izbrava je bila videti samoumevna, saj so bile razpoke sredi ledenika, bile so na meji italijanske vidljivosti s kote 3065 ter so bile namenjene za zaklonišča moštva in za skladišča. Toda ne smemo misliti, da je šlo za hitro opravljena dela, kajti v resnici so minili truda polni tedni, preden so bile ustvarjene samo dostopne poti. Treba je bilo znositi na višine stavbni les, strelivo in drug material. Žičnice so bile takrat šele v gradnji in najbližja baza, ki je potem postala zgodovinska, Gran Poz, je bila v dolini, a tudi ta še v gradnji. Junij in julij sta bila za branilce najvišje gore Dolomitov prav gotovo najtežja meseca, saj so ždeli v slabih, nezavarovanih položajih, izpostavljeni italijanskim strelcem s Seraute.⁷ Vseposod je mrgolelo mož, ki so si mrzlično prizadevali, da bi si ta nepoznani svet ustvarili znosen ter se zavarovali pred viharji in nevihtami, pogostimi tudi poleti. Zamisel vkopavanja v ledenik je torej postajala potreba. Malcher opisuje začetke del v razpokah (»brez kakršnih koli izgub in nesreč«) in kopanje rovov za povezavo z »U« in »D«. Kasneje so izkopali tudi strelske jarke in kaverne za strojnice. Tu Malcher privikrat citira Stanislava Deklevo in njegovo delo.

Toda preden se posvetimo vlogi slovenskega častnika, se moramo ozreti nazaj in bolje spoznati inženirja Lea Handla. Poleti 1915 je bil kot nadporočnik poveljnik pionirskega oddelka 4. polka tirolskih cesarskih lovcev. Svojo bazo je postavil v Val San Nicolò in branil Cresto di Costabella. Potem se je pridružil poveljstvu 9. stotnije gorskih vodnikov

(*Bergführerkompanie - BFK 9*). Z njo je prišel na Marmolado maja 1916 in tam ostal do konca novembra 1917. Leta 1916 in 1917 je napisal dva članka za vestnik *Nemško-avstrijskega alpinskega društva*, s katerima je opisal zaklonišča v ledu in predvsem gradnjo Ledenega mesta.⁸ Ta osnovna zapisa je objavil Gunther Langes, deloma Walter Schumann, a nazadnje knjiga *Città di Ghiaccio (Ledeno mesto)* v založbi muzeja na Marmoladi. Pozorno branje teh virov je bistveno za razumevanje dejstev in obenem omogoča primerjavo Handlovih zapisov z zapisi Malcherja, Dekleve in Bergmanna. Handl piše o svojem pripravništvu na Costabelli. Predvsem februarja in marca 1916 si je tu nabral nekaj prvih izkušenj, ki so bile pomembne za njegovo kasnejše delo na Marmoladi, kjer je izkoristil debeli snežni plašč za izkop raznih povezovalnih rovov, pri čemer je uporabljal primerne grede za podpiranje obokov. Uporabljeno tehniko in izkope rovov je potrdil tudi sam Malcher, ki je Handla spoznal sredi decembra 1915 v Val San Nicolò in pričal o njegovih delih.⁹ Takrat je Malcher že dolbel v skalo in grušč, na primer na Porti Vescovo, toda nikoli v sneg. *V tistem času smo preživljali dolge tedne v snežnih kavernah*. Te Handlove besede razodevajo življenje v snežnem plašču in odklanjajo vsak dvom v njegove delovne izkušnje, ki jih je potlej ponesel s seboj na Marmolado.¹⁰ Handl v svojih člankih zapiše, da je na kraljico Dolomitov prišel junija 1916.¹¹ Skrbno tudi zabeleži svojo prvo nalogo, gradnjo logistične baze na Gran Pozu in potem izkope rovov na Col de Bous. Iz njegovih zapisov je razumeti, da je neka povezovalna mreža ob njegovem prihodu že obstajala.¹² Torej je baza na koti 2800 med razpokami že stala v juniju in je bila prav gotovo delo Fritza Malcherja. Ko se torej začnemo poglobljati v to temo, opažamo, da so pričevanja vseh treh protagonistov, torej tudi Dekleve, verodostojna, saj se ujemajo in si ne nasprotujejo. Treba je poudariti, da je Handl o delih vedno pisal v množini in si ni pripisoval zaslug. Handl nam posreduje živo podobo, ki se seveda razkriva ob njegovi osebni prisotnosti na ledeniku: »... *S poti v razpoki sem zagledal dim, ki se je dvigoval, kot da bi kraljica Marmolada kadila cigareto. To so bili vojšča-*

⁶ Giroto, str. 217.

⁷ Greben Seraute z vsemi rovi in italijanskimi zgradbami v skalovju je danes po zavarovanih poteh mogoče obiskati v poletnem času.

⁸ Leo Handl, *Von der Marmolata-Front in Von der Marmolata-Front II*, Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpen-Vereines, München, 1916 in 1917.

⁹ Giroto, str. 144.

¹⁰ Gunther Langes, *La guerra fra rocce e ghiacci*, Athesia, Bolzano, 1981, str. 173-174.

¹¹ Mario Bartoli, Mario Fornaro, Giandroldo Rotasso, *La Città di Ghiaccio*, Publilux, Trento, 1993, str. 102.

¹² Langes, str. 174.

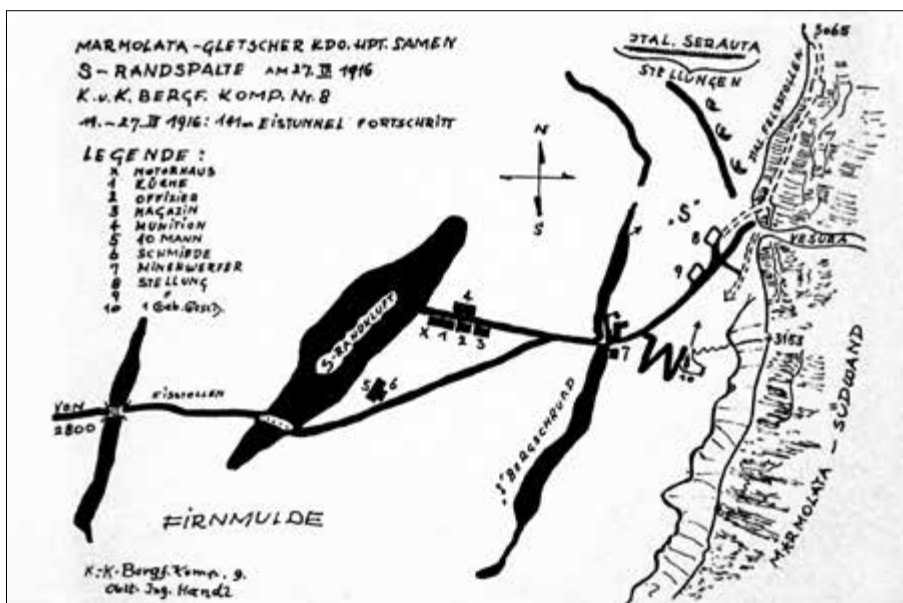
ki, ki so se ugnedili v to razpoko in se tam zavarovali pred mrazom in vremenskimi nepravilnostmi ...¹³

Na začetku julija je prišla braniti položaje na »S« 3. izvidniška stotnija (*Streifkompanie*). Njen stotnik Samen je bil cesarski lovec in je potreboval izurjenega tehnika za utrditev položajev. Pri 9. gorski vodniški stotniji je torej zahteval pomoč Lea Handla, ki je izhajal iz cesarskih lovcev. Handl tega odločilnega prestopa ne omenja, toda dragocene Samnove fotografije so zgovorne. Na njih se med delom v razpoki pojavlja sam Handl in Samnovi pripisi, kot na primer »moj tehnični referent pri delu in utrjevanju Marmolade«. ¹⁴ Od avgusta 1916 se Handl po vsej verjetnosti predano ukvarja z »S« in z zgornjim delom ledenika.

Katera je bila Handlova enota in katere posebne avstro-ogrske enote so delovale na Marmoladi? Handl je zagotovo kot nadporočnik še naprej poveljeval pionirskemu vodu 4. polka cesarskih lovcev, toda sam je zapisal, da je po premestitvi na Marmolado tudi njegov vod spremenil ime in se prelevil v tehnični oddelek

stotnije gorskih vodnikov.¹⁵ Iz virov izhaja, da je bil Handl poveljnik 9. stotnije gorskih vodnikov, toda bil je dodeljen tudi 8. stotniji.¹⁶ To potrjuje tudi Handlova skica, na kateri sta označeni obe stotniji. Po tem lahko sklepamo, da sta obe prebivali na Marmoladi od jeseni 1916. 8. stotnija je bila verjetno zadolžena za spodnji del ledenika, 9. stotnija pa izključno za »S« in »32 Stellung«. Na tem področju so bile razporejeni razni alpinistični oddelki. Znano je, da je Punto Penio 22. maja 1916 zavzel oddelek gorskih vodnikov poročnika inž. Interbergerja.¹⁷

Vrnimo se na vzhodno stran ledenika poleti 1916. »S« je bil z vijugastimi jarki povezan z bazo na koti 2800. Toda italijanski topničarji so bili natančni in »S« je pogosto ostajal osamljen. Povezovalne jarke je tudi redno prekrival sneg. Handlovi spomini živo prikazujejo dogodke. Očitno so obstajale težave z nanosi snega v povezovalnih jarkih. Onemogočeno je bilo tudi maskiranje s platnom in nabiranje proda za polnjenje vreč obrambnih zidov. Med nočnim delom je Handla in šest pionirjev presenetil strojnični ogenj, pred katerim so se umaknili

Risba izkopov v led in skalo pod položajem »S« (Vesura oziroma Forcella V) (arhiv Museo Marmolada Grande Guerra)

¹³ Bartoli, Fornaro, Rotasso, str. 102-104.

¹⁴ Giroto, str. 228.

¹⁵ Bartoli, Fornaro, Rotasso, str. 102. Prve stotnije gorskih vodnikov, oštevilčene od 1 do 12, so se rodile jeseni 1916 in so bile sestavljene iz okrog 150 mož in 7 častnikov, izurjenih alpinistov, smučarjev in vojaških gorskih vodnikov. Okrepljene so bile še s 4 izvidniškimi vodi, z rezervnim vodom in tehničnim vodom.

¹⁶ Bartoli, Fornaro, Rotasso, str. 54.

¹⁷ Prav tam, str. 114.

v razpoko. »S« je bil 150 metrov stran. Zamisel, da bi ga pod zemljo dosegli preko razpok, povezanih med seboj, je bila glede na izkušnje s Costabelle povsem logična in naravna. Ta dogodek je v knjigi *Città di ghiaccio* (Ledeno mesto) datiran z majem 1916, toda ker je Handl takrat zanesljivo delal na Gran Pozu, ga lahko postavimo v prvo polovico julija, ko so Samen in njegovi možje že bili na »S«.

Potrditev, da so bile te težave obravnavane resno, najdemo tudi v zapisih dr. Wolfganga Etschmanna: ... *stalna nevarnost plazov in nenehna izpostavljenost sovražnikovemu ognju so branitelje primorale v gradnjo rova med Sassom delle Dodici sredi ledenika in položaji na Forcelli V.*¹⁸ Knjiga o *Kaiserschützenbundu* (urednik Rudolf Schmid) pa navaja: ... *Julija 1916 so se avstrijska poveljstva odločila, da se z izgradnjo goste mreže rovov v notranjosti ledenika izognejo tem nevarnostim. Z deli, ki jih je vodil in izvedel Leo Handl, poveljnik stotnije gorskih vodnikov, je bilo prizaneseno mnogim žrtvam* ...¹⁹

Leo Handl je opisal, kako se je ta projekt rodil. Iz njegovega pogovora s poveljnikom majorjem Georgom Bilgerijem izvemo, da je bilo treba za povezavo z »S« zagotoviti veliko množico materiala. Važna je bila tudi prisotnost Bilgerija, začetnika smučanja v Avstriji. Iz zapisov lahko razberemo, da je Leo Handl odigral odločilno vlogo pri izkopih prvih rovov pod ledenikom. Ni znano, zakaj je ta inženir iz Innsbrucka v svojih spominih hotel posredovati drugačne poglede na ta dogajanja. Seveda ni bil edini, ki je delal v ledeniku in bil zadolžen za projekt na »S«, toda nihče ni nikoli zanikal, da drugi vrli možje ne bi delali na drugih področjih, kot na primer Fritz Malcher in Stanislav Dekleva.

Julija in morda avgusta so se nočne patrolje odpravile na proučevanje ledenikovih premikov, zgradbe razpok, nalaganja odpadnega materiala in novih sredstev za kopanje. Nihče na svetu ni do takrat dolbel rovov v ledeniku in v njem postavljaj zgradb. Handl svojo pripoved začini z ugotovitvami Webra, poveljnika patrolje in že izkušenega minerja, ki je zasnoval nekaj orodij za vrtnanje v led in izvajal preizkuse z eksplozivom. Pri tem je bilo važno tudi posvetovanje s takratnimi vodilnimi

glaciologi. Po drugi strani tudi Fritz Malcher omenja preizkuse z eksplozivi in dela v rovih, še posebej na koti 2800. V teh razmerah je stopil na sceno I. bataljon III. polka cesarskih strelcev, ki se je potem preimenoval v »Bataljon Marmolada«. Šlo je za dobro izurjeno in žilavo enoto, ki je odločilno okrepila obrambo Marmolade.²⁰

Toda sedaj je čas, da se posvetimo Deklevi, ki se je 17. avgusta s svojo 3. stotnijo namestil na »U« in zavzel izjemno zahtevne položaje »Nord«, »Süd«, »Sattel« in »Turm«, ki jih bo preuredil za dostojnejše bivanje in učinkovitejšo obrambo. Treba je bilo tudi zgraditi obrambno črto proti »S« in postaviti stražarska mesta na najvzhodnejši ledeni gmoti. Dekleva je sam zapisal, da je bilo treba čim prej poskrbeti za najosnovnejša bivališča: ... *začeli smo razmišljati, se poskušali urediti, a smo izgubili mnogo dragocenega časa* ... Prizna, da niso imeli nikakršnih izkušenj na ledenikih: ... *tudi oddelki alpinističnih vodnikov, med katerimi je bil eden prav pri nas, nam niso mogli dati potrebnih navodil* ... To nakazuje, da je bilo pravih poznavalcev malo in da so dela napredovala počasi.²¹ Torej tudi Dekleva in njegovi tovariši so začeli dolbsti v led in skalo. Dekleva je zapisal, da so zaradi plazov začeli povezovalne jarke na površju opuščati, in ker so bili tudi težko prehodni, so se raje lotili kopanja pod ledenikom. Te izjave in izkušnje so bile podobne Handlovim. Lahko si mislimo, da je prispevek treh svežih stotnij znatno pripomogel k hitrejšemu izpolnjevanju nalog. Toda očitno je manjkal celosten projekt in gradbeni material je težko prihajal do teh višin. Količina lesa, potrebnega za zgradbe, je bila ogromna in les je bil krvavo potreben. Dekleva zapiše: ... *moral sem se pripraviti za vsako desko.*²² Lahko si mislimo, da si je skušal ustvariti delovni prostor med Handlom in Malcherjem, in to ne brez sporov in nasprotij, ki jih lahko brezdvomno pripišemo njegovemu značaju, odločnosti in slovenskemu narodnostnemu prepričanju.

Septembra je bil sestanek med višjimi poveljstvi in glavnimi protagonisti na delovišču, na katerem naj bi ocenili in rešili težave, ki so se nenehno pojavljale, ter izdelali skupni projekt. Malcher pravi, da je *za ves alpinistični oddelek pripravil po-*

¹⁸ Prav tam, str. 55.

¹⁹ Prav tam, str. 110.

²⁰ Čeprav so se do januarja 1917 imenovali deželni strelci, jih tu navajamo kot cesarske strelce, v čast teh sijajnih gorskih vojakov.

²¹ Marina Rossi, Roberto Toderò, *Stanislav Dekleva, Un ufficiale asburgico tra fedeltà e patria slovena*, Gaspari, Videm, 2019, str. 109.

²² Rossi, Toderò, str. 110.

ročilo za prodor v drobovje ledenika in pri tem tvegal veliko, da bi pridobil veliko.²³ Jasno je, da je bil Dekleva uglasen z Malcherjem in da je njegove načrte podpiral. Verjetno je bil tu v nasprotju s Handlom, ki je pravzaprav vse prekašal v izkušnjah in tehničnih sposobnostih. Na vsak način pa je prva tretjina septembra doživela odločen napredek v delih. Žičnice so bile postavljene vse do Cola de Bous in zanje so uporabili 390 ruskih ujetnikov. Zgrajena sta bila prva rova v ledeniku, in sicer rov na koti 2800, na katerem je delal Handl, in rov med »U« in »D«, na katerem je delal Malcher z Deklevo.

Predstavljajmo si stotine mož, ki mrzlično delajo na raznih nalogah, zaskrbljeni in zavedajoči se, da se bodo morali pozimi spopasti z ledenikom na višinah nad 3000 metri in si odpreti predvsem varne prehode skozi ledenik. Handl verno opisuje dneve izkopov v zadnji razpoki proti »S«, vzporedno pa Deklevine dejavnosti okrog »U«. V nekaj vrsticah navdušeno poroča o teh dneh: *Poleti 1916 je bilo naše počutje odlično. Skrivnostnost ledenika, lepo vreme in občutek dobrih telesnih zmogljivosti, ki nam jih je visoka gora naklanjala, so dobro vplivali na naše stanje duha. Delo in naponi nam niso primanjkovali.*²⁴ Vsi možje, ki so bili v tistih mesecih na Marmoladi, so brez dvoma doživljali težke, povsem nove preizkušnje, v katerih ni manjkalo nevarnosti, strahu, improvizacij in napak. Vsakdo je moral dati svoj prispevek z lastnimi rešitvami, modrimi in zgrešenimi. Šlo je za edinstven izziv v zgodovini vojskovanja, za tekmovanje s časom in naravo. Možje so se prav gotovo zavedali, da izpolnjujejo zgodovinsko nalogo. Rojevalo se je Ledeno mesto. Handl je bil sredi polne dejavnosti, o kateri priča že omenjena skica, ki posreduje tudi važne datume. Zapisal je, da *so konec jeseni končali nekaj kilometrov rogov ... na »S« se je vrnil pogum. Človeške stopinje so postajale vsak dan redkeje.*²⁵ Handl je imel težko nalogo. Razdalja med »S« in koto 2800 je znašala 1200 metrov, toda dolžina rova, ki je moral biti bolj vijugast, je presegala 1500 metrov. Razdalja med »U« in »D« pa je bila 600 metrov in je bilo tu vrtanje enostavnejše, saj je potekalo v ravni črti in je pri tem koristilo razpoke. Dekleva je izjavil, da so 10. oktobra končali rov med »U« in »D«, ki je torej spadal pod njegovo pristojnost. Ker je bila ta gradnja enostavnejša, z manjšimi

Pogled od zahoda iz avstrijskega rova na »U Süd« proti Punti Rocci in Punti Penii. Pod Punto Penio so se nekoč dvigale ledene gmote kote 2.800. (foto: Santo De Dorigo)

višinskimi razlikami in ovirami, je razumljivo, da je bil ta rov končan kot prvi. Tu velja omeniti nadporočnika Bergmanna in njegove spomine iz leta 1918, ki jih obsežno citira Roberto Todero. Bergmann poroča o prizadevanju Dekleve, da vzpostavi stražarska mesta na vzhodnih ledenih gmotah pri »S«, utrdi predvsem »U Süd« in da v septembru začne z gradnjo rova med »U« in »D«. Pri tem prav tako omenja 10. oktober kot dan predaje rova v promet, *brez dvoma prvega rova v ledeniku Marmolade.*

²³ Girotto, str. 222.

²⁴ Rossi, Todero, str. 110.

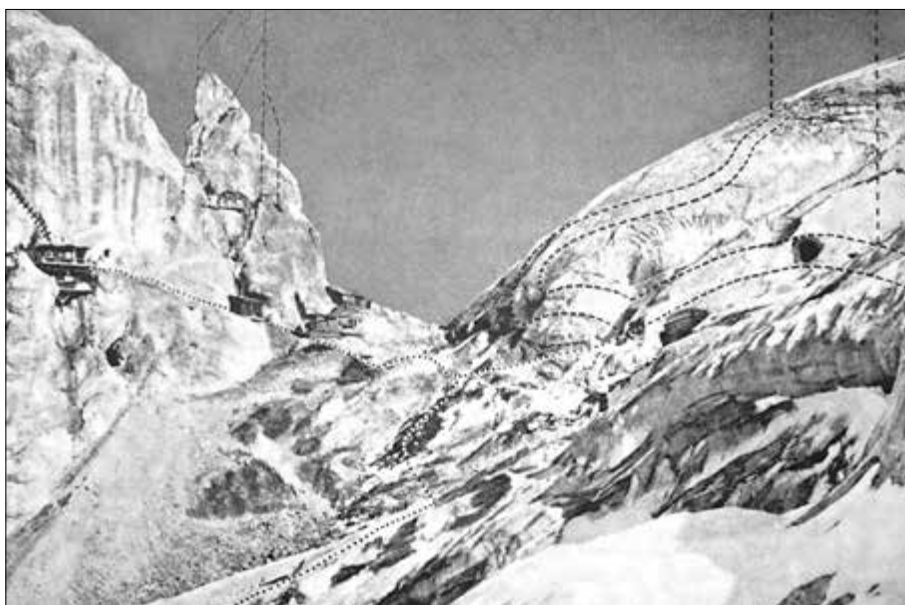
²⁵ Langes, str. 182.

Vsekakor priznavamo zasluge Stanislava Dekleve pri izgradnji prvega podzemnega rova, toda pri tem nikakor ne moremo zanikati, da Handl ni bil predhodnik teh dejavnosti, saj je bila oskrba na »S« razlog za začetek projekta. Temu pritrjuje tudi sam Bergmann in pripisuje Handlu zasluge za dokončanje in vzdrževanje rovov, ki so bili do »S« in do kote 3259 speljani v novembru. Bergmann še zapiše, da se je Dekleva izpopolnjeval na delovišču na »U Süd« in na vse načine utrjeval položaje, tako da ga zaradi teh dejavnosti več tednov ni bilo mogoče srečati na nobenem drugem mestu.²⁶ Bergmann nam torej potrjuje, da se je Dekleva s svojimi deli osredotočil na »U« in na črto na ledenih gmotah v smeri proti »S«. Po vsej verjetnosti je imel kot poveljnik stotnije strelcev manjše gibljivostne možnosti v tem prostoru ter na razpolago manj prevoznih in delovnih sredstev kot Handl, ki je kot tehnik izhajal iz pionirskih enot in je tudi imel boljše zveze z višjimi poveljstvi. V tem času sta si Handl in Malcher verjetno stala ob boku, a ne brez rivalstva, dokler ni prišlo do dogodka, ki je dunajskega alpinskega referenta postavil na sceno. Kot je videti, se je Malcherju med vzponom na Punto Penio 15. oktobra 1916 zgodila nepojasnjena nesreča. Kakršen koli je že bil nesrečni pripetljaj, je očitno vzel Malcherju sapo in zalet na Marmoladi

ter ga prisilil v dolgo zdravljenje. Od tega trenutka dalje je Handl postal edini tehnični referent na ledeniku. Malcher je zaradi te odstranitve trpel in se svoje vloge spominja v spominih iz leta 1926. Handl pa je nasprotno ostal na Marmoladi do novembra 1917. Toda možje, ki so bili Malcherju neposredno podrejeni, so z dejavnostmi nadaljevali in so vzdrževali stike z njim, o čemer priča tudi fotografija, ki so mu jo trije podrejeni poslali 14. junija 1917 in nanjo pripisali: *Nikoli pozabljenemu dr. ing. Malcherju s fronte na ledu. Podjetje nadaljuje z deli.*²⁷

Jesen 1916, zima 1916-1917: plazovi in nove rešitve

Prve izkušnje z »belo smrtjo« so prišle novembra, ko je na gori močno snežilo in je plaz s planote Punte Rocce zgrmel na ledene gmote na koti 2800. Odnoslo je veliko barako. Handl, ki je takrat delal v rovu proti »S«, je prihitel na pomoč, toda na površje je moral vleči tudi mrtve. Tako je spoznal, da so ledene gmote na koti 2800 in nevarnosti plazov ključnega pomena in da je torej treba kopati globlje. Tudi Dekleva zvesto povzema: *Prva baraka, ki jo je uničil plaz, je pripadala alpskim vodnikom.*²⁸ Zaskrbljenost raste, treba bo kopati nekaj desetm

Pogled od zahoda na položaj »U Süd« z barakami, prilepljenimi na steno. Na velikem skalnatem zobu (»U Turm«) so s pokončnimi črtami označeni trije strojnični položaji. Dvojne črte, ki vodijo navzgor, označujejo rov proti »S«, medtem ko dvojne črte na desni označujejo rov proti »D«. Spodaj se začenja ledenik. (Langes, str. 178)

²⁶ Rossi, Todero, str. 55-56.

²⁷ Giroto, str. 231.

²⁸ Rossi, Todero, str. 110.

metrov globlje in najti nove varnejše prehode. Malcherja ni več na sceni, odgovornost za pospešeno gradnjo rovov in iskanje novih bivališč je padla na Handla. Porajale so se nove težave, pomanjkanje eksplozivov, treba se je bilo ukvarjati z odvajanjem dimov iz peči, s preprihi v rovih in razsvetljevanjem ter pri tem računati na premike ledu, kar je graditelje venomer sililo k novim izračunom odmikov.

Rov do »32 Stellung« so do kraja poglobili in ga dokončali konec leta 1916. Bilo je to izjemno delo, kajti kopali so tudi spiralno in v višinski razliki preko 400 metrov ter pri tem razne razpoke premagovali z lesenimi mostovi. Posadko pri takratni postaji žičnice so povsem vkopali v led in pri tem izkoristili globoko končno razpoko. Pri teh delih je sodeloval tudi Dekleva in se nekatere njegove slike pravzaprav nanašajo na »32 Stellung«, kar potrjuje, da je Dekleva delal skupaj s Handlom, kadar je bilo to pač možno.

Od začetka decembra je nenehno snežilo. Dekleva je zaradi plazov poročal o neznatnih izgubah v 3. stotniji, toda 13. decembra se je na Gran Pozu zgodila velika nesreča. Plaz je zgrmel z zadnjih grebenov in odnesel s seboj barake 2. stotnije poročnika Bergmanna. Preživelo je le malo vojakov in nekaj ruskih ujetnikov. Cesarski strellec Evgenij Mich iz Tesera (Bolzano) se je čudežno rešil in zabeležil: ... *Od 365 vojakov jih je umrlo 272, samo 93 jih je prišlo ven, toda tudi ti so bili ranjeni* ...²⁹ Bil je to strašen udarec za cesarske strelce in tudi za Deklevo, ki je bil na svoj oddelek močno navezan. Handl in njegovi možje so preživeli samo zato, ker so svoja bivališča zgradili onstran kotanje, in so potem lahko prihitali na pomoč. Strašna preizkušnja je spet pokazala, da gora postavlja svoja pravila, ki se jim je treba prilagajati. Treba je bilo poiskati bolj varen prostor za nova bivališča. Posadka na Marmoladi se je zmanjšala na eno stotnijo in sedaj je postala najbolj važna gradnja logistične baze, ki ne bi smela biti preveč oddaljena od dostopnih poti in žičnic, zakrita od plazov, na varnem delu ledenika in izven dosega italijanskih granat. Toliko bolj, ker se je italijansko topništvo medtem okrepilo, predvsem z bombardami kalibra 58 cm in možnarji kalibra 240 cm. Strelji v loku so ogrožali tudi najvarnejša mesta. Iz tega se je rodila potreba po dobesednem lepljenju barak na vzhodne stene »U« in »D« ter po izkopih globljih rovov v ledeniku. Tako Dekleva kot Handl v svojih spominih omenjata škodo in strah pred minometi. Na jugovzhodu Piana dei Fiacconi sta izbrala

prostor trdnjega, več deset metrov debelega ledu, varovanega z grebena »D«, v katerem so potem v zimskih mesecih uredili sedeže poveljstev, skupine električnih agregatov, bivališča, skladišča živeža in streliva, kuhinje in tudi topniške položaje. Rodilo se je Ledeno mesto nenehno bijočega srca, dokumentirano z različnimi takratnimi zemljevidi. Od spomladi 1917 je žičnica že povezovala Col de Bous z zahodno steno »D«, neposredno pri vhodu v Ledeno mesto. Leo Handl je bil zanesljivo vodja teh del, ki so dala dokončen pečat logistiki na Marmoladi ter so bila sad naporov in izkušenj iz predhodnih mesecev, tudi tragičnih. Handl je tudi jasno opisal nov dosežek, tabor pod ledom in dolg rov, ki se je začel na robu ledenika. Pri gradnji rova so izkoristili grapo, ki so jo izkopale meteorne vode. Dostop so torej preselili na severna pobočja Punte Penie, precej proti zahodu od pod-

Izrez zemljevida iz julija 1917 z avstrijskimi položaji in rovi, ki nosijo razna zanimiva imena. »U Süd« se imenuje Stanislav, očitno po Stanislavu Deklevi, velika razpoka po Handlu, medtem ko je končna razpoka imenovana Kaiser Joseph Randspalte. Položaj »S« se imenuje Südpol in mimo njega vodi obrambna črta med »U« in »S«. (Heinz Von Lichem, »La Guerra in Montagna 1915-1918«, 2. del, Athesia, Bolzano, 1993, platnica)

²⁹ Mario Bartoli, Dario Fontanive, Mario Fornaro, *Dalla Marmolada, Col di Lana-Sief 50, Marmolada settore occidentale*, Gaspari, Videm, 2013.

Dostop do strojničnega položaja na »U Turmu«. V ozadju od eksplozij počrnjen sneg in ledena gmota, ki jo je Dekleva utrdil z žičnimi ovirami, (Langes, str. 185)

ter isto mesto danes, vendar izginili so leseni elementi in ledene gmote. (foto: Santo De Dorigo)

ročja Gran Poza, ki ga je odnesel plaz, da bi se s tem približali novemu barakarskemu naselju pri še vedno prepoznavni postaji žičnice in se izognili odslej natančnim italijanskim strelom.

Poletje 1917, poveljno obdobje in spomin na Ledeno mesto

Iz teh ocen izhaja, da je vsak od protagonistov dogodkov v Lednem mestu igral svojo vlogo, včasih ob prekrivanjih in nasprotjih: alpski referent Fritz Malcher, osvajalec Punte Penie, snovalec načina koriščenja ledenika in prvih rovov, ki je bil na Marmoladi že prej, a je moral zaradi nesreče sredi oktobra prostor prepustiti Handlu; inženir cesarskih lovcev Leo Handl, ki je že imel izkušnje kopanja in bivanja pod snegom ter zveze s poveljstvi ter je začel delati na obrambi »S« in potem na drugih delih na Marmoladi; cesarski strellec Stanislav Dekleva, ki je prišel sem kasneje, spoštovan in cenjen pri podrejenih, častnik, ki je sijal od podjetnosti in odločnosti, a je imel zaradi svojega značaja in prepričan pogosto spore z nadrejenimi, po vsej verjetnosti tudi s Handlom. Ne smemo pri tem pozabiti na

Georga Bilgerija, Wilhelma Samna in drugih mož, ki se pogosto pojavljajo v tovrstnih virih. Handl in Dekleva sta se brez dvoma srečala poleti 1917, oba sta imela poveljstvo na »U Süd« in njuna pričevanja se pogosto ujemajo. Poročnik Bergmann je opisal Deklevina prizadevanja za opremljanje in utrjevanje vsakega kotička na »U«. Zanimivo je, da je to isto dejavnost, na primer postavitve strojnic na »U Turm«, opisal tudi Handl. Delala sta skupaj in se najbrž zaradi različnih političnih nazorov pogosto prepirala. Oba izpričujeta, da ju je navdajal občutek, da tudi Italijani snujejo nekaj. Bilo je videti, da je predvsem Handl opazil, da nasprotnik prav tako koplje v ledenik na Forcelli Serauti.

Oba omenjata skrivnosten dogodek, smrt treh cesarskih strelcev na ledenem griču z imenom *Totenkopf*, »zadano od blizu«, verjetno v bližinskem boju z italijanskimi izvidniki. O tem sicer italijanski viri ne govorijo, toda očitno je zaskrbljenost rastla in z njo potreba po uvrstitvi obrambne črte preko ledenika. Zato so postavili 2. stotnijo poročnika Kroha med 3. stotnijo na »U« in 1. stotnijo stotnika Brabeka na »S«. Dekleva si je

močno prizadeval, da s predorom, bunkerjem in »lepim rovom« vzpostavi povezavo med njihovimi položaji na »U« in »S«, in sicer preko postojank na ledenih gmotah nasproti Seraute, ki so nosile imena *Eismeer*, *Schwedenspalte in Spaltwache*.³⁰ Tudi o tem pričajo Handlova pisma, ki vedno v množini opisuje ta ista dela, končana avgusta 1917, s katerimi so pridobili nov, neprekinjen rov. To vse so spet dodatni dokazi o sodelovanju Handla in Dekleve, ki se je potem nadaljevalo v septembru, ko je bil Dekleva ključna oseba v bojih na »S«, medtem ko je bil Handl zaposlen s kopanjem pomožnih objektov, kot na primer topniških kavern na severni steni kote 3153. Njune poti so se razšle na začetku novembra 1917. Handl je zapisal, da se je spustil po dolini Agordina in se pridružil zasledovanju umikajoče se italijanske vojske, medtem ko se je Dekleva s svojim bataljonom napotil na Asiaško planoto. Nista se več srečala, vsaj dokazov o tem ni. Handl je že leta 1916 in 1917 napisal svoje spomine za vestnik *Nemško-avstrijskega alpinskega društva* in njegovo poročanje o možeh, ki so živeli, se vojskovali in vrtali v ledenik visoko v gori, je postalo takoj nadvse odmevno, glas in sloves o Handlu pa je šel hitro v deveto vas.

Toda sedaj vemo za obstoj dnevnika poročnika Bergmanna, vira iz leta 1918, ki je kot cesarski strelcec pisal v korist Dekleve in s tem odzvel nekaj zaslug Handlu. Dnevnik je za objavo odobril poveljstvo I. bataljona 3. polka tirolskih cesarskih strelcev, ki je bil takrat na Monte Zugni,³¹ kar pomeni, da je bila odobritev uradna in da je bila vsebina dnevnika s tem potrjena kot verodostojna. Fritz Malcher je pa pisal svoje spomine še med okrevanjem in si je pripisal zasluge, brez dvoma očitne, s katerimi je na odločen način prispeval k rojstvu Ledenege mesta. Zdi se nam, da lahko med vrsticami beremo, da se je po izdaji Handlovih zapisov rodilo močno rivalstvo med vsemi, ki so na Marmoladi delovali v tem velikem projektu in so bili deležni slovesa po vsem cesarstvu. To lahko pojasnjuje uradno stališče poveljstva bataljona na Marmoladi, ki je po dveh letih poudarjalo svojo vlogo na kraljici Dolomitov in takšen je bil tudi namen Malcherjevih spominov. Pravzaprav je videti, da so spomini, ki jih je Malcher izdal leta 1926 v vestniku *Nemško-avstrijskega alpinskega društva*, prav odgovor na Handlove zapise, izdane v istem glasilu 10 let prej. Dekleva pa je svoje spomine

na umerjen način zapisal v dvajsetih letih (datum neznan) na podlagi vojnega dnevnika. Niso bili namenjeni za objavo in so bili napisani v slovenščini, kar povsem izključuje, da bi bili lahko poznani na Tirolskem ali v Avstriji. Prav tako ne v Italiji. Ne gre za samohvalne spomine in tudi Dekleva v njih nikoli ne graja ali napada Lea Handla, a ga tudi ne omenja. Najbrž je čas zgladil določena nasprotja in je zavest postala objektivnejša, jasnejša.

Vrli častnik dvojne monarhije in slovenski domoljub je živel v Mariboru, v novem svetu, v katerem so Južni Slovani sedaj uživali samostojnost, toda z zaskrbljenimi očmi je zrl na nacionalistična gibanja, ki so se rojevala v Italiji in Nemčiji. Verjetno se ni več vrnil na Marmolado, toda menimo, da je ni pozabil. Njegova domoljubnost ga je leta 1944 privedla do najvišjega samožrtvovanja in propada njegove družine. Morda se mu je v dneh pred usmrtno vrnil v spomin zaslepljiv lesk ledenika in oster veter kraljice Dolomitov.

Fritz Malcher je nadaljeval delo na Dunaju, potem pa dosegel velik uspeh v ZDA. Toda njegovo bleščečo kariero arhitekta je leta 1933 presekala nenadna smrt. Na koncu je ostal le Leo Handl. Ta je nadaljeval svoje dejavnosti v Innsbrucku in se kot pravi Tirolec in alpinist še naprej posvečal goram in njihovim slavnim dogodivščinam. Tudi v tem primeru bi lahko raziskave *Alt-Kaiserjäger-Cluba* odkrile druge zapise in nove poglede na to, kar se je dogajalo v preteklosti. Handl je o tej temi pisal še leta 1957. Njegove zapise sta zbrala Langes in Schaumann ter jih javnosti predstavila leta 1970 in še kasneje, ko se je nova zgodovinska zavest začela z novim duhom zbliževati s svetom bele vojne v Alpah.

Ledenik na Marmoladi se je začel umikati in s tem so v veliki meri začele prihajati na dan številne ostaline, ki jih je gora prej desetletja ljubosumno čuvala. Legenda Ledenege mesta je bila spisana in svetu predstavljena po zaslugi kompleksne združbe pričevanj in materialnih spominov, ki vztrajno prihajajo na površje. Uresničilo se je, kar je na koncu svojih spominov zapisal Fritz Malcher: *Tudi ko bodo imena skromnih, ponižnih protagonistov pozabljena, bo njihovo delo ostalo v zgodovini.*³²

³⁰ Rossi, Todero, str. 113-114.

³¹ Gora (1865 m) nad mestom Rovereto, Tridentinsko. (opomba ured. V. A.)

³² Giroto, str.234.

SPOMINI LEOPOLDA POLOKA NA BOJE PRI GORICI

David Erik Pipan

Poleti 2021 smo bili v *Društvu soška fronta 1915–1917* deležni zanimivega obiska. Preko *Fundacije Poti miru v Posočju* iz Kobarida je z nami vzpostavil stik Roman Polak iz šlezijskega mesta Český Těšín, ki leži ob češko-poljski meji. Med raziskovanjem družinske zapuščine je naletel na vojne zapiske starega očeta Leopolda Poloka, iz katerih je izhajalo, da se je ta kot avstro-ogrski vojak bojeval v okolici Šempetra. Zato je

Roman želel te kraje obiskati in jih поблиže spoznati. Z veseljem smo ga popeljali po razstavi *Šempeter in okolica med prvo svetovno vojno* in na nekatera prizorišča prve svetovne vojne, ki jih je stari oče pogosto omenjal v svojih zapisih, kot na primer Markov hrib, Kemperšče, kota 95, in Panovec.¹ Z velikim zanimanjem si je v Panovcu ogledal tudi obnovljen spomenik, ki ga je leta 1917 postavil prav Leopoldov polk.

Leopold Polok kot enoletni prostovoljec z očetom pred odhodom na fronto (zbirka Romana Polaka)

Leopold Polok se je rodil 20. junija 1896 v šlezijski vasi Gorni Suchi. 15. decembra 1915 je bil vpoklican v tešinski 31. domobranski pehotni polk, po končanem šolanju za enoletne prostovoljce pa so ga z 21 tovariši premestili v ukrajinski 20. domobranski pehotni polk, kasnejši 20. strelski polk. V začetku julija 1916 je bil z XXII. pohodnim bataljonom tega polka poslan na soško fronto. Ta je po padcu Gorice med 6. ofenzivo (avgust 1916) najprej zasedel položaje v Panovcu in na Grčni, po nekaj dneh pa so ga premestili na območje med južnim pobočjem Markovega hriba, železniškim trikotnikom in koto 95. Tabor so imeli na območju Kemperšča, na počitek pa so hodili globlje v Vipavsko dolino.

Polokov dopolnjen prepis dnevnika iz leta 1923 z naslovom *Wojna światowa – Byłem żołnierzem – Front włoski, Wspomnienia* (Svetovna vojna – Bil sem vojak – Italijanska fronta, Spomini), ki ga je pisal v poljskem jeziku, je poln zanimivosti, zato v nadaljevanju objavljamo nekaj prevedenih odlomkov.

4. julij 1916

Zvečer se je po Wadowicach² razširila novica, da bo naslednji dan, to je 5. julija naš bataljon odšel na italijansko fronto. Še isti večer sta me obiskali sestri Natalka in Zofia. Zofia je kot bolniška sestra delala v bolnišnici v Cieszynu.³ Obiska sem bil vesel, ker sem lahko vprašal, kako so doma, kaj je novega, ali so starši zdravi. Sestri sta prespali v hotelu. Bil je naš zadnji večer v Wadowicach.

¹ Griči vzhodno od Gorice in Šempetra. Kota 95 je griček Biškut ob vzhodnem robu Šempetra.

² Kraj okrog 40 km jugozahodno od Krakova.

³ Poljski kraj ob češki meji.

Naslednji dan se je na trgu pri poljski maši zbral cel bataljon. Vreme je bilo toplo, le nadležen veter je dvigoval prah v obraze prisotnih. Zaradi vetra je sveča vžgala lesono kapelo, zato so nam prebivalci napovedovali smolo na bojišču. O treh popoldne smo pod zvoki vojaškega orkestra odkorakali do železniške postaje. Še vedno smo se lahko kratek čas pogovarjali z najdražjimi. Odhajajoči vojaki so padli v naročje svojim ženam, otrokom, sinovom, hčeram, z zadnjimi objemi in poljubi na obrazih, preplavljenimi s solzami, so se mladi vojaki poslovili od zaročenk: »Bog te blagoslovi, vrni se živ!«! Vlak je dobil ustrezen zagon in Wadowice so nam izginile z obzorja.

Celotno potovanje je trajalo tri dni, in sicer skozi postaje Bohumín (Oderberg), Ostrava, Přerov (Prerau), Lundenburg, Dunaj, Wr. Neustadt, prelaz Semmering, Bruck na Muri, Gradec, Marburg, Laibach (Ljubljana), St. Peter, Divača, Sežana in končno smo bili na Opčinah. Železniška proga je vodila med skalnatim terenom, skoraj ni bilo flore, le trava, gorski bor. Na Opčinah je bil krajši postanek. Nato je vlak nadaljeval proti severu! Vroče vreme, vročina. Opazovali smo lokalno okolico. Predvsem skalnati teren ...

Okrog poldneva se je vlak ustavil, na postaji sem prebral napis Dutovlje–Skopo. Vsi smo sestopili. Sonce je žgalo. Na železniški postaji je bil vodovod dolgo oblegan, saj smo bili zelo žejni. Vse čutarice, kar smo jih imeli, smo napolnili z vodo, saj je bil napovedan dolg pohod. Kam? Nismo vedeli! Na ukaz »Vergatterung«,⁴ se je sestavil celoten bataljon (to je 3 stotnije = 800 mož) in krenil. Cesta je vodila po skalnatih predelih in sonce nas je še toliko bolj žgalo. Obteženi s 40 kilogrami smo se strašno potili in ves čas smo bili žejni! Vode je bilo malo! V gozdičku smo naleteli na potoček. Po kratkem počitku smo nadaljevali pot. Čez nekaj ur smo prišli v Dobravlje. Tam smo se namestili po hišah, hlevih in lopah.

Lokalno prebivalstvo – Slovenci – so nas prijazno sprejeli. Razumeli smo nekaj besed, saj so bile slovanskega izvora. S prijatelji sem dobil pri slovenski družini majhno sobo, obloženo s senom. Tam smo odložili vojaško opremo

Leopold Polok, poročnik 20. strelskega polka leta 1918
(zbirka Roman Polaka)

in utrujeni od pohoda sredi sončne vročine legli k počitku. Slišali smo grmenje topov. Te kraje so obiskovala tudi italijanska letala, o čemer so pričali kraterji bomb, ki smo jih opazili med pohodom.

Naslednji dan smo urejali tabor, postavili kuhinje, skopali sanitarije in potem smo iznenada zaslišali glas dežurnega »Alarm! Umhängen!«⁵ Pospravili smo naše 40 kg težke nahrbtnike, se poslovili od domačinov in odkorakali. Sonce nas je spet neusmiljeno peklo, temperaturo smo ocenili med 30–40°C. Veter pa nam je nosil prah v obraz. Po nekaj urah počasne hoje smo bili spet na železniški postaji Dutovlje–Skopo. Tam smo ostali dva dni. Na fronti je bila italijanska ofenziva in poveljstvo nas je držalo »pri roki«.

⁴ Zbor!

⁵ Puško na rame!

Avstro-ogrski vojaki korakajo skozi Dornberk.
(zbirka Bojana Kaučiča)

Tretji dan našega bivanja v Dutovlje–Skopo je bil cel bataljon naložen na vagone in odpeljali smo se proti severu. Bilo je že pozno zvečer, ko so nas raztovorili pri St. Petru (Pivka). V nočni temi smo se odmaknili od postaje. Proti jutru smo imeli krajši počitek in nato nadaljevali s hojo proti končnemu cilju. Končno smo okoli 10. ure dopoldne prispeli do majhne vasice z nekaj sto prebivalci, imenovane Koritnice.⁶ Vas je ležala ob vznožju manjšega skalnatega hriba. Ta območja so bila za naš bataljon določena kot »Etapenraum«⁷, kot poligon za naše nadaljnje usposabljanje za »branilce domovine«. Kot običajno smo bili nastanjeni v hlevih, lopah in hišah. V Koritnicah smo preživeli več kot tri tedne.

8. avgust

Ponoči ob 23.00 nas je prebudil glas trobente, »Alarm«! V nekaj minutah je bil bataljon pripravljen na odhod. Hodili smo proti Svetemu Petru in se po uri hoje ustavili. To je

vaja! Naslednji dan smo imeli običajne terenske vaje. Noč, vendar ne običajna. Ob 12. uri je prijezdil na konju »Meldereiter«⁸ s telegramom, ki nas je vznemiril. »Abmarsch«!⁹ Torej ni bila vaja.

Noč iz 9. na 10. avgust

Takojšnji zbor celotnega bataljona in pohod proti Svetemu Petru. Kje je nočni počitek, spanje? Ob 7^h zjutraj smo prišli do postaje. Vlak je bil že pripravljen. Ob 8 ½ se je odpeljal vlak proti mestu Gorica. Mesto so zasedli Italijani. Fronta je sedaj potekala vzhodno od mesta. Bolj ko smo se približevali fronti, glasnejše je bilo grmenje topov!

Po 5 urah vožnje smo prispeli do železniške postaje Dornberg.¹⁰ Vreme je bilo lepo. Sonce, modro nebo, nobenega oblaka! Vroče! Pred železniško postajo je bil velik prostor, na katerem smo ostali. Naš bataljon tu ni bil sam! Z vlaki sta

⁶ Vas Koritnice pri Knežaku.

⁷ Prostor v zaledju.

⁸ Sel na konju.

⁹ Odhod!

¹⁰ Dornberk v Vipavski dolini.

sem prispela še dva bataljona (3 bataljoni = 2.400 vojakov). Bilo je takoj po izgubi mesta Gorica, torej tudi množica civilistov. Dobro smo se namestili, začeli smo se oskrbovati z zalogami. Prejeli smo kruh, konzervirano kavo, marmelado, sladkor, konzervirano hrano. Pri tem nismo opazili italijanskega letala, ki je tiho priletelo nad nas! Ni nam dovolilo, da bi se založili z zalogami za na fronto. Nekdo iz vrste je začel kričati v ukrajinski: »Utikaj bomb kidaje!« Bomba je s strašnim pokom eksplodirala. Oglasil se je splošni »Dec-ken«¹¹ in takoj se je vojska razbežala na vse strani, prostor je bil izprazen. Za zaklone smo uporabili vinske nasade, most čez Vipavo, gozdček pri mostu ... Priletelo je šest letal in začelo se je pravo bombardiranje. Na kupu so bili zbrani trije vojaški bataljoni in begunci, ki so po cesti prihajali iz Gorice, večinoma ženske z otroki na hrbtu, otovorjeni starci, z njimi živina (krave) ... Splošni krik, jok, jadikovanje, psovke, rjovenje živine. Stanje je bilo grozno! Kdor se je lahko, se je skrli. Odhod letal sem čakal v vinogradu. Bombe so poškodovale lokomotivo našega vlaka in nekaj vagonov. Neki »Zugsführer«¹² ki nam je bil dodeljen v »Etapenraum« kot inštruktor, je bil ubit, ducat vojakov pa ranjenih. Žrtve med civilisti niso bile znane.

Ko smo se pripravljali za odhod, so ponovno priletela letala in spet bombe! Zmeda je trajala pet ur. V bližnjem gozdu smo čakali, dokler niso prišla avstrijska letala in dokler naše topništvo ni začelo streljati na sovražnikova. Komaj takrat smo se lahko zbrali in hitro stopili na pot. Smer: mesto Gorica preko Prvačine, Vogrskega! Pohod ni bil lahek. Italijanska letala so nas nenehno iskala in ovirala naš pohod. Stalno smo se morali skrivati pod drevesi ali v vinogradih ob cesti. V zraku je prišlo do spopada med našimi in italijanskimi letali. Bila je že temna noč, ko smo se ustavili v kraju Vogrsko.

Tam smo še vedno srečevali civiliste, ki so se pripravljali, da zaradi evakuacije ponoči zapustijo svoje kmetije, svoje domove. Zaradi bližajoče se fronte se je z njimi odpravljal tudi tamkajšnji župnik. Prebivalci so prosili: »Zadržite Italijane,

da nam ne bo treba bežati!« Lažje reči, kot narediti! Zaradi izčrpanosti smo popadali na tla in dali telesu priložnost, da se za nekaj časa spočije! V bližini je bil gost gozd, ki si ga je izbral bataljon za prenočišče. V tej temi smo se ulegli na tla, nahrbtnik nam je služil kot blazina pod glavo in prenočili smo! Komaj se je naredil dan, že so letala krožila nad gozdom in nas iskala, da bi na nas odvrгла bombe. Nihče ni smel stopiti iz gozda! Vsak dan je bilo slabše.

11.–12. avgust

Bila je že tema, padla je noč. Bili smo blizu fronte. Tekli smo s polno hitrostjo. Pohiteti je bilo treba, ker je sovražnik osvetljeval območje z žarometi in bi nas lahko opazil. Namesto nočnega počitka, naporen pohod s polno opremo. Prišli smo v dolinico, v kateri je bilo strelišče, ki ga je pred vojno uporabljala vojska, nameščena v Gorici. Zaščitne stene na njem so nam med približevanjem cilju služile kot zakloni. Za streliščem je ležal močvirnat travnik, prek katerega smo do kolen bredli v blatu. Prišli smo do manjše reke,¹³ prestopili na drugi breg in se znašli pod hribčkom,¹⁴ na katerega pobočju smo pogleli.

Bili smo tik za fronto! Italijani so nas zavohali in »Leuchtrakete«¹⁵ so bile nenehno v zraku! Italijanska pehota je odprla ogenj, začelo se je grozno streljanje. Legli smo in čakali na mirnejši trenutek, da gremo spet naprej. Puškarjenju se je pridružilo še topništvo! Kar dolgo smo ležali, dokler ni prišlo povelje: »Schwarmweise vorwärts«.¹⁶ Med eksplozijami granat smo v majhnih skupinah pritekli do rovov prve bojne črte.

12. avgust

Bila je 3. ura ponoči. To je bil naš nočni počitek. Bili smo v neposrednem stiku s sovražnikom, v prednjih jarkih vzhodno od Gorice. Tukaj je bil naš I. bataljon, ostala dva sta bila južneje. Bil sem razporejen v tretjo stotnijo, ki ji je poveljeval Fähnrich¹⁷ Ebstein. Pripadli smo ukrajinskemu polku, kar dokazujejo imena vojakov, npr. Husarewicz Smiridion,

¹¹ V kritje!

¹² Četovodja, podčastniški čin.

¹³ Potok Koren.

¹⁴ Grčna, grič vzhodno od Gorice.

¹⁵ Svetlobne rakete.

¹⁶ V desetinah naprej!

¹⁷ Praporščak, najvišji podčastniški čin.

Pogled iz Sipnika (vzhodno od Šempetra) na bojišče, na katerem se je Leopold Polok najdlje bojeval. Levo na sliki je kota 95 (Biškut), na sredini železniški trikotnik in desno južna pobočja Markovega hriba.
(zbirka Simona Kovačiča)

Segenowicz Michał, Zacharków Eugen, Kluska Wawrzyniec, Sitków Johann, Maćków Stanisław, Rudziak Łukasz, Kit Nikola, Dreszko Dmeter, Ostafijczak Mikołaj, Lewicki Józef itd. Fähnrich nam je pojasnil stanje v rovih. Nato nam je dodelil prostor za počitek (postelja = trda deska, kamen pod glavo ...) Utrujeni po tako težkem nočnem prehodu – smo se ulegli na deske in zaspali, čeprav eksplozije granat niso ponehale.

19. avgust

Izčrpani in popolnoma premočeni smo se približali fronti in okrog 3. ure po polnoči smo stali na pobočju hriba z imenom »Kote fünfundneunzig«¹⁸ (☉ 95). Sovražnik ni bil daleč. »Leuchtrakete« so močno sijale in vsakič, ko smo bili osvetljeni, smo morali »nieder«¹⁹ pasti v blatno zemljo, da nas ne bi opazil in ob tem biti popolnoma tiho! Dež je še naprej padal. Kaverne še niso bile zgrajene. Prva bojna črta je bila pred nami, mi – dva voda – smo bili v rezervi na tem pobočju. V preteklosti je bil hrib poraščen z drevesi, kar so dokazovali njihovi ostanki, ki so štrleli iz zemlje kot

zlomljene vžigalice. Nočni dež je zjutraj ponehal. Do jutra smo morali izkopati »luknje«, da nas Italijani ne bi mogli videli. Vojaki so z lopatami pridno »dolbli« v zemljo. Tema, blato ... Bila je sobota. Bili smo popolnoma blatni, premočeni, grizle so nas uši ... brez spanja, brez počitka, lačni in premraženi ... Ob sobotah je bila doma kopel, sveže spodnje perilo, poln želodec, streha ... Le kdo se ne bi zjokal, zjokal od duhovne bolečine. Pa vendar, mi smo bili vojaki, »bojevniki« ...

9. oktober

Naš počitek je bil kratek. Zgodaj zjutraj nas je prebudil strašen trušč italijanskega topništva, ki se ga je slišalo s fronte. Bil je začetek italijanske 8. ofenzive. Območje med Krasom in Svetim Markom je zajel bobneči ogenj. Na obraze nam je padla žalost, bili smo vojaki na poti v smrt! Cesta je vodila skozi bujen gozd, kamor sonce ni posijalo, zato je bilo območje mokro, blatno, ker je bilo po dežju. V blato smo se pogrezali do gležnjev. Bilo je pozno zvečer, ko smo se malo

¹⁸ Biškut, griček na vzhodnem obrobju Šempetra.

¹⁹ Dol (na tla).

odpočili. Razdelili so nam strelivo (vsakemu več kot 200 nabojev, ročne bombe). Odložili smo težje stvari, ki smo jih imeli za nepotrebne za pot v ogenj, odeje, šotorke, perilo. Italijani so napadli naše järke ...

Boj je bil hud. Najprej sem s svojo enoto branil naše položaje (puške, ročne bombe), nato smo na povelje zapustili järke in sledili umikajočemu se sovražniku. Imeli smo mrtve in ranjene. Eden mojih vojakov je bil zelo hudo poškodovan. Pred njim je eksplodirala italijanska ročna granata in njeni drobci so mu poškodovali obraz in roke. Močno okrvavljenega so ga prenesli do bataljona in nato do »Hilfsplatz«.²⁰ Sovražnik se je umaknil, tudi mi smo se vrnili v svoje järke. Noč je bila svetla, ker je sijala luna, a kmalu je gosta megla zajela celotno območje. Spet sem svoje ljudi razporedil v järke.

V vogalu jarka sem naletel na skupino Italijanov, ki so čakali, da se nam predajo. Bilo je deset vojakov in en častnik. Z dvema vojakoma sem stopil proti njim. Ko smo bili že blizu, se je sprožil strel in enega od mojih spremljevalcev zadel skoraj v nos. Strahopetci, prašiči, podli ljudje, ne vojaki! Naročil sem, da ranjenega pospremijo k »Hilfsplatzu«. Hitro sem pristopil do tistih podlih dezertarjev. Kaj bi moral storiti? Postreliti vse! A v jarkih za to ni bilo ne prostora ne časa, ker je bilo treba ravnati hitro! Razorožili smo jih, eden od njih je prišel do mene in povedal, da je častnik. Odvedel sem jih v štab bataljona, jaz spredaj, dva vojaka za njimi. Poveljnika bataljona sem obvestil o privedbi ujetnikov in o celotnem incidentu v jarkih, kar je opazil. Kaj se je kasneje zgodilo z ujetniki zaradi takšnega gnusnega dejanja proti nam, ne vem.

1. november

6. ura zjutraj Alarm! Zbor! S še enim tovarišem sem stekel do zbirnega mesta, kjer je že bilo vse pripravljeno za odhod. Dobili smo ukaz za »Marsch«²¹ in celoten bataljon je krenil na pot. Sprva smo pod okriljem teme še vedno korakali v strnjeni gmoti, kasneje pa smo bili razdeljeni na

posamezne čete in celo na vode. Bili smo potrti, z občutkom, da gremo naravnost v klavnico, saj smo iz prve bojne črte slišali glas strojnice in eksplozij topniških granat, kar je pričalo o hudih bojih! Po večurnem pohodu smo prispeli do dolinice med visokimi griči južno od Vrtojbe, za poveljstvom našega polka. Zakrili smo se med drevesi in tam ostali kot divizijska rezerva.

Okrog 12. ure so nad nami začela krožiti italijanska letala; morali smo se dobro zakriti, da nas ne bi začeli bombardirati. Bombe so padale na naše topniške položaje in na ceste, ki so vodile proti fronti. Ostali smo živi, nismo imeli izgub. Prišel je večer! Oddal sem ukaz »marschbereiit, schlafen« (pripravljeni za pohod, spanje)! Takšen je bil dan »Vseh svetih«.

S kolegom Leonom Schmidtom sva se spomnila domačih krajev: Gorní Suchá, Karviná, Cieszyn itd., kjer bodo ljudje obiskali pokopališča, grobove svojih sorodnikov in prižgali sveče, položili vence na grobove ... Tu pa ostre borbe, stotine, celo tisoči novih, svežih grobov in ni sorodnikov, ki bi grob uredili, nanj položili šopek rož, v znak spoštovanja do človeka – vojaka, ki je daroval svoje življenje, »da bi lahko drugi živeli«! ... To je naša usoda, kolega Leon, in tudi nas čaka, ker se ostri boji nadaljujejo, le da ne vemo kdaj ... Česar se zavedamo ... Kdo bo imel čas pokopati naše telo? Žalost, melanholija in črne misli niso nič čudnega, ker položaj postaja vedno bolj nevaren. Kdo bo preživel?

3. november

Hodili smo zelo dolgo, do jutra. Skalnat teren, visoki hribi. Bili smo na visokem hribu južno od Bilj,²² nasproti nam je stal podoben hrib, na katerem so že bile italijanske čete.²³ Naše topništvo je odprlo ogenj na italijanske položaje na vrhu hriba. Začel se je strašen pokol italijanskih čet, iz doline smo videli njihova telesa, ki so jih raztrgale granate, letela so po zraku. Strašen prizor. Sovražnik je zgoraj postavil strojnice in videli smo, kako naši vojaki padajo pod točo krogel. Spustili smo se po pobočju hriba navzdol

²⁰ Obvezovališče, postaja prve pomoči.

²¹ Pohod.

²² Veliki vrh.

²³ Fajtji hrib.

Obstreljevani vrh Fajtjega hriba, posnet z vipavske strani
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)

in okoli poldneva se je začel naš napad. Vodil sem en vod, hodil sem v vrsti s svojimi vojaki. Imeli smo veliko mrtvih, mnogi so bili ranjeni. Strojnice so neprestano ropotale, krogle in granate so treskale, v zraku letala. Sončno vreme, nebo brez oblaka, lepa jesen, lepo, a ne tukaj, v teh vojnih razmerah.

Položaj, v katerem smo se znašli, je postal obupen, dramatičen, brezizhoden. Šli smo v gotovo smrt, drugače nismo mogli, bil sem vojak in moral sem iti v napad skupaj s svojimi možmi. Nisem se mogel skriti, kot se je poveljnik stotnije poročnik Wolf, ki je mene postavil naprej, njega pa ni bilo nikjer! Tako kot velika večina vojakov sem prosil za božjo pomoč (molil Zdravo Marijo).

Bilo je ob 1^h popoldne. Sovražnik nas je zasul z granatami in šrapneli, kar je bilo povračilo za napad našega topništva na njihove enote na vrhu sosednjega hriba, kjer so Italijani utrpeli velike izgube. Ob ukazu smo nadaljevali napad po običajnem postopku – »sprungsweise vorwärts«.²⁴ Po približno 1/3 pobočja hriba sem dal ukaz »naprej«, nato pa me je drobec granate udaril v levo roko nad komolec

in jo zdrobil, odtrgal. Zame tragedija ... V veliki bolečini, premočen s krvjo sem obležal na skalnih tleh. Sanitejcev ni bilo v bližini. Eden od mojih vojakov, kolega, ki je preživel, je skočil k meni in mi nudil prvo pomoč. S prevezo mi je zaustavil pretok krvi. Drugi vojaki so me položili na šotorsko platno in me nesli oziroma vlekli po tleh navzdol.

Vojaki, ki so skrbeli zame, so govorili: »G. Zugführer se k nam ne bo več vrnil.« Vzeli so moj nahrbtnik, v katerem so bile razglednice iz Wadowic in paket od sestre Zofie. Na »Hilfsplatz« me čez dan ni bilo mogoče odnesti, ker je bila cesta pod nenehnim sovražnikovim ognjem, zato so me tja odnesli zvečer. To je bilo prevezovališče 21. polka, ki je bilo v čudoviti opečnati stavbi, nekakšni enonadstropni vili, pod robom hriba. V pritličju so me položili na nosila, zame je bilo komaj kaj prostora, saj so bili povsod na tleh sami ranjenci. Oskrboval me je zdravnik judovske narodnosti s činom desetnika. Najprej mi je dal kozarec konjaka in injekcijo proti bolečinam. Za nekaj časa sem zaspal. Po prebujanju sem ga prosil, naj piše domov, da sem poškodovan, vendar naj ne pove vrste poškodbe. Njegovo pismo z obvestilom mojim staršem še vedno hranim.

²⁴ Skokoma naprej!

Leopold Polok na okrevanju v bolnišnici v Cieszynu. Ob njem sedi sestra Sofia.
(zbirka Romana Polaka)

4. november

Zjutraj so nas premestili v divizijsko bolnišnico (Divizion-Spital) v mestu Reifenberg.²⁵ Za prevoz ranjencev so uporabljali sanitetne vozičke, dve nosili, ki sta stali eno nad drugo, so vlekli z malim konjem. Na spodnjih nosilih je ležal v trebuh ranjen madžarski vojak, ki je zelo trpel in stalno prosil za vodo, a mu je niso smeli dati, saj bi lahko umrl, jaz sem bil položen na zgornja nosila. Odpravili smo se na pot, ki je trajala več kot 4 ure. Gledal sem v nebo, ki je bilo tistega dne jasno, brez oblaka, sonce. Prihajale so mi različne misli, ali bom zdržal in bom spet videl to ljubljeno Šlezijo, domači kraj? Tukaj je prijetna okolica, če jo opazuješ zdrav in v mirnem času. Vozili smo se skozi Ranziano, Gradiscutta,²⁶ Dornberg in Reifenberg, kjer smo se ustavili ob 1. uri. Bili smo na zelo visokem hribu, s katerega se odpira čudovit razgled. Tukaj se je nahajal grad, ki je med vojno služil za bolnišnico.

Nosila z ranjenimi so odnesli na oddelek. Položili so me na posteljo, a le za trenutek, ker so me takoj odnesli v operacijsko dvorano. Imel sem 20 let in še nikoli nisem bil

bolan v bolnišnici in naenkrat tak pogled na operacijsko sobo: zdravnikovi rokavi zavihani, okrvavljeni, v vedru ob operacijski mizi amputirana noga in dobresedno povsod kri. Po čiščenju so me položili na operacijsko mizo, medicinska sestra mi je na obraz nanescala anestetično masko in nisem več vedel, kaj se z menoj dogaja. Zbudil sem se na postelji v sobi, katoliški duhovnik je stal ob vznožju postelje in v poljščini začel pogovor z mano. Vprašal me je, od kod sem, kaj sem študiral itd. In me potolažil, da bom spet zdrav in da bom lahko nadaljeval šolanje. Po operaciji, amputaciji roke, mi je bilo nekoliko lažje. Izgubil sem veliko krvi in dobil transfuzijo. Zaradi bolečin sem zelo malo spal.

6. novembra 1916 so Leopolda Poloka iz Branika prepeljali v bolnišnico v Štanjelu, nato pa prek Maribora in Feldbacha na zdravljenje v Cieszyn, kjer ga je oskrbovala njegova sestra Zofija. Po okrevanju je nadaljeval s študijem, 1. novembra 1917 je bil povišan v poročnika, a se kot invalid na bojišče ni več vrnil. Po vojni je končal študij in se v Cieszynu zaposlil kot učitelj knjigovodstva in stenografije. Umril je 23. oktobra 1981.

²⁵ Branik v Vipavski dolini.

²⁶ Renče, Gradišče nad Prvačino.

ITALIJANSKI PODPOROČNIK DE BONIS IN NJEGOVI VOJNI ZAPISI

Vili Prinčič

Med brskanjem po dokumentih, fotografijah in knjigah žal že preminulega prijatelja in vnetega raziskovalca Maria Muta iz Gorice so mi padli v roke že porumeneli listi prepisa iz dnevnika mladega italijanskega podporočnika Rocca Egidia De Bonisa, ki se je s svojimi enotami boril v naših krajih. Ne gre torej za pravi dnevnik, ki sicer verjetno nekje obstaja, temveč za opis grozljivih vojnih dogodkov, ki jim je bil mladi podporočnik priča.

Rocco Egidio De Bonis se je rodil 3. januarja 1893 v Forenzi v južnoitalijanski pokrajini Potenza (dežela Bazilikata). Ob prihodu na fronto je bil star 22 let. V uvodu teh drobnih, a na trenutke srhljivih zabeležk, v katerih pripoveduje o ognjenem krstu, bitkah, naskokih, ranjencih, ujetnikih in mrtvih, je De Bonis zapisal: *Vojna niso le junaška dejanja, vojna je trpljenje in smrt ter slepo izpolnjevanje nesmiselnih ukazov nadrejenih.*

Zapis se začne na prvi dan vojne, 24. maja 1915. Ponoči se je komaj začelo vojno stanje med Italijo in Avstrijo. Podporočnik Rocco Egidio De Bonis je bil dodeljen brigadi Valtellina. Šlo je za okrog 6000 mož, ki so korakali v neznano, vendar prepričani v zmago. Vsaj tako so jim zatrjevali njihovi poveljniki. Mladi podporočnik si je zamišljal, kako bodo naskakovali bodočo žico in sovražne strelske jarke, razmišljal o eksplozijah granat in regljanju strojnic in si predstavljal, kako bodo njegovi vojaki vse to premagovali in pregnali sovražnika. Obenem pa je svoje misli imel za nore: treba bo uporabiti veliko mero potrpežljivosti in pazljivosti, kajti nasproti jim bo stala čvrsta, v bojih že preizkušena avstro-ogrsko vojska.

Prve vojne ure je De Bonis opisal takole:

Na Koradi 24. maja 1915. Ob 4.20 uri se približamo meji, ki jo predstavlja rečica Idrja. Po nekaj minutah počitka, in da enote bojno razporedimo, stopimo na sovražnikova tla. Z mojim vodom tvorim spremljevalno enoto strojničnemu oddelku. Takrat zaslišimo prvi topovski strel, ki podpira naš pohod. Tudi z nasprotne strani zaslišimo nekaj puškinih strel in ena od krogel rani v roko enega od naših vojakov. Z našim pohodom kmalu preženemo avstrijske obmejne stražarje in nadaljujemo z vzponom proti vrhu. Prvi cilj 66. pehotnega polka je zavetje Korade, ki je visoka 812 metrov. Kolovoz, ki pelje proti vrhu, je ves preprežen z debli dreves, ki jih je sovražnik podrl, da bi nam tako otežil napredovanje. Naši inženirci pa kmalu odstranijo vse te ovire

Podporočnik Rocco Egidio De Bonis pred odhodom na fronto (zbirka Maria Muta)

in nam omogočijo pohod proti vrhu. Okrog 15. ure nas zmoti močno streljanje z grebena, a nas ne zaustavi. Pomaga nam tudi naše topništvo, ki usmerja ogenj na postojanke branilcev.

Naprej pošljemo patrole, ki nas obvestijo, da se je sovražnik umaknil, tako da z naskokom dosežemo vrh. V roke nam pade nekaj orožja, ena strojnica in 18 ujetnikov. Imamo pet mrtvih in okrog 20 ranjenih. Mrtve pokopljemo blizu Zapotoka, ujetnike pa odpeljejo v zaledje, kjer jih bodo zaslišali.

V nadaljevanju je Rocco Egidio De Bonis opisal mašo 15. junija na travniku med Močilami in Sv. Pavlom pri Kambreškem.

Mašo je daroval vojaški kurat g. Capoduro. Oltar je bil preprosta, iz deske, pogrnjena z belim prtom, na kateri so stali še kelih, dva svečnika, majhno razpelo in mašna knjiga. Moštvo je bilo razporejeno po vodih okrog oltarja. Duhovnik je zmolil nekaj molitev v spomin na padle, ki so umrli v prvih dneh vojne. Ni niti končal molitve, ko sta prileteli dve šrapnelski granati, se razpočili nad nami in proti tlam izstrelili na stotine svinčenih kroglic. Štirje vojaki so bili ranjeni, enemu od njih je kroglica prebila lobanjo in je kmalu zatem umrl. Pokopali so ga blizu Kostanjevice.

Podporočnik je svojo pripoved nadaljeval z opisom bojev na Mengorah konec septembra 1915. Mesec dni po polomu na tem hribu so brigado Valtellina pozvali, da to operacijo ponovi. V tem boju je bil podporočnik De Bonis hudo ranjen. Njegov opis napada na Mengore je zelo pretresljiv. Takole je opisal tiste grozljive trenutke:

Mengore, 28. septembra 1915. Vneto se pripravljamo za napad, ki se bo začel drevi ob osmih. Pripravljajo se enote: ostanki 1. bataljona, ki jih okrepijo pripadniki 2. in 3. bataljona. Skupaj štejejo kakih 500 mož, podporo nam nudi baterija topov kal. 65, dve bateriji kal. 75 in ena baterija havbic. Precej slaba pomoč pri napadu na dobro utrjene obrambne položaje sovražnika.

Ob 17. uri začnejo streljati naši topovi, ki jim Avstrijci takoj vrnejo milo za drago. Slepilni napadi medtem potekajo na Mrzlem vrhu in na Selskem vrhu.¹ Nebo je oblačno in odhajajoči dan oddaja medlo svetlobo. Ko se bo zvečerilo, bomo krenili v napad in osvojili zloglasne utrjene jarke na Mengorah. Zadnji trenutki potekajo v mrzličnih pripravah. Prepričamo se, da imajo oddelki škarje za rezanje žice, želatinske cevi in ročne bombe. Obstreljevanje je povsem ponehalo in nastala je čudna tišina. Videti je, kot da bi se dva velikana gledala in ocenjevala svojo moč pred naskokom. Sovražnik nas prežeče čaka in je od nas oddaljen le kakih sto metrov. Če bi na nas metal kamenje in bombe, bi napravil pravi pokol.

Jaz začasno poveljujem 3. stotniji, podporočnik Lucrezi pa 4. Ti dve enoti bosta začeli premik. Moje imetje in poslednje želje predam poročniku Messiniju, ki me objame ter mi

zaželi zmago in srečno vrnitev. Iz jarka se splazi patrola in se dokoplje do bodeče žice, kjer ugotovi, da sta med kupi bodeče žice tudi dva prehoda. Skupina rezalcev žice napreduje z majhnimi ščiti pred sabo; skuša razširiti obstoječa prehoda in odpreti še enega.

Operacija poteka z velikim naporom, ko strahovita eksplozija povzroči nered med drznimi vojaki. Gre za mino ali težko granato? Nekateri nesrečneži padejo na svoje ščite, maloštevilni preživeli pa so vsi zmedeni. Novi vojaki se poženejo iz jarkov in nadomestijo umrle in ranjene.

Ob 20. uri nam poveljstvo polka pošlje fonogram s poveljem za takojšnje napredovanje. Moštvo je nad tem dokaj navdušeno in to kljub bolečem poskusu 16. avgusta, ki je pri vseh pustil globok vtis zaradi hudih izgub. Ob približno 20.15 uri se dve stotniji strelcev istočasno premakneta. Pred njima se proti sovražniku podajo še hrabri rezalci bodeče žice. Stopimo na stopničke, ki so jih prej pripravili inženirci in preskočimo prsobran našega jarka. Napredujemo kot v sanjah. Prekoračimo prvo vrsto bodeče žice in smo na tem, da isto storimo tudi z drugo. A tedaj nastane hudič! Na nas se vsuje salva puškinih krogel. Veliko naših pade, drugi pa ostanejo neodločni, ne vedo, ali naj nadaljujejo ali se ustavijo.

»Naprej!« kričijo častniki. Vojaki se opotekajo med gmotami bodeče žice in med polomljenimi španskimi jezdecami. S težavo in na račun hudih izgub nam uspe premagati tudi drugo vrsto bodeče žice. Znajdemo se kakih 50 metrov od peklenjskih sovražnikovih jarkov. Puške, strojnice in ročne bombe redčijo naše vrste; svetlobne rakete razsvetljujejo bojišče, ki izgleda kot Golgota s svojimi okrvavljenimi Kristusi. Omejeno območje boja je videti kot žarišče, v katerem vidimo obrise ljudi, ki se zvijajo in krilijo z rokami, nakar popadajo zadeti od izstrelkov skritega sovražnika. Nekateri počepnejo, kot da bi iskali kritje, ranjenci se premetavajo in vpijejo, a so njihovi kriki v tem kaotičnem topilniku komaj slišni. Našim napadom sledita še dve stotniji. Desno in levo od nas se odvija ognjeni vihar, v katerem vodita slepilni manever 2. bataljon in alpski bataljon »Exilles«. Nas pa so vrgli v pustolovščino, iz katere se bomo težko vrnili živi. Če bo sovražnik odbil naš napad, se bomo med kupi žice in železja sploh lahko vrnili v naše postojanke?

¹ Najvišja vrhova Cvetja, gričevja nad Mostom na Soči.

Vojna fotografija Mengor (na sredini), posneta z italijanskih položajev na Ježi. Spodaj vas Volče, v ozadju hrib Cvetje. Bela pika na vrhu Mengor so ruševine cerkve sv. Marije. (zbirka Mitje Jurna)

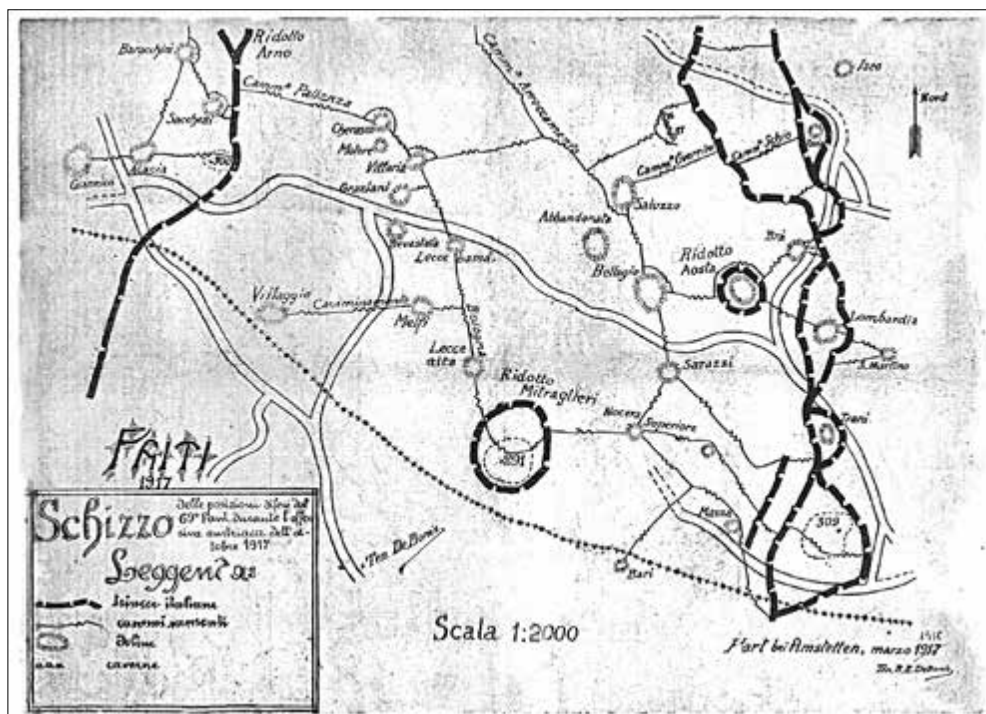
Avstrijski vojaki so najbrž opazili našo številčno krhkost, ob vzklkih »Hura!« preskočili prsobrane in se zapodili proti nam. Ostalo nas je malo in vsi smo bili pretreseni od hudih izgub. Vname se krvavi boj. Vojaki padajo eden za drugim, preživeli pa še podvojijo svoje junaštvo. Najhrabrejši uporabljajo bajonete, drugi streljajo s puškami in mečejo ročne bombe. V vsej tej zmedu zakričim: »Naprej vojaki, Savoia! Naprej!« To jih opogumi in se še srditeje vržejo v boj. Sovražnik pa je številnejši in se mu bo težko ubraniti. Opažam, da naši popuščajo. Avstrijski vojak, ki je v meni prepoznal častnika, se požene proti meni in me skuša zabosti z bajonetom. Z levo roko uspem odmakniti smrtonosno rezilo in z dvema streloma iz pištole podrem napadalca. Ponovno zakričim svojim, naj nadaljujejo boj, ko sovražni vojak v klečečem položaju nameri puško proti meni in sproži ...

Okrog 22. ure se zbudim v obvezovalnici, kjer me negujeta in tolažita moja draga prijatelja, podporočnika zdravnika Mainoldi in Bertero. Poskusim se dvigniti z nosil, a mi ne uspe. Za trenutek se onesvestim. Ustnice mi namočijo s konjakom, ki mi povrne nekaj energije. Bolečina v boku je neznosna in mi onemogoča dihanje; vsak najmanjši premik mi povzroči strašne kriče. Poskusim zbrati misli in se vrniti v zmedene spomine. Spominjam se močnih plamenov, nenadnih bliskov luči, kričanja in mrtvih. Zaznal sem tudi občutek, da me je velik kamen zadel v desni bok, me podrl in sem padel na

kup trupel. Povprašal sem, kako se je obnesel naš napad. Odgovorili so mi, da je bil izid katastrofalen; veliko je padlih in redki preživeli so se vrnili v svoje järke. Sovražnik se je izkazal za dobro izurjenega in je povsem izničil naš še tako silen napad. Ampak tudi on je utrpel hude izgube in ni imel moči, da bi nadaljeval s protinapadom, in se je umaknil v zavetje svojih postojank.

Ranjence namestijo ob vhodu bedne bajte in dva zdravnika se trudita, da bi nesrečnežem nudila hitro pomoč: razkužujejo in obvezujejo rane ter vbrizgavajo serume proti tetanusu. Z žalostnim pogledom preletim prizore polomljenih nog, bledih obrazov, umirajočih teles, ki jim je težko nuditi učinkovito pomoč. Primanjkuje namreč primernih sredstev in potrebne udobnosti. Po zasilnem obvezovanju večino ranjencev premestijo v drugo obvezovališče.

Ob sebi imam svojega slugo in tri vojake. Če bom preživel, jim bom hvaležen za vse življenje. Razložijo mi, da so mislili, da sem mrtev, in zato so me prejeli za eno nogo in vlekli na neko kotanjo, kjer pa so ugotovili, da mi še bije srce. Nato so me pazljivo položili na neko platneno šotorsko krilo in me odnesli v obvezovališče. Ne ustvarjam si pretiranih iluzij: moje stanje je resno, čutim močno bolečino na desnem boku, diham in govorim s težavo. Kroglja je prodrla v spodnji del trebuha in je najbrž poškodovala črevesje. Vstopna luknja je

Skica bojišča pod Fajtjim hribom, ki jo je marca 1918 v taborišču Hart bei Amstetten izrisal Rocco Egidio De Bonis. (zbirka Mitje Jurna)

pri spodnjem delu reber, izstopna pa je oplazila hrbtenico. To opazim, ko se z roko nagonsko dotaknem ledvic. Prijatelj Bertero mi vbrizga protitetanusni serum, in da bi mi prikriil resnost mojega stanja, skrrije listek z diagnozo v neko kuverto in jo izroči desetniku. Štirje močni nosači me odnesejo v Kamenico, kjer stoji drugo obvezovališče.

Ranjenega De Bonisa so odnesli v zaledno bolnišnico, nato je dolgo časa okrevanje preživel doma. Ko je ozdravel, so ga povišali v poročnika. Vrnil se je na fronto, kjer so mu dodelili poveljstvo stotnije 96. polka brigade Ancona. Z novim polkom je več mesecev preživel na mirnejšem frontnem odseku v Val-larsi na Tridentinskem. Junija 1917 so ga premestili na Kras, ko je tam divjala deseta soška bitka. De Bonis je bil ponovno ranjen. Te boje je tako opisal:

Deseta soška bitka – 5. 6. 1917. Noč je potekla mirno. Sovražnik je nameraval z mogočno ofenzivo udariti proti Tržiču, a se je najbrž odpovedal svoji nameri.

Nekoliko smo se odpočili, zaviti v pelerine med mrtvimi avstro-ogrskimi in italijanskimi vojaki. Zjutraj sem krenil v

poveljstvo 3. bataljona, da bi izposloval zamenjavo za svoje vojake, ki so se brez prestanka borili veliko ur, do onemoglosti. Bojišče kaže nepopisno sliko. Steza, ki pelje k devinskemu mostu, je vsa razdejana. Vsa je posejana s trupli, tako da je hoja po njej dokaj težavna, saj se spotikam ob mrtvece. Gre za padle 69. pehotnega polka, ki so padli v vrsti; ležijo, kot da bi čakali na povelje, da naj vstanejo in krenejo v napad. Toda ne bodo več vstali! Med njimi je tudi poročnik Carmelo Gullà, ki ima trde roke in se krčevito drži vratu svojega sluga. Le-ta je na obvezovališče na hrbtu nosil ranjenega nadrejenega, ki je imel razmesarjen kolk, a je nenaden rafal strojnice ubil oba. Kdo bi predvidel, da bosta padla objeta in s svojo krvjo namočila zemljo. Kakšen strašen prizor! V bližini je še veliko ranjenecv, ki prosijo za pomoč. Pot trpljenja in bolečine, ki jo lahko imenujemo tudi Pot smrti, se končuje onkraj Debelega vrha.

Na poveljstvu izvem za smrt višjega poveljniškega pomočnika, stotnika Pelosija in poročnika Donzellija. Povedo mi tudi, da je med oficirji veliko ranjenih. Obljubili so mi zamenjavo. Zvrnem kozarček konjaka in se vrnem med svoje pešake. Med sivim jutranjim premorom pogledam te svoje može: uničeni so od utrujenosti in neprespansi, saj so bili budni kar

dve noči. Stalno obstreljevanje jih je zelo zdelalo, še bolj pa napadi in protinapadi. Njihovi pogledi so vročičnega videza, obrazi polni bolečine in strahu, kot da bi se prebudili iz sanj, polnih grozečih prikazni in pod vtisom prave more.

Ob 9. uri se oglasi sovražnikovo topništvo. Naši odgovorijo s protistrelji. Okoli 10. ure me drobec granate zadene v desno stopalo. Za silo se obvežem, nakar me nesejo na obvezovališče, ki leži v pravem blodnjaku jarkov pri devinskem mostu. V notranjosti tega labirinta, polnega rovov in hodnikov, so uredili sanitetno službo za razne polke. Moje rano zdravnik pregleda ob medli luči sveče. On velja za človeka tolažbe za vse ranjence; on je tisti, ki ima v skritem kraju, v kaverni in v zavetju skale moč, da lajša bolečine in pogostokrat odvrne smrt. Čudovito poslanstvo, polno humanosti in ljubezni! Ob njem sedi kaplan. Tudi on je v težkih trenutkih usmiljen tolažnik. Vernega ranjenca poživi, kandidat za smrt pa najde pomoč pri bolečem prehodu v večnost.

Skušam poprositi za hitrejšo razkužitev in obvezo rane, kajti v tem zatohlem in smrdljivem prostoru me duši. Med nenehnim vrvežem ranjencev slišim kričanje, moledovanje, klicanje na pomoč; mnogi prosijo, drugi preklinjajo, prava tragična predstava. Priča sem peklenskim prizorom s kriki in raztrganem mesu.

Tam kraljuje neverjeten hrup glasov v vseh italijanskih narečjih. Povsod vlada žarišče bolečih ran, ki dobijo prvo zdravniško pomoč, so kot mana z neba. Potem izstopijo iz tega laboratorija z obvezanimi glavami in okončinami. In prav bele obveze predstavljajo pravi kontrast s sivino uniform in od zemlje umazanih obrazov. Veliko jih tu umre. Tiste, ki potrebujejo nujne posege z operacijami, prepeljejo v večje poljske bolnišnice, tudi podnevi. Lažji ranjenci pa čakajo, da jih premestijo ponoči. Tisti, ki so ranjeni v noge, sedijo kar po tleh in se s hrbti naslanjajo na spolzek zid. Eden od mrtvih je nagnil glavo kot Kristus na križu.

Zdravnik stotnik me pregleda, ugotovi globoko poškodbo pete desne noge. Rano skrbno razkuži, jo obveže, me preda nosačem in jim zapove, da me odnesejo iz delavnice »boga Vulkan« . Postavijo me blizu mosta, kjer moram počakati na večer.

Na najdenih listih vojne pripovedi pa manjka opis, kako in kje je De Bonis preživel naslednje mesece. Rana na nogi sicer ni bila zelo huda, pa vendar tolikšna, da ni bil takoj sposoben za služenje v prvih bojnih položajih. Ko se mu je rana zacelila, ga ponovno najdemo na Krasu, in sicer na enem najbolj »vročih« odsekov fronte, na položajih na Fajtjem hribu. V dnevniku se pojavi naslov:

Za objavo fotografije uredništvo Sistory ni prejelo dovoljenja.

Fajtji hrib, 27.10.1917 – Zajeli so nas.

Brigada Ancona zaseda prvo frontno črto na odseku Fajtjega hriba. To se je dogajalo 27. oktobra 1917, ko so Avstrijci že sprožili ofenzivo pri Kobaridu. Polki so izčrpani od stalnega obstreljevanja in poskusov preboja. Pripravljajo se na umik.

Ob 15. uri nam opazovalnica 9. stotnije sporoči, da je sovražnik sprožil napad in napreduje proti koti 309 in proti jarkom, ki jih zasedajo vojaki 1. bataljona. Vojakom so ukazali, naj zapustijo dolino in naj se razvrstijo na njenem robu, skriti za kamniti zidki. Zapovedali so jim, da za vsako ceno branijo položaj, kajti kmalu bodo dobili okrepitve. Šlo je za majhne domislice, majhne laži, ki jih častniki uporabljamo, da podaljšamo odpor. Z obrazov vojakov smo začutili, da komajda verjamejo našim zagotovitvam. Oh, moji dragi vojaki, drobna laž vas bo najbrž peljala v smrt. Kdo bo opisal in nagradil vaš pogum, junaštva zadnjih dni, ki so vam bila zaupana in ste jih opravili samo vi. Se bodo prihodnji rodovi spomnili vaših imen?

Vojakom ukažem, da naj za vsako ceno obdržijo svoje položaje na robu dolinice. Nekatere naše enote so se že prebile iz nezavidljivega položaja in se umaknile na varno. Ostali smo sami. Imam še dve strojnici FIAT in okrog 80 izčrpanih mož, med njimi tudi nekaj ranjencev. Priletita tudi dve sovražni letali, ki nas obstreljujeta s strojnicami. Mi jima odgovarjamo s puškinimi strelji, a brez vidnega uspeha. Dobim sporočilo, da nam manjše enote sovražnika prihajajo za hrbet.

Zato ukažem vojakom, naj bodo pozorni, da nas sovražnik ne preseneti. Sklonjen se podam na opazovališče na koti 278 in od tam opazim, da se nam približujejo skupine sovražnikovih vojakov. Ugotovim, da smo popolnoma obkoljeni in da bo z nami kmalu konec. Na obzorju za nami opazim požare, črn dim in zaslišim eksplozije. Najbrž naši ob umiku razstreljujejo skladišča, mostove in drugo infrastrukturo.

Zvečer Avstrijci uprizorijo splošen napad na nas. Vojakom ukažem, naj se borijo do zadnjega naboja. Vojaki me poslušajo in na sovražnika odprejo ogenj iz vseh orožij, a kljub temu sovražnik z naskokom prodre v našo dolino. Nastane boj prsi ob prsi, a sovražnik prevlada. Takrat se za mano razpoči granata, zemlja in drobir me popolnoma zasujeta. Neki vojak me izkoplje. Ranjen sem v roko in levi bok. Opazim, da je izstrelek ubil naše in tudi avstrijske vojake, tudi mojega zvestega slugo. Mene, še enega poročnika in kakih 40, večinoma ranjenih, lačnih in povsem izčrpanih vojakov zajamejo. To je ostalo od 230 vojakov, ki so se žrtvovali, da bi rešili večino enot 3. armade.

Poročnika De Bonisa in druge zajete so odpeljali v ujetniško taborišče v **Hartu bei Amstetten**, mestecu Spodnje Avstrije, ki leži nekoliko južneje od mogočne Donave. Ujeti častnik je v svojem dnevniku opisal taborišče in ga ocenil za lepo urejeno barakarsko naselje, vendar jih je v njem vselej mučila huda lakota. Trikrat je poskusil zbežati, a so ga vedno ujeli. Svobodo je dočkal ob koncu vojne.

*Taborišče v kraju Hart bei Amstetten, v katerem je bil ujetnik tudi Rocco Egidio De Bonis.
(zbirka Mitje Jurna)*

PREBOJ 55. PEHOTNE DIVIZIJE MED 12. SOŠKO OFENZIVO

Timon Grubar

12. soška ofenziva je gotovo eden od najbolj znanih in najpogostejše opisanih dogodkov prve svetovne vojne pri nas. Najbolje so opisani najodločilnejši dogodki preboja pri Bovcu in Kobaridu, ne pa tudi posamezni, obrobni dogodki, ki pa utegnejo biti prav tako zanimivi.

Že po koncu 10. soške bitke v juniju 1917 je avstro-ogrsko vrhovno poveljstvo ugotovilo, da Soška armada ne bo več zmogla zadržati ponavljajočih se italijanskih napadov, ki so se silovito stopnjevali. Znašlo se je pred dvema rešitvama. Lahko bi osnovalo elastično obrambo, pri kateri bi se branilci ob sovražnikovem ponovnem napadu organizirano umaknili s položajev in bi tako ohranili sicer preobremenjeno frontno črto. S tem bi predali Trst nasprotniku in podaljšali fronto, kar pa za avstro-ogrsko stran, ki je bila po številu enot v dosti slabšem položaju, ne bi pomenilo rešitve. Druga možnost je bil napad, ki bi nasprotnika prisilil v umik proti zahodu in tako avstro-ogrski strani omogočil oblikovanje bolj ugodne obrambne črte.

Nujnost ukrepanja je dodatno potrdila 11. soška ofenziva, ki je od branilcev terjala hude žrtve. Težišču te ofenzive na Krasu se je pridružilo novo bojišče na Banjški planoti. Na zahodni fronti je takrat potekala 3. bitka za Ypres, medtem ko so se na vzhodni fronti vrstili porazi ruske ter romunske vojske in je zato pritisk na centralne sile popustil. Prav v ruskem popuščanju so tako nemški kot avstrijski poveljniki videli priložnost za sprostitev večje količine enot na vzhodu ter njihovo selitev na zahodno in na jugozahodno bojišče. Že 31. julija je avstro-ogrsko poveljstvo analiziralo možne smeri napada proti Italiji. Ena od možnosti, ki pa jo je kmalu opustilo, je bil napad iz južne Tirolske, enako kot leta 1916. Ta bi namreč zahteval preveliko število enot, usposobljenih za gorsko bojevanje. Poveljstvo je ocenilo, da bi za to ofenzivo potrebovalo kar 12 divizij, ki pa jih ni imelo na razpolago. Položaj v Posočju je bil drugačen, saj je bilo na tej fronti prisotnih že veliko enot (20 divizij) in močno topništvo. Vendar zaradi težkega položaja, v katerem so se znašli branilci na Soči, ki so v 11. ofenzivi z največjimi težavami odbijali ponavljajoče se italijanske napade, čas za organizacijo napada

ni bil najbolj primeren. Nemško vodstvo je vendarle odobrilo svoje sodelovanje in 8. septembra 1917 je bil podpisan sporazum o nemški vojaški pomoči. Širši osnutek napada je bil zaupan avstro-ogrski strani, ki pa je sprejela nemško vodstvo novo nastale 14. armade. To je naredilo podrobnejši načrt napada in poskrbelo za njegovo izvedbo.

Priprave in izvor posameznih enot

I. korpus je ob začetku vojne, še pred reorganizacijo, obsegal pehotne polke z nabornimi okraji na Moravskem, v Šleziji (vzhodni del današnje Češke) in Galiciji. Bil je v sestavi 1. armade in se je do leta 1916 boril na vzhodni fronti. Po neuspešni tirolski ofenzivi so ga že konec julija 1916 premestili nazaj na jug ruske fronte, v današnjo Ukrajino, kasneje pa še južneje, v Bukovino, v 7. armado, kjer pa je do 14. septembra 1917 tudi ostal. Od marca 1917 je korpusu poveljeval general pehote Alfred Krauss,¹ ki pa je s tem postal pomemben tudi za 55. pehotno divizijo. 17. septembra se je poveljstvo korpusa iz okolice Černovcev, glavnega mesta Bukovine, preselilo v Kranjsko Goro, kjer je prevzelo poveljevanje nad enotami, ki so prišle s tirolskega bojišča ali pa so že bile na Bovškem. Temu je sledila obsežna priprava, razporejanje enot, načrtovanje napada in nato ukaz za napad I. korpusa, in sicer 5. oktobra, 55. pehotne divizije pa 7. oktobra.

55. pehotna divizija je obstajala že od začetka vojne. Od oktobra 1914 je bila del armadne skupine Pflanzler-Baltin in se je borila na vzhodni fronti. Januarja 1915 je bila premeščena v korpus Hofmann in se v sestavi nemške južne armade borila na srbskem bojišču. Vendar pa ta 55. pehotna divizija nima zveze s tisto, ki se je borila v sestavi I. korpusa v 12. soški ofenzivi. 10. oktobra 1917, dva tedna pred začetkom 12. soške bitke, je namreč prišlo do spremembe poimenovanja. Divizija, ki se je prvotno imenovala 55. divizija, je sedaj postala 155., 93. pehotna divizija pa 55. Tako pri preimenovanju 93. pehotne divizije v 55. kot 55. v 155. ni prišlo do menjave enot, premeščanja na druga bojišča ali pod okrilja drugih korpusov. 93. pehotna divizija (od 10.

⁴ Alfred Krauss (Zadar, 1862–Bad Goisern, 1938) je bil do decembra 1914 poveljnik 29. pehotne divizije v Srbiji, potem načelnik generalštaba 5. armade nadvojvode Evgena v Srbiji, od maja 1915 pa načelnik generalštaba poveljstva jugozahodne fronte (zato v konfliktu z Boroevičem glede vodenja obrambe na Soči). Avgusta 1917 je bil imenovan v generala pehote, po preboju se je vrnil v Ukrajino, kjer je bil zadolžen za preskrbo z živili. Po vojni je napisal spomine in ocene minule vojne, v katerih je bil zelo kritičen do avstro-ogrškega vodenja. Bil je tudi politično aktiven nacionalsocialist v Avstriji.

oktobra 1917 imenovana 55. pehotna divizija) je februarja 1915 nastala iz enot na Kranjskem in je bila uvrščena v armadno skupino Rohr istoimenskega konjeniškega generala. Sestavljali so jo pohodni bataljoni 97. tržaškega, 47. mari-borskega in tudi drugih polkov, ki so jih lahko hitro sestavili in jih ni bilo treba premeščati z drugih bojišč. Divizija je bila namenjena obrambi pred takrat že pričakovanemu italijanskemu napadu. Sodelovala je v prvi soški ofenzivi in bila v armadni rezervi med drugo. V sklopu priprav na obrambo pred 3. soško bitko je bila po koncu 2. soške ofenzive, avgusta 1915, razpuščena, enote pa prerazporejene drugam. 14. avgusta 1916 je bila ponovno sestavljena, in sicer iz 27. gorske brigade in iz skupin Bovec, planine Golobar, planine Za Grebenom in planine Duplje iz tako imenovanega 4. odseka 10. armade. Enote, ki so sestavljale te skupine, so se čez več kot leto dni večinoma borile kot 55. pehotna divizija.

Ob opisani organizacijski spremembi (ponovnem nastanku 93. pehotne divizije) je tudi 26. gorska brigada prišla pod poveljstvo 93. oziroma kasnejše 55. pehotne divizije. Ta brigada se je že prej borila na tem območju kot del 92. pehotne divizije v 3. odseku 10. armade, in sicer severno od Bovca, na koroški fronti. Spremembe so se zgodile sredi septembra 1917, ko se je začelo razporejanje in zbiranje enot za napad. Bodoči 55. pehotni diviziji se je priključil 7. pehotni polk, ki je predstavljal velik del vseh sil, saj je prispeval kar 4 od 11 bataljonov. Iz

polkovne zgodovine 7. pehotnega polka sta zelo dobro razvidna potek priprav in izvedba napada. Polk so sestavljali tudi Slovenci, saj je bilo njegovo naborno območje na Koroškem (Celovec). Najprej se je boril na ruskem bojišču, med 4. soško bitko na Doberdobskem krasu, v času pred prebojem pa v okviru 10. armade ves čas na koroški fronti.

Bataljoni 7. pehotnega polka so prihajali na bodoče bojišče postopoma. IV. bataljon stotnika Bargerja je prišel na Javoršček 20. septembra, I. bataljon stotnika Srstke pa na planino Duplje 23. septembra. Podpolkovnik Gradl je 25. septembra s III. bataljonom zasedel Kal. Zadnji, II. bataljon, je 1. oktobra pod poveljstvom stotnika Kühnrnerja prišel na planino Za Grebenom. 2. oktobra je generalmajor baron Egon Zeidler-Daublebsky von Sterneck prevzel poveljstvo nad 26. gorsko brigado in bojno skupino Golobar. 5. oktobra sta skupini planin Duplje in Za Grebenom prišli pod poveljstvo 38. pehotne brigade, ki ji je poveljeval polkovnik grof Franz Zedtwitz.

Tudi 38. pehotna brigada se je že pred tem borila na soški fronti. V skupini Kosak (delovala kot korpus) je bila del 19. pehotne divizije, ta pa del 2. soške armade. Celotno poveljstvo brigade, vključno z imenom, je bilo prestavljeno pod okrilje 55. pehotne divizije. Skupini Duplje in Za Grebenom so preimenovali v odseka planin Duplje in Za Grebenom, poveljstvo brigade pa so postavili na planino Za Grebenom. 6.

Slika avstro-ogrškega vojaškega naselja tik pod vrhom Kala (zbirka Vinka Avsenaka)

Avstro-ogrski položaji na Lukeževem brdu (zbirka Vinka Avsenaka)

oktobra je poveljstvo 7. pehotnega polka zavzelo položaj pod vrhom Kala (kota 1500, najverjetneje Lukeževo brdo).

7. oktobra je III. bataljon 7. pehotnega polka od nadomestnega bataljona prejel vod, opremljen z lahkimi strojnica-mi. V času pred 10. oktobrom so številne častniške patrulje izvajale izvidniške obhode in iskale možne poti za napad. Kot že omenjeno je 10. oktobra 93. pehotna divizija prevzela ime 55. pehotna divizija in 11. oktobra se je poveljstvo 7. polka premestilo na Javoršček k IV. bataljonu. 12. oktobra zvečer se je poveljnik 7. pehotnega polka podpolkovnik Wolf zglasil pri poveljstvu divizije na planini Golobar, kjer je dobil tudi navodila za napad. Istega dne je še IV. bataljon 7. polka prejel vod lahkih strojnic. 18. oktobra je prispela še jurišna stotnija 7. pehotnega polka s tremi vodi in 4 vodi lahkih strojnic mariborskega 26. strelskega polka, enote 22. strelske divizije. Prišla sta tudi tehnični vod in telefonski oddelek III. bataljona banjaluškega 2. bosansko-hercegovskega polka, enote 38. pehotne brigade iste divizije. 19. oktobra so enote dobile še natančno napisana navodila za napad in je prišlo še do zadnjih sprememb, ko je 8. visokogorska stotnija stopila pod poveljstvo II. bataljona 7. pehotnega polka. 23. oktobra zvečer so potekale priprave stotnij, ki so šle naslednji dan v napad, in med drugim je bilo izrecno ukazano, da se jim mora uro pred napadom razdeliti topel obrok.

Cilji napada po skupinah

Bataljoni 55. pehotne divizije napada niso izvedli v sestavi 26. gorske in 38. pehotne brigade, temveč so jih razporedili v skupine glede na cilje napada in danosti na terenu. Oblikovanje skupin, njihova sestava in način vodenja so razodevali spremembe v taktiki bojevanja in napredek, pridobljen iz dragih vojnih izkušenj. Te manjše skupine so bile bolj fleksibilne od večjih enot in so jih vodili častniki, ki so bili bliže dogajanju, kar jim je omogočalo hitrejše in boljše odločanje. Niso sledili togi organizaciji, temveč so združevali različne enote po njihovih zmožnostih. Sem spada tudi vključitev jurišnih enot in enot lahkih strojnic, ki so sicer pripadale popolnoma drugi enoti, na primer lahke strojnice 26. strelskega polka iz sosednje divizije.

Skupina Wolf je bila sestavljena iz I. in IV. bataljona 7. pehotnega polka in jurišne stotnije tega polka. Njena naloga je bil preboj na greben Polovnika preko doline Slatenika in zavzetje planine Jama. Naloga je bila velikega pomena za celotni korpus, saj je osvojitve položajev na Polovniku pomenila varnost za 22. strelsko divizijo, ki je prodirala po dolini. Zaradi vezanosti nanjo je bila predvidena tudi vzpostavitev stika s sosednjo divizijo. Na drugi strani Polovnika pa je morala skupina Wolf zavzeti položaje na grebenu od Velikega vrha do Krasjega vrha in s tem olajšati preboj skupini Zeid-

Za objavo fotografije uredništvo Slstory ni prejelo dovoljenja.

ler. Njeni oddelki naj bi vzpostavili tudi neposredni stik s to skupino. Za skupino je bila ključna topniška podpora, zato je bilo predvideno, da se bo ta, kakor hitro bo to mogoče, z obronkov Javorščka premaknila naprej. Svoj prihod na Veliki vrh naj bi naznanila s 5 do 6 belimi raketami.

Skupina Zeidler je bila sestavljena iz skupine majorja von Scholza (II. bataljon mostarskega 4. bosansko-hercegovaškega polka, jurišni vod, vod pehotnih topov in strojnična stotnija tega polka), skupine podpolkovnika Kuchynke (I. in V. bataljon 4. bosansko-hercegovaškega polka, dve strojnični stotniji in pehotni topovi) in skupine podpolkovnika Gradla (11. visokogorska stotnija, 10. in 12. stotnija III. bataljona 7. polka, vod lahkih strojnic in del jurišne stotnije istega polka). Cilj prvega dne je bil zavzetje in obramba črte Vršič–Zaprikraj (planina Zapleč). V primeru, da bi Vršič pred njo zavzela skupina Zedtwitz, bi pa te položaje prevzela od nje in z njimi vzpostavila stik. Naslednji cilj je bilo zavzetje in obramba črte Vršič–Krasji vrh. Pogoj za uspešno osvojitve in potem obrambo zavzetih položajev je bilo formiranje strojničnih stotnij, ki bi ostale na grebenu Vršiča in na Krasjem vrhu ter branile te položaje pred protinapadi. Ob osvojenih ciljnih naj bi skupina poslala stotnije, ki bi pomagale sosednjima skupinama Zedtwitz in Wolf. Enako kot za skupino Wolf je bilo tudi zanjo ključno sodelovanje topništva, zato je bila dolžnost

poveljnikov skupin zagotoviti čim hitrejši prihod topništva na osvojene položaje. Poleg tega pa je bilo predvideno, da prvim valom napada sledijo tudi topniški opazovalci, ki naj bi usmerjali nadaljnji ogenj. Zanimiva in ponovno specifična za jurišne enote je bila predvidena uporaba nasprotnikove oborožitve. Namreč v času med zavzetjem nasprotnikovih položajev in prihodom lastnega topništva je bila predvidena možnost uporabe zaplenjenih topov proti sovražniku samemu. Zavzetje glavnih dveh ciljev Krasjega vrha in Vršiča naj bi prav tako naznanili s 5 do 6 belimi raketami.

Skupino Zedtwitz je sestavljala 38. pehotna brigada, skupina stotnika Redla (8. visokogorska stotnija, 13. in 15. stotnija IV. bataljona 4. bosansko-hercegovaškega polka), skupina stotnika Kühnerja (6. in 7. stotnija II. bataljona 7. polka in 4 jurišne patrolje), ostale enote 38. brigade, ki niso bile vključene v ti dve napadalni skupini, pa so zasedale obrambne položaje. Prvi dan naj bi enote dosegle črto planina Zapleč–Vrata, in sicer v tesnem sodelovanju s skupino Zeidler. Njihov glavni cilj je bil napad Vršiča prek Kala, saj je Vršič kot najvišji vrh grebena predstavljal najboljše položaje. V prvem koraku je bil cilj zavzetje tega vrha in vzpostavitev stika s skupino Zeidler, v drugem koraku pa napad vzdolž grebena proti Vratom. Enako kot za sosednji skupini Wolf in Zeidler so bili tudi zanje pomembni strojnični oddelki za varovanje

Pogled z Javorščka s približno istega stojišča kot na predhodni sliki (foto: Timon Grubar)

osvojenih položajev pred protinapadi. Naloga topništva, podrejenega skupini, pa je bilo obstreljevanje dostopnih poti na greben in s tem oteževanje protinapada. Osvojitve Vršiča in Vrat je bilo treba naznaniti enako kot prejšnji skupini.

Skupina Duplje. Njena naloga je bila odvratanje sovražnikove pozornosti od skupine Zedtwitz, kar naj bi dosegla s pošiljanjem patrolj in z močnim ognjem na sovražnikove položaje na Skutniku, Grivi, Krnčici in na grebenu Vrata–Vršič. Skupina je morala biti pripravljena na premik na nove položaje proti Krnu in na sodelovanje s 50. pehotno divizijo (skupina Stein, del enot za preboj pri Tolminu), takoj ko bi sovražnik zapustil svoje položaje. Če bi sovražnik zapustil le dele grebena Vrata–Krn, bi naj poslali enote, ki bi te položaje pripravile za obrambo. V primeru italijanskega popolnega umika pa naj bi se skupina začela premikati v smeri Drežnice.

Cilji topništva

Ukazi za nastopanje topništva so bili zelo natančni in so celo v primeru težkih havbic določali cilje posameznemu orožju. Splošno je ukaz za topništvo 55. pehotne divizije predvideval, da v času od sončnega vzhoda do ukaza za začetek splošnega uničevalnega ognja baterije, ki še nimajo pripravljenih topov za obstreljevanje že določenih ciljev, ne streljajo in čas porabijo za nastreljevanje. Ob dogovorjenem času (končni čas iz arhivskega gradiva ni bil razviden), bi

vse topništvo začelo z zmernim uničevalnim ognjem. Topništvo, določeno za obstreljevanje položajev topov in strojnic v kavernah, naj bi izvajalo umirjen, namerjen ogenj, ki naj bi ga po več potrjenih zadetkih cilja prekinilo. Novost topniške doktrine je bil način povečevanja nasprotnikovih pehotnih izgub. Lahko topništvo je vsakih 30 minut streljalo s trikrat večjo hitrostjo kot običajno in to 5 minut. Tem sta sledili 2 minuti premora, nato pa so morale strojnice izstreliti več rafalov na sovražnikove položaje. To je bil znak za prenehanje topniške priprave in za začetek pehotnega napada, zaradi česar bi nasprotnikova pehota zasedla obrambne položaje in bi tako bila ponovno izpostavljena topništvu. To naj bi nasprotniku povzročilo izgube, ga izčrpalo in upočasnilo pri zasedbi položajev v trenutku, ko bi pehota resnično napadla. Dodatna naloga topništva je bila tudi ta, da pripravi zaporni ogenj pred vsako bojno črto, ki jo je bilo treba osvojiti, in tako pomaga ob morebitnem sovražnikovem protinapadu. Zanimiv je tudi naslednji podatek, ki je priča tehnološkega napredka. Topništvo, ki je moralo uničiti močno utrjene položaje na Malem Homcu (kota 1270) in s tem pomagati skupini Zeidler, je bilo usmerjeno z letal.

Napad

24. oktobra 1917 zgodaj jutraj se je z močnim topniškim obstreljevanjem med Rombonom in Seli pri Volčah začel napad na italijanske položaje, ki so vodili v uspešen preboj

avstro-ogrskih in nemških enot. Cilj 55. pehotne divizije je bila zasedba črte planina Jama–Krasji vrh–Za Pleč–Vrata.

Tako kot priprave bom tudi potek in učinke napada opisal po posameznih skupinah 55. pehotne divizije.

Skupina Wolff. Dosežek te skupine je verjetno najbolj znan v napadu celotne divizije. IV. bataljon 7. pehotnega polka pod poveljstvom stotnika Bargerja je po načrtu moral prečkati dolino Slatenika in osvojiti zahodni del grebena Polovnika. Enote so začele napad s svojih položajev na Javorščku. V pripravah za napad so tehnične enote pripravile poti za spust po strmem pobočju Javorščka v dolino Slatenika. Bataljon je obsegal 13., 14., 15. in 16. stotnijo. Za napad so bile določene prve tri, 16. pa je z namenom utrditve obrambe te pomembne točke skupaj s strojnicami ostala na Javorščku in se je ostalim pridružila šele po zavzetju planine Jama. Že 23. oktobra zvečer se je bataljon v popolni tišini spustil v dolino Slatenika, kjer se je zbral in v pripravljenosti čakal do 9.30 naslednjega dne, ko je prejel ukaz za napad. Vendar topniške priprave, ki bi napadalcem olajšala delo, zaradi dežja in megle ni bilo. Tudi 20 strojnica stotnika Wilda, ki bi morale sovražnika držati v svojih položajih, ni mog-

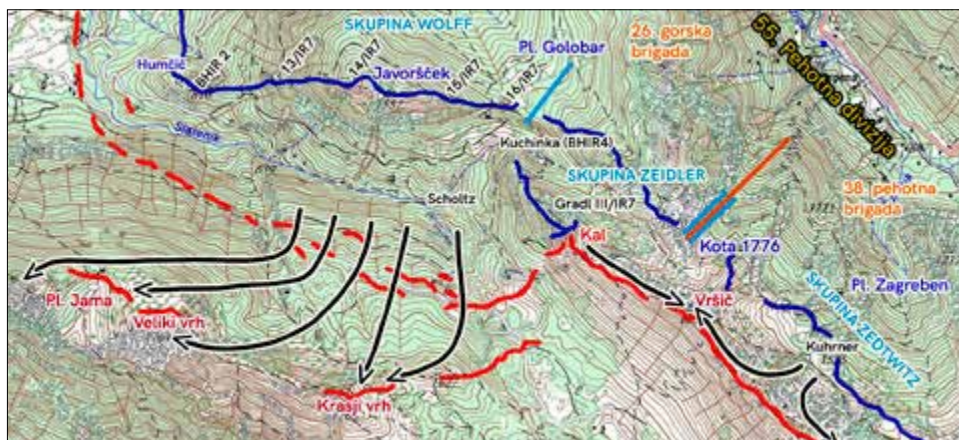
lo streljati. Stotnik Barger, poveljnik napadalcev, je moral sam sprejeti odločitev za napad. Jurišni in strojnični oddelki so brez kakršne koli topniške podpore že ob 11.30 napadli nasprotnikove predstraže in kljub utrjenim jarkom in obsežnim oviram pred njimi osvojili 2. (glavno) italijansko bojno črto. Po preboju so jarke zavarovali z lahкими strojnicami in ovirami. Ob 12.00 so nadaljevali premik v smeri Velikega vrha in planine Jama. Ko se je znočilo, so zaradi še dodatne megle in težavnega terena prenehali z delovanjem. Noč na 25. oktober so preživeli na osvojenih položajih, ob 9.30, točno 24 ur po začetku napada, pa so z belimi raketami naznanili doseženi cilj. Dosegli so tudi ostale predvidene cilje. 25. oktobra zvečer so vzpostavili povezavo z 22. strelsko divizijo in zavarovali greben Polovnika, 26. oktobra pa so prejeli poročila, da so okoliški vrhovi zavzeti in da sledi premik dalje preko Trnovega. 27. oktobra so se pridružili matičnemu polku v Podbeli.² V celotni operaciji so imeli 15 mrtvih in 55 ranjenih, a nasprotniku so zadali hude izgube. Zajeli so tudi 300 vojakov, od tega približno 15 častnikov, in zaplenili ogromno vojnega materiala.

Skupina Zeidler. Sosednja skupina, ki bi morala zasesti močne italijanske položaje na Kalu in Zaprikraju, je bila

*Bojno polje skupine Wolff: na desni Javoršček in njegove strmine, po katerih se je skupina spustila do struge Slatenika, ga prečkala in se potem zagrizla v strmine Velikega vrha in Krasjega vrha na levi strani.
(foto: Marco Pascoli)*

² Vas ob Nadiži, 11 km zahodno od Kobarida.

Zemljevid z vrisanimi smermi napada 55. divizije z Javorščica in planine Golobar (izdelal Timon Grubar)

popolnoma neuspešna. Po sprožitvi mine (več o tem kasneje) so preko Lukeževega brda položaje na Zaprikraju pod poveljstvom polkovnika Kuchinke napadli pripadniki 4. bosansko-hercegoveškega polka in utrpeli hud poraz. Doživeli so še nasprotnikov protinapad, ki se je zgodil zvečer prvega dne in ki so se ga le s težavo obranili. Zanimivo je, da je bila možnost protinapada načrtovalcem znana in predvideli so topniško pomoč sosednjih skupin, če bi do njega prišlo. Levo od njih je skupina podpolkovnika Gradla napadla Kal, napad pa je bil kljub miniranju neuspešen, zato je sprejela odločitev, da počaka z nadaljnjimi napadi. Enotam podpolkovnika Scholtza, ki naj bi iz Slatenika napadle Krasji vrh, ni šlo nič bolje kot drugim enotam skupine Zeidler. Zjutraj 25. oktobra so patrolje poročale, da je sovražnik zapustil svoje prejšnje položaje, zato je prišlo do premika po vsej črti. Levo krilo Gradlove skupine se je povzpelo preko grebena Vršiča in nadaljevalo preko planine Zappleč proti Drežniškim Ravnam. Podobno pot, le da preko svojih ciljev, so ubrale tudi druge enote. V nadaljevanju pa niso delovale več v skupinah, ampak znotraj svojih matičnih polkov. Tako se je Gradlov III. bataljon na planini Zappleč pridružil I. bataljonu istega polka. V Podbeli, kamor so prišli 26. oktobra, je prišlo do reorganizacije enot, kar seveda velja tudi za ostale skupine.

Skupina Zedtwitz in Duplje. Ti dve skupini bom opisal skupaj, saj za skupino Duplje nimam natančnejših podatkov, prav tako tudi ne za enoto, ki sta jo sestavljali. Skoraj gotovo je bil vanjo vključen vsaj en bataljon 2. bosansko-hercegoveškega

polka. Natančen potek dogodkov skupine stotnika Kührnerja, v katero je spadal II. bataljon 7. polka, je pa razviden iz polkovne zgodovine. 24. oktobra ob 4.20 zjutraj je bilo vse pripravljeno. Poveljstvo 38. pehotne brigade je zaradi goste megle napad najprej prestavilo na 10. uro, potem pa ga za nedoločen čas odložilo. Ko so po 15. uri patrolje ponovno naletele na nasprotnikov ogenj, je poveljstvo brigade dalo povelje, da ponovno zavzamejo bojne položaje. Ob 22. uri so patrolje, poslane do žičnih ovir, zatrjevale, da so nasprotnikovi položaji še vedno polno zasedeni. Naslednji dan, 25. oktobra, je ob 8. uri prišlo sporočilo III. bataljona 7. pehotnega polka o uspešnem zavzetju Kala in vrha Vršiča. Zatem je tudi 38. brigada ukrepala in brez boja zavzela svoj del grebena vzhodno od vrha Vršiča. Enote so premik nadaljevale preko Drežniških Raven proti Drežnici in dalje proti Kobaridu.

Miniranje na Kalu

Tej temi se pri opisovanju dogodkov na tem območju pač ni bilo mogoče izogniti. Poleg samega miniranja k zanimivosti dogodka prispeva še dejstvo, da je miniranje izvedel najbolj znani častnik oboroženih sil Avstro-Ogrske, Slovenec Albin Mlaker, in pa nejasnosti, v katere je zavil sam dogodek. O najverjetnejši različici dogodkov je bilo že precej napisanega, vendar pa (zaenkrat) ni vira, ki bi nudil popolno sliko glede priprave miniranja in njegove izvedbe v septembru in oktobru 1917. Dogodke bom predstavil na podlagi virov, ki se med seboj najbolj ujemajo, ali pa se vsaj ne izključujejo.³ Dodaten

³ Lovro Galić, *Od Krna do Rombona*; Hubert Fankhauser, *Polkovna zgodovina 7. pehotnega polka*; Alfred Krauss, *Čudež pri Kobaridu*.

problem, deloma pa tudi prednost pri sestavljanju zgodbe predstavlja dejstvo, da vsi viri ne opisujejo istega časovnega okvirja. Tako niti nimamo izbire in možnosti primerjave med dvema razlagama dogodkov. Vira, ki sem ju sicer vzel v ozir, a se ju nisem odločil uporabiti, sta *Plavi križ* Vasje Klavore in članek *Albin Mlakar – Pozabljeni vojak* Janeza J. Švajncerja. Avtorja sta svoje podatke pridobila iz spominov, ki so zbrani v knjigi *Od Dnestra do Piave*, Franca Arnejca, ki se je kot pripadnik III. bataljona 7. (koroškega) pehotnega polka tudi udeležil dogodkov na Kalu. Razumljivo bi bilo predpostavljati o verodostojnosti spominov udeleženca, pa vendar je v tem primeru tudi to vprašljivo. O tem kasneje.

V opisih dogodkov okrog avstro-ogrskega miniranja italijanskih položajev na Kalu so tri stopnje razsežnosti oziroma zaostrenosti dogajanja. Tukaj gre za vprašanje, ali je šlo za miniranje, minsko bojevanje ali boje pod površjem. Ti pojmi ustrezajo trem stopnjam, ki sem jih omenjal, kjer ena različica dogodkov zagovarja, da so bili prisotni vsi trije elementi, druga le miniranje in minsko bojevanje, tretja pa priznava le miniranje. Pomembno je pojasniti, kaj gre razumeti pod določenim pojmom, saj to ni vedno enoznačno. Miniranje opredeljujem kot taktiko, kjer želi ena stran zavzeti sovražnikove položaje s kopanjem rogov pod nje, jih potem napolniti z razstrelivom in ga sprožiti z namenom, da uniči branilce in njihove položaje. Do minskega bojevanja pride, ko proti tej taktiki, branilci odgovorijo s kopanjem v nasprotni smeri in skušajo preprečiti, da bi se sovražnik z rovom prebil pod nje. Pri tem obstaja tudi možnost, da pri kopanju in vrtanju naletijo eden na drugega in se spopadejo, kar pa razumem kot bojevanje pod površjem.

Največjo razsežnost dogodkov podajajo Arnejčevi spomini in posledično zapis Klavore in Švajncerja, ki predpostavljata boje pod površjem. Na podlagi Arnejčevih spominov je Švajncer (Švajncer, 1990, str. 53) zapisal: *10. oktobra ob miniranju Mlakarjevi pionirji naletijo na nasprotnika, s katerim se spopadejo s pomočjo strojnice ...* Dvomljivost glede take različice izhaja iz tega, da to povsem spominja na znane in dobro izpričane dogodke na bližnji Batognici, kjer je prišlo do izrednega dogodka, ko so v rove prinesli celo strojnico. Klavora v kasnejši izdaji *Plavega križa* omeni, da se je Arnejc zmotil pri navedbi začetka napada in topniške priprave, in tudi dopusti možnost, da so bili dogodki v povezavi z boji pod površjem dopolnjeni z resničnim dogajanjem

Nadporočnik Albin Mlakar (zbirka Simona Kovačiča)

na Batognici. Kljub sumljivi podobnosti z Batognico pa noben od meni dostopnih virov ne poda takšne različice, ki bi Arnejčevem pričevanju zares vzela celotno veljavo, s tem da bi ponudil natančen opis, na podlagi katerega bi lahko sklepali, da če dogodek ni omenjen, potem to tudi pomeni, da se gotovo ni zgodil. Na drugi strani pa je mnenje Lovra Galiča v knjigi *Od Krna do Rombona*, ki popolnoma ovrže zgodbo o uporabi strojnice in o srečanju nasprotnih strani pod površjem. Dogajanje opiše zgolj na podlagi arhivskih dokumentov.

Glede na tri različice možnega dogajanja v povezavi s pravo miniranjem, sem se odločil za srednjo pot, torej minsko bojevanje. Dogodke nameravam opisati na podlagi kompilacije vseh virov, ki so mi na voljo. Tukaj ne izključujem niti Arnejčevih spominov, saj nam vsaj glede časovnega okvirja nudijo podatke, ki jih drugi viri ne.

Pri datumu začetka del pod vrhom Kala tudi naletimo na težave. Krauss, ki je edini vir, za začetek zapiše (Krauss, 1938, str. 62): *Že tedne pred napadom so potekala dela na mini, s katero bi lahko zavzeli Kal, pri tem je prišlo do minskega boja z nasprotnikom, zaradi česar je poveljstvo divizije dalo ukaz za razstrelitev. Kljub temu pa so nadaljevali z deli...* Ta navedek izhaja iz dela knjige, v katerem avtor opisuje dogodke preboja 24. oktobra, zato se razume, da so omenjeni tedni mišljeni s takratnega gledišča. Poročnika Mlakerja si je I. korpus z namenom izposodil (sic!) pri tirolski armadni skupini (*Heeresgruppe Tirol*), da bi izvedel tak napad na italijanske položaje na Kalu, kakršnega je leta 1916 izvedel na Monte Cimone. Krauss je poveljstvo I. korpusa prevzel 17. septembra 1917, vendar pa bi bila prošnja za Mlakerja in ideja za miniranje težko umeščena pred 26. do 30. september, ko je novo vodstvo I. korpusa odločalo o še mnogo bolj temeljnih vprašanjih glede enot in smeri napada. Možno bi bilo celo, da se je vse skupaj začelo šele po 5. oktobru, ko je I. korpus od 14. armade prejel ukaz za napad, še bolj verjetno pa dva dni kasneje, ko je I. korpus izdal povelje za napad, to pa je določalo naloge posameznih skupin enot. Možno pa je tudi vzvratno preverjanje začetka del na podlagi hitrosti vrtnanja (1,5–2 m na dan)⁴ in dolžine minskega rova. Če vzamemo Galićevo trditev, da je bil rov dolg 100–120 m, se izračun ne izide, ampak na podlagi merjenja razdalje na zemljevidu in obiska terena, bi prej ocenil polovico, torej okrog 50 m, kar pa se že približuje možnosti začetka del v prvih dneh oktobra. Zaradi pomanjkanja drugih virov pa je odprtih še mnogo drugih možnosti, na primer, da so z vrnjenjem rova proti sovražnikovim položajem začeli že prej in da so ga pod Mlakerjevim vodstvom le nadaljevali.

Med potekom del je prišlo do prekinitve, ker je zaradi bližine nasprotnika poveljstvo divizije naročilo predčasno sprožitve mine, kot piše Krauss. Tudi časovni okvir teh dogodkov ni poznan, predvidevamo pa lahko, da se je to zgodilo pred 17. oktobrom, saj za obdobje med 17. in 24. oktobrom obstajajo natančni arhivski dokumenti, v katerih pa obravnavani dogodki niso nikjer omenjeni. Čeprav tega ni mogoče potrditi

s katerim od drugih virov, je popolnoma možno trčenje ob italijanski rov 10. oktobra, kar na podlagi Arnejčevega pričevanja omenja tudi Švajncerjev članek.

Sam dogodek miniranja najbolje opiše poročilo podpolkovnika Gradla: *Ob 9.48 sem dal svojo mino na Vršiču (Kalu), ki je bila napolnjena s 1000 kg ekrazita⁵, sprožiti po nadporočniku Albinu Mlakerju (Saperski bataljon št. 14). Celotna gora se je stresla kot ladja. Ob 9.50 sem ukazal napad. Nasprotnikovega topništva naše ni utišalo in zaradi tega so moje jurišne stotnije naletele na točo krogel, min in strojničnega ognja, kar je onemogočilo kakršen koli premik naprej. Šele naslednje jutro so patrulje poročale, da je sovražnik zapustil svoje položaje. Tako je bil premik vzdolž celotnega grebena Vršiča izpeljan 25. oktobra ob 7.30. Takrat smo lahko videli posledice delovanja mine, in sicer veliko luknjo, ki jo je eksplozija zarezala v sovražnikove položaje. Zdaj smo imeli tudi priložnost obiskati prvorazredne italijanske položaje. Železne traverze z močno betonsko gradnjo so sestavljale strope in obrambne zidove teh položajev, pred katerimi so ležale izjemno močne pehotne ovire. Zdaj sem videl, kako pametno je bilo počakati z napadi vzdolž grebena Vršiča. Bataljon je imel strašanske izgube. Po spustu z grebena smo v bojni formaciji marširali čez Za Plečam in Za Krajem, kjer je bilo postavljeno težko topništvo, ki je tako pogosto streljalo na nas ...*⁶

Zelo posredno eksplozijo mine na Kalu v svojem vojnem dnevniku omenja poročnik Carlo Emilio Gadda, kasnejši priznani italijanski pisatelj, ki je tiste usodne dni poveleval svojemu strojničnemu oddelku na Debeljaku (Krasji vrh). V njem opisuje veliko zmedo 24. oktobra 1917, ko ni vedel, kaj se dogaja in ko ni verjel, da se bo res zgodilo, kar se potem v resnici tudi je. Za ta dan je poleg obiskovanja straž, pregledovanja stanja streliva in splošnega nadziranja položaja svoje enote, zapisal naslednje: *Popoldne 24. 10., okrog 16.30, sem slišal silovito eksplozijo; menil sem, da so uničili kako skladišče streliva. V resnici pa je šlo za nekaj povsem drugega.*⁷ Opisani dogodek je brez dvoma

⁴ Galić in Pirih, 2007, str. 56.

⁵ Zanimivo odstopanje Galićevega opisa od poročila Gradla se je pokazalo v uporabljeni količini in tipu razstreliva. Galić navaja 900 kg dinamola, Gradl pa 1000 kg ekrazita. Odločil sem se za slednjega, saj mi pri Galiću ni uspelo ugotoviti, kaj je bil vir njegovih podatkov.

⁶ Fankhauser, *Regimentsgeschichte*, str. 277.

⁷ Carlo Emilio Gadda, *Beležka iz Kobarida* (prevod Vilija Prinčiča), ZTT EST, Trst, 2003, str. 49.

Lijak, vidna posledica eksplozije mine na Kalu. V ozadju vrh Javorščka. (foto: Timon Grubar)

eksplozija mine na Kalu, ki pa je napačno časovno postavljena. To je razumljivo, saj je iz njegovih zapisov (»tega se še zelo dobro spomnim«) razvidno, da so ti nastali s časovnim odmikom.

Zaključek

Napad 55. pehotne divizije je bil glede na zastavljene cilje neuspešen. Od treh glavnih zadanih ciljev je bilo v predvidenem času uresničeno samo zavzetje Velikega vrha—planine Jama, medtem ko sta bila Vršič in Krasji vrh zavzeta s 24 urnim ali celo z daljšim časovnim zamikom. Viri kot glavni dejavnik neuspeha divizije izpostavljajo nedelovanje topništva. Lahko se vprašamo, ali ne bi ugodne vremenske razmere, ki bi omogočale delovanje lastnega topništva, tudi nasprotnikovemu omogočale boljših pogojev za delovanje? Če bi sklepali po vzoru dogodkov pri Bovcu, kjer je bila priprava uspešna, ali pa pri Tolminu, kjer je prav tako uspela, bi bili verjetno načrtovani vojaški cilji doseženi. Gledano širše pa je tudi napad divizije Edelweiss, ki je potekal v visokogorju med Rombonom in Prevalo, spodletel, iz česar je razvidno, da pri gorskem bojevanju ni bila neuspešna le 55. pehotna divizija. Dejstvo je, da je bilo število topov na dolžino fronte mnogo manjše v gorskih predelih, kar je seveda zmanjšalo učinek, ki bi ga topništvo sicer imelo. Krivdo za

neuspeh lahko pripišemo tudi poveljujočim. Krauss za nazaj postavlja preboj po dolini na prvo mesto, medtem ko napadom v gorah daje manjšo vlogo, čemur pa glede na količino enot, zastavljene cilje v fazi načrtovanja in priprav napada ne moremo povsem pritrditi.

Viri in literatura:

- Hubert Fankhauser, *Regimentsgeschichte des k.u.k. Infanterieregimentes Graf von Khevenhüller Nr.7: 1914–1918*, Buchdienst Südtirol, Innsbruck, 2007.
- Lovro Galić, Darja Piriš, *Od Krna do Rombona: 1915–1917*, Tolminski muzej in Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju«, Tolmin in Kobarid, 2007.
- Edmund Glaise von Horstenau, *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*, Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Dunaj, 1931.
- *Neue Feldakten, 26. Gebirgsbrigade in 38. Infanteriebrigade*, Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Wien, 2020.
- Vasja Klavora, *Plavi križ*, Mohorjeva Celovec, 2000.
- Alfred Krauss, *Das »Wunder von Karfreit«, im besonderen der Durchbruch bei Flitsch und die Bezwingung des Tagliamento*, Lehmann, München, 1938.
- J. Janez Švajncer, *Albin Mlakar – Pozabljeni vojak*, 1990. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-639N2EAI>

MEHO KASUPOVIĆ IN OMER MEKANOVIĆ – »LJUTA KRAJIŠNIKA« NA SABOTINU

Mujo Koštić – Husein Sejko Mekanović

Ob 100. obletnici začetka prve svetovne vojne je bila od 13. 6. do 30. 9. 2014 v Tolminskem muzeju likovna razstava, na kateri so bili predstavljeni bosansko-hercegovski muslimani, pravoslavni kristjani in rimokatoličani kot avstro-ogrski vojaki na soški fronti, in sicer tako, kakor so jih videli likovni umetniki: kiparji, slikarji in fotografi.¹ Škoda, da razstavljeni dela Ivana Vavpotiča (1877–1943), Ladislava Jana Kofráneka (1880–1954), Maksima Gasparija (1883–1980) in drugih umetnikov niso imela posebnega odmeva v Bosni in Hercegovini.

Ker se o tej precej zanimivi temi likovne razstave niti v minulih časih ni tako pogosto razpravljalo, se je na njej nabrala patina pozabe, zaradi katere je prva svetovna vojna označena celo kot »pozabljena vojna«. Tukaj skušamo pojasniti, zakaj se je to zgodilo in zakaj so v literaturi resnično slabo zastopane življenjske usode Bosancev in Hercegovcev na ruskem in italijanskem bojišču. To sicer potrjuje tudi skromen obseg tovrstnih objavljenih del.² Za takšno stanje niso bili krivi samo zmagovalci v »veliki vojni«, utemeljitelji Kraljevine Srbov, Hrvatov i Slovencev, ki so v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja s pomočjo represivnih in drugih organov novonastale države rušili spominska obeležja in si prizadevali izbrisati spomine na dvojno monarhijo, temveč tudi domači izobraženci in še posebej lokalni kronisti, ki niso čutili potrebe, da zanamcem ohranijo vsaj nekaj doživetij junakov iz strelskih jarkov po širnih bojnih poljanah Galicije in na bregovih reke Soče. Niso slišali za pregovor, ki pravi, da na tem svetu obstaja samo, kar je zapisano. V Bosni in Hercegovini so v pozabo počasi tonili znamenita koračnica *Die Bosniaken kommen* avstrijskega skladatelja Eduarda Wagnesa (1863–1936) in pesem neznanega avtorja *Marširala, marširala prva regimenta*, a v čast hrvaškega in srbskega kralja so preimenovali mesto Duvno v Tomislavgrad in Varcar Vakuf v Mrkonjić Grad, bosanščino pa sta povsem izrinila hrvaščina in srbščina. V tedanji Evropi bi lahko to primerjali le s početjem italijanskih fašistov na slovenskem etničnem ozemlju.

Brisanje prve svetovne vojne iz kolektivnega spomina Bosancev in Hercegovcev se je nadaljevalo tudi v Titovi Jugoslaviji,

napadi na bosansko-hercegovsko državnost, identiteto prebivalstva in kulturno dediščino pa so dosegli vrhunec v devetdesetih letih 20. stoletja. Ali bo po genocidu in velikem valu beguncev ta tragedija doživela še eno strašno dejanje? Na to je treba povsem resno računati. Tudi danes namreč hrvaške in srbske državne inštitucije financirajo in spodbujajo objavljanje vprašljivih strokovnih del, katerih avtorji predstavljajo Bosance in Hercegovce samo kot Hrvate in Srbe. Prav zaradi teh kalnih virov hrvaško-srbske zgodovine smo prisiljeni, da resnične podatke o naših prednikih, ki so kot avstro-ogrski vojaki sodelovali v prvi svetovni vojni, iščemo predvsem v delih zapisanih v angleškem, češkem, madžarskem, nemškem, slovenskem, italijanskem in še nekaterih drugih jezikih.

Z velikim zanimanjem smo prebrali članek o kamniti plošči z napisom v dveh pisavah (arabica in latinica), ki ga je pred tremi leti v reviji *Na fronti* objavil raziskovalec prve svetov-

Spominska plošča 11. stotnije III. bataljona sarajevskega I. bosansko-hercegovskega polka, postavljena 18. 7. 1915 na pobočju Sabotina. (foto: Vinko Avsenak)

¹ Damjana Fortunat Černilogar – Husein Sejko Mekanović, *Vihar sovražen svet pretresa: bosansko-hercegovski vojaki na soški fronti*, Tolmin 2014.

² Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu. Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji habsburške monarhije 1878–1918*, Sarajevo 2007.

Bosanski vojaki ob obeležju III. bataljona 1. bosansko-hercegoveškega polka ob železniški čuvajnici Štmaver. Prvi vojak od leve strani, v klečečem položaju, je Meho Kasupović, tretji pa Omer Mekanović. (arhiv Društva soška fronta 1915–1917)

ne vojne Vili Prinčič.³ Omenjeno kamnito ploščo (70 x 50 cm) so povsem slučajno odkrili na pokopališču pri cerkvi v vasi Štmaver, ki leži ob vnožju Sabotina, ob današnji slovensko-italijanski državni meji. Prvič je bila odkrita leta 1928, drugič pa skoraj na istem mestu ob koncu osemdesetih let 20. stoletja. Gre za spominsko obeležje 11. stotnije III. bataljona sarajevskega 1. bosansko-hercegoveškega polka (BHIR1), postavljeno 18. 7. 1915 na pobočju Sabotina. O tem na plošči priča zapis v latinici: *BOSANSKI JUNACI. SABOTINO 18.VII.15. 11.KOMP. BH III/1.*

Toda drugi del napisa je zapisan v arabici, katerega pomen pa je bil kljub vztrajnemu in dolgoletnemu prizadevanju nekaj članov Društva soška fronta 1915–1917, Šempeter pri Gorici razvozlan šele nedavno. Pozno razrešitev je pripisati deloma tudi slabši čitljivosti arabske pisave na kamniti podlagi, ki jo je zob časa v več kot sto letih že načel. Gre za zgleden primer skupinskega

raziskovanja, ki je na koncu obrodilo zanimive, nepričakovane sadove. Skupina (Vinko Avsenak, David Erik Pipan, Renato Podbersič, Vili Prinčič) je namreč od vsega začetka menila, da se za arabskimi črkami skriva bosančica in da ima napis isti pomen kot v latinici. Toda sarajevski strokovnjak za orientalistiko, dr. Adnan Kadrić, ki ga je poslal v ogenj Branko Šutila, tudi član Društva soška fronta 1915–1917, je potem odkril, da gre za napis v turščini, ki je precej skrčen in kronogramski, v prostem prevodu pa bi se glasil takole: *Njih 90 ni leta 1333 nikoli popustilo sovražniku.* Leto 1333 namreč po muslimanskem lunarnem koledarju odgovarja letu 1915, v katerem je bila plošča dejansko tudi izdelana in postavljena.⁴

Vili Prinčič je v svojem članku objavil tudi znamenito fotografijo arhiva avstrijske nacionalne knjižnice s spominskim obeležjem III. bataljona 1. bosansko-hercegoveškega polka (BHIR1) z napisom v nemščini: *Treue Isonzowacht Bos.Her.Inf.Baon 3/1*

³ Vili Prinčič, *Sledi bosanskih vojakov na naših tleh*, Na fronti št. 14, revija za vojaško zgodovino, Nova Gorica, 2020, str. 72–74.

⁴ Junija 2020 je Vinko Avsenak na tradicionalnem srečanju Društva soška fronta 1915–1917 v Desklah predstavil št. 14 revije Na fronti, v kateri je objavljen tudi članek Vilija Prinčiča o sabotinski spominski plošči. Srečna usoda je hotela, da je predvsem njen nepojasnjeni napis v arabici vzbudil zanimanje člana Branka Šutila, ki se je preko Amarja Okanovića, dr. med., svojega znanca iz Sarajeva, povezal z dr. Adnanom Kadrićem, direktorjem Orientalnega inštituta univerze v Sarajevu, ki je naposled skrivnostni napis tudi razvozlal. Sarajevski mufti Nedžad Grabus je potem še potrdil, da letnica 1333 po muslimanskem lunarnem koledarju resnično odgovarja letnici 1915. Uredništvo revije se ob tej priložnosti zahvaljuje vsem trem omenjenim za uspešno sodelovanje in razrešitev napisa v arabici (op. ur. Vinka Avsenaka).

18./8.1915. To obeležje je bilo 18. 8. 1915 postavljeno ob železniški čuvajnici Štmaver slabe tri kilometre od istoimenske vasi.⁵

Na fotografiji je poleg spominskega obeležja videti tudi šestnajst avstro-ogrskih vojakov in častnikov III. bataljona 1. bosansko-hercegoveškega polka (BHR1), ki je spadal v 58. pehotno divizijo pod poveljstvom generalmajorja Erwina Zeidlerja. Avtorjema je uspelo na njej prepoznati dva vojaka. Prvi je zagotovo iz vasi Grabovac, drugi pa iz sosednje vasi Vrnograč. Obe vasi ležita na skrajnem severozahodnem delu Bosne, znanem pod imenom Ljuta krajina, in zdaj spadata pod občino Velika Kladuša. Precej znani sta po dogodkih v drugi svetovni vojni, ki so sicer zapisani v dnevniku Ivana Šibla (1917–1989).⁶ Na sliki je tudi bosanski pes gonič, poznan pod imenom »barak«, ki mirno sedi, medtem ko se ga eden od vojakov nežno dotika z roko.

Na omenjeni fotografiji je v klečečem položaju prvi na levi strani Grabovčan Meho Kasupović (1888–1944). V desni roki drži puško, leva roka mu pa počiva na levem kolenu. Ta brkati desetnik nosi na glavi fes, na prsih pa ima pripete tri predvojne spominske medalje.⁷ Na žalost imamo o njem malo podatkov. Ali bomo kdaj odkrili, v kakšnih okoliščinah se je kot avstro-ogrski vojak izučil za čevljarja? Ali je poznal Huseina Kurtića iz vasi Todorovska Slapnica pri Veliki Kladuši, ki se je kot avstro-ogrski vojak v Pragi izučil za kovača in s svojim znanjem vplival na usodo celo treh generacij potomcev? Kovači iz družine Kurtić niso bili znani samo v Ljuti krajini.⁸

Življenjepis desetnika Meha Kasupovića bi bil lahko koristen vsem vedoželjnežem, predvsem tistim, ki se zanimajo za avstro-ogrške vojake iz Bosne in Hercegovine. Kasupović je bil pošten in zupanja vreden človek. Bil je dvakrat poročen. V zakonih z Ajnijo in Zejno se mu je rodilo šest otrok (dve hčeri in štirje sinovi): Hajra,

Hatidža, Hasan, Suljo, Mehmed in Čamil. Med obema vojnama je v Vrnograču deloval kot čevljar in kot član gradbenega odbora za gradnjo džamije, ki se je začela junija 1933, svečano odprtje pa se je zgodilo novembra 1935. Bil je desna roka glavnega pobudnika za gradnjo, imama Smaila Buljubašića. O tem je v sarajevski časopis *Islamski glas* poročal: *Poleg že omenjega je treba poudariti delovanje aktivista fundacije Meha Kasupovića in občinskega svetnika Husa Kamarića, ki sta skupaj s prvimi največ prispevala, da je bil posel dokončan. Po njuni zaslugi in z materialnim žrtvovanjem drugih se bo z novega minareta kmalu zaslíšal jasen poziv k molitvi ... Še pred odprtjem džamije je bilo mesto videti izredno svečano in veselo. Slavoloki na vhodih v mesto so bili okrašeni z zelenjem in državnimi zastavami, hiše pa so bile vse brez izjem osvetljene s svečami ... V Vrnograču je g. Aganović ustanovil poverjeništvu kulturno-prosvetnega društva »Narodna uzdanica«. Kot poverjenik je bil izbran Meho Kasupović, čevljar v Vrnograču, sicer ugleden meščan ... Ko so topovi z gradu napovedali, da prihaja visoki gost, je množica ljudi pohitela na tisto stran, od koder so se slišali vzkliki: živel ban Vrbaške banovine! Pri slavoloku se je banov avto ustavil in tu je imel pozdravni govor Meho Kasupović, ki je izrazil svojo veliko radost, da lahko kot sin Mrkonjićev krajine pozdravi tako imenitnega gosta in mu zaželeli dobrodošlico ...*⁹

Na jesen življenja je Meho Kasupović zašel v politične vode in drugo svetovno vojno dočakal kot župan občine Vrnograč, vendar konca vojne ni doživel.¹⁰ Po eni od večernih molitev v džamiji so ga na poti domov namreč napadli in lažje ranili, ker je pomagal pravoslavnim kristjanom iz Vrnograča. Ta rana je na žalost oslabilo njegovo telesno odpornost in se ga je zato lotila zahrbtna bolezen, ki ji je potem podlegel. Pokopali so ga ob temeljih džamije v Vrnograču. V drugi svetovni vojni je padel tudi njegov sin Hasan. Da je bil v času druge svetovne vojne Vrnograč prizorišče krvavih dogodkov priča

⁵ Avtorja se zahvaljujeta predsedniku Društva soška fronta 1915–1917, Davidu Eriku Pipanu, da ju je opozoril, da so na tej fotografiji brez dvoma vojaki enote, ki je zgradila spominsko obeležje. Ob svojem odhodu so namreč na obeležje napisali še datum odhoda, ki ga pa na fotografiji še ni, saj se je enota na tem delu bojišča zadrževala od 10. 7. do 12. 10. 1915.

⁶ Ivan Šibl, Ratni dnevnik: https://kupdf.net/download/ratni-dnevnik-ivan-sibl_5902fc15dc0d60ca11959e89_pdf (stanje na dan 10. 1. 2023).

⁷ Davida Erik Pipan meni, da na okrasni vrvice, ki desetniku Mehu Kasupoviću moli iz žepa pod spominskimi medaljami, visi kompas, morda tudi piščalka.

⁸ V šestdesetih letih 20. stoletja je bosansko-hercegovski novinar Milan Kovačević (1915–1985) za beograjsko televizijo posnel potopisno oddajo *Karavan*, v kateri je predstavil naselja v Ljuti krajini in tudi delo kovačev v družini Kurtić: Azra Bajrić, *Četrta generacija gasi vatru* <https://www.youtube.com/watch?v=obFy4IKX7VU>; <https://www.slobodnaevropa.org/a/24513027.html?pe=0&pr=0&pm=0&pa=1&t=All> (stanje na dan 10. 2. 2023)

⁹ *Pred svečano otvorenje džamije v Vrnograču*, *Islamski glas*, Sarajevo, 18. 10. 1935 (21. redžeb 1353), šte. 3, str. 8; *Prva džuma namaz u novoj džamiji u Vrnograču u prisustvu 15.000 posetilaca*, *Islamski glas*, Sarajevo, 22. 11. 1935 (26. Šabana 1353), šte. 8, str. 8; Mujo Koštić – Ibrahim Ikanović, *Osnovna škola u Vrnograču 1880–2000*, Vrnograč 2001, str. 27, 28.

¹⁰ Vas Vrnograč je od 1885 do 1958 imela status občine (Landgemeinde).

tudi usmrtimev imama Smaila Buljubašića in še petih članov narodnoosvobodilnega odbora, izvršena z ustrelitvijo 30.1. 1943, ter deportacija enajst uglednih meščanov v zloglasno taborišče Mauthausen.¹¹ Spomin nanje še vedno živi. Zanimivo je, da je leta 1983 srbski slikar Aleksandar Luković Lukijan (1924–2014) upodobil imama Smaila Buljubašića prav v trenutku, ko so ga nemški vojaki peljali na morišče.¹²

Kakšen človek je bil Meho Kasupović, priča tudi dolg, sicer poškodovan in delno neberljiv napis na njegovem nišanu, nagrobnem spomeniku, postavljenem po drugi svetovni vojni: *MERHUM 1888–1944: OVDJE BORAVI VJEČITI SAN MEHO KASUPOVIĆ. VELIKI SPASIOČ, PROTIVNIK UBIJANJA I PLJAČKE. 1941.G. USTAO JE PROTIV ZLA I PALJEVINE. ALI SI BIO NEMOĆAN. ZA TVOJE HUMANO DJELO NEKA TI JE VJEČNA SLAVA I HVALA. OVAJ SPOMEN - NIŠAN PODIŽU NJEGOVI SINOV I ZAHVALNI PRIJATELJI. POČIVAJ U MIRU ...*

Čeprav je na nišanu zapisano, da so ga postavili njegovi sinovi in hvaležni prijatelji, je to v resnici storil Petar Vuković, trgovec iz Vrnograča. To si lahko razložimo predvsem kot znamenje hvaležnosti, ker je v času druge svetovne vojne Meho Kasupović rešil življenja članom Petrove družine in tudi Petru samemu. To se sicer jasno vidi tudi iz besedila, ki vsaj deloma sploh ni značilno za muslimanske nišane.

Pred zadnjo vojno v Bosni in Hercegovini (1992–1995) so potomci desetnika Kasupovića hranili nekaj njegovih fotografij, ki se jih soavtor tega članka Mujo Košćić (r. 1947) dobro spominja. Tako je na fotografiji iz arhiva avstrijske nacionalne knjižnice lahko prepoznal Kasupovića, očeta svoje matere Hatidže (r. 1909) in svojega deda. Žal so bile v času vojne nekatere njegove fotografije uničene, iskanje drugih pa močno otežuje dejstvo, da njegovi potomci ne živijo več samo v Bosni in Hercegovini. Upamo, da nam ga bo uspelo najti na slikah, ki so jih leta 1935 posneli francoski novinarji ob svečanem odprtju džamije v Vrnograču.

Na omenjeni fotografiji iz arhiva avstrijske nacionalne knjižnice je tretji vojak z leve strani Omer Mekanović (1889–1978) iz Vrnograča. Ponosno in pokončno stoji ta brkati mož s fesom na glavi in z medaljo na prsih. Njegovi škornji se ne vidijo, prav

Nišan – nagrobnik Meha Kasupovića (foto: Husein Sejko Mekanović)

tako ne roke, razen pesti leve roke, ki jo drži ob nabojnicah. Zaradi zaščitnega blaga na ovratniku nam njegov čin žal ni znan. Škoda je, da o njem kot avstro-ogrskem vojaku nimamo več podatkov. Čeprav nepopoln je njegov življenjepis vseeno zanimiv.

Omer Mekanović je v Vrnograču in po okoliških vaseh deloval kot kolar, za kar se je izučil v Beogradu. Bil je zelo cenjen še posebej kot mojster za gradnjo lesenih družinskih hiš. O njem je v svojih spominih pisal pedagoški delavec in pisatelj iz Vrnograča Ibrahim Ikanović (r. 1940): *Potem sem se spomnil drugega soseda, kolarja Omera Mekanovića. Vsakodnevno je hodil po naši ulici, sanjav in dostojanstven. Ob sobotah, ko je v Vrnograču semanji dan, se je skorajda do večera zadrževal v gostilni Kod Debelog na Dolu. Pil je žganje iz frakljev in pripovedoval zgodbe o svojem bivanju v Beogradu, kjer se je izučil za kolarja. Pripovedoval je o svojih zgodah in nezgodah z gospodarjem, ženskami in drugimi. Imel je mili glas. Enkrat je izpovedal, kako je potoval od Beogra-*

¹¹ Mujo Košćić – Ibrahim Ikanović, *Osnovna škola u Vrnograču 1880-2000*, Vrnograč, 2001, str. 32, 33.

¹² Husein Sejko Mekanović, *O vrnogračkom imamu Smailu Buljubašiću*. <http://sejko-hm.blogspot.com/> (stanje na dan 15. 2. 2023)

Omer Mekanović s svojo družino (zbirka Huseina Sejka Mekanovića)

da do Vrnograča. »Nekega popoldneva sredi junija 1926, ko se je z beograjske džamije slišal poziv k tretji dnevni molitvi, smo mi trije krenili peš od Beograda do Šida z volnenimi torbami na hrbtih, v katerih je bilo nekaj hrane in vode. Ko smo prišli do Šida, smo stopili na tovorni vlak in se peljali do Vinkovcev. Potem smo do Vrnograča hodili peš. Ko smo prišli do Petrinje, sta moja tovariša, Ivan in Marko, odšla domov, sam pa sem nadaljeval pot proti Vrnograču, preko Gline, Obljaja in Bosanske Bojne. Proti večeru tretjega dne sem prispel domov«. ¹³

Omer Mekanović je bil dvakrat poročen. V zakonih s Sulto in Zlato se je rodilo pet hčera: Mejra (1922–1997), Emina (1930–1983), Rahima (1935–2009), Hata (r. 1938) in Čamila (r. 1942). Na fotografiji, posneti ob koncu šestdesetih let 20. stoletja, vidimo postaranega Omerja, ki sedi obkrožen s hčerko Rahimo ter z zetoma in vnuki. Ob koncu življenja je

nastopil v oddaji *Znanje imanje*, ki so jo v Vrnograču posneli novinarji beograjskega radia. ¹⁴ Umrl je v globoki starosti, njegove posmrtno ostanke pa so pokopali na jasi, s katere se lepo vidi okoli sto metrov oddaljena džamija in del pokopališča, na katerem je bil pokopan njegov vojni tovariš Meho Kasupović.

Na Reki in v Vrnograču še živita Omerjevi hčeri, Hata in Čamila, ki sta lansko leto prvič videli fotografijo iz avstrijske nacionalne knjižnice. Takoj sta prepoznali svojega očeta, a soavtorja tega članka, Huseina Sejka Mekanovića, so ob tem preplavili prav posebni občutki, saj je vnuk Omerjeve najstarejše hčere Mejre, a se svojega pradedu le bežno spominja.

Nadaljne raziskave bodo pokazale, koliko vojakov iz Grabovca, Vrnograča in iz drugih krajev Ljute krajine še vidimo na fotografiji, posneti pri vasi Štmaver. Namreč povsem možno je, da na njej nista samo Meho Kasupović in Omer Mekanović.

Nišan – nagrobnik Omerja Mekanovića
(foto: Husein Sejko Mekanović)

¹³ Njegovi spomini bodo kmalu objavljeni v knjigi z naslovom *Ima jedna čaršija u Krajini*.

¹⁴ Podatke o tem je posredovala najmlajša hči Omerja Mekanovića, Čamila Koštić, ki se je poročila z nečakom Meha Kasupovića, Ibrahimom Koštićem (1937–2021). Leta 1972 se jima je rodil njun sin Omer, ki nosi dedovo ime.

MARŠAL BOROVIČ V OČEH ČASTNIKOV KRALJEVINE SRBIJE

Matjaž Bizjak

O maršalu Svetozarju Boroviću, o njegovem življenju in vojaški karieri je bilo že veliko zapisanega, občasno pa se iz njegovega življenjskega kroga vendarle pojavljajo novi elementi. Zagotovo manjka predvsem temeljita vojaška analiza njegovih poveljniških odločitev, uspehov in neuspehov. Brez nje je njegova umestitev v kontekst časa zelo težavna, pa tudi verjetno preveč poveličevana. Nenazadnje je bil ves čas svojega povelejanja na vseh ravneh deležen zmag in porazov. Leta 1914 je bil sicer na vzhodnem bojišču uspešen, vendar so bile izgube njegovih enot ogromne. Izgubil je tudi celotno 15. pehotno divizijo, ki so jo ruske sile obklopile in skoraj v celoti uničile. Prav tako bi bilo treba kritično analizirati njegovo delovanje v času 12. soške bitke in tudi pozneje na Piavi. Kolikšna je bila njegova objektivna krivda ali zasluga pri teh porazih in zmagah je seveda stvar vojaške analize in tudi osebne presoje, vendar to ni namen tega pisanja.

Svetozar Borojević von Bojna – portret ruskega slikarja Nikole Schattensteina (zbirka Simona Kovačiča)

Od vseh antantnih sil so razumljivo največ pozornosti Borojeviću namenili Italijani, zanimivo pa je, kako so nanj gledali njegovi sonarodnjaki iz Kraljevine Srbije. Ni znan kakršen koli arhivski dokument ali spominski zapis, ki bi ta odnos natančno opredeljeval, zato je mogoče zgolj posredno sklepanje. V glavnem časopisu srbske in pozneje jugoslovanske kraljeve vojske *Ratniku* Borojevića ne omenja niti en članek, kar je nedvomno prvi znak popolne brezbržnosti srbske vojaške strokovne javnosti do maršala.

Srbski odnos do Borojevića je do neke mere razviden iz dveh enciklopedičnih zapisov, ki sta izšla med vojnama. Prvi je izšel v *Srbsko-hrvaški-slovenski narodni enciklopediji*. Enciklopedija je bila sicer projekt vseh treh nacionalnih entitet Kraljevine SHS, vendar so se zelo hitro pojavili očitki, tako s slovenske kot tudi s hrvaške strani. Zapis o Svetozarju Borojeviću je zelo verjetno pripravil brigadni general Vladimir Velić iz Beograda in je bil objavljen v prvem delu enciklopedije leta 1925. Pri geslu je zapisano, da je bil rojen v »Bojni (Stara vojna granica)«. Kraj rojstva je najbrž avtor posplošil in domneval, da njegov plemeniti naziv izvira iz imena rojstnega kraja.¹ Prav tako je napačno zapisano, da je Borojević končal klasično vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu, točno pa, da je končal generalštabno šolanje. Vsebinsko je zelo splošno vojaška in skopa s podatki. Pravilno je navedeno, da je poveljeval vojaškemu okrožju v Zagrebu (dejansko je šlo za hrvaško domobranstvo), navedene pa so tudi njegove poveljniške dolžnosti od začetka vojne. Tako je zapisano, da je poveljeval VI. korpusu, septembra 1914 pa naj bi prevzel 3. avstro-ogrsko armado. Maja 1915 naj bi poveljeval avstro-ogrski armadi na soškem bojišču, pri čemer je ta armada zapisana kot armada »Izonca«. Na koncu zapisa še stoji, da je isti armadi poveljeval tudi med umikom s Piave do »Izonca«, kar kaže, da srbskemu zapisovalcu pravilno slovensko poimenovanje reke ni bilo pomembno. Velić je tudi navedel, da je Borojević umrl leta 1922 in da je bil pokopan na Dunaju. V resnici je Borojević umrl leta 1920 (23. maja). Enciklopedičen zapis je slab, veliko navedenih podatkov je napačnih, geslo o Borojeviću pa nujno zlo, ker je pač spadal v prostor, ki ga je enciklopedija obravnavala.

¹ Glej tudi: Janez J. Švajncer, *General Borojević in Slovenci. Vojnozgodovinski zbornik*, Ljubljana, 2002.

Borojevićeva grobnica na Centralnem pokopališču na Dunaju (foto: Vinko Avsenak)

Zakaj je geslo pripravil srbski častnik in ne nekdo, ki je Borojevića poznal, ni znano, je pa to težko razumljivo.

Leta 1939 je v Beogradu izšel prvi in edini zvezek *Vojaške enciklopedije*.² V velikem uredniškem odboru sta le dve imeni, ki zvenita slovensko, za biografije pa je bil zadolžen pehotni brigadni general v pokoju Živan J. Ranković, ki je bil tudi glavni urednik enciklopedije.

Vsebina gesla »Svetozar Borojević (baron od Bojne)« je maršalu naklonjena, vendar je zapis zopet poln napak, kar kaže, da so Srbi avstro-ogrskega maršala zelo slabo poznali in jih najbrž tudi ni pretirano zanimal. Zelo verjetno je svoj prostor v enciklopediji dobil, ker so ga opredeljevali kot Srba in ker je dosegel najvišji vojaški čin v avstro-ogrski vojski.

V zapisu je kot kraj rojstva zopet napačno navedena »Bojna na Hrvaškem«, kot kraj smrti pravilno »Celovec«, kot letnica smrti pa zopet napačno leto 1922. Pravilno je zapisano, da je sodeloval v vojni 1878 v Bosni in Hercegovini, kjer se je posebno izkazal v bojih pri Sarajevu. Po zaključku »vojne šole«³ je deloval kot učitelj na vojaški akademiji na Dunaju (1887), potem pa naj bi učil na častniški šoli v Košicah, kar je spet

napačno. Avtor zapisa je pravilno navedel, da je bil povišan v generalmajorja (raven poveljnika brigade) leta 1904, toda po Rankoviću naj bi bil že leta 1912 povišan v čin »armadnega generala«, kar pa spet ne drži, saj je generalpolkovnik postal šele leta 1916. To mešanje in napake pri poimenovanju kažejo, da avtor gesla o Borojeviću ni poznal kompleksne generalske strukture avstro-ogrške vojske in njene povezave z različnimi ravnmi poveljevanja. Tudi zapis, da je do začetka vojne organiziral gorske enote, je zopet napačen. Ta navedba bi nedvomno veljala za maršala Franza Conrada von Hötzendorfa, ne pa za Borojevića. Prav tako v letu 1914 ni poveljeval najprej 5. in nato 3. avstro-ogrski armadi, kot to navaja enciklopedija, ampak je na vzhodnem bojišču poveljeval samo slednji. 5. armadi je poveljeval šele na »Soči«, kar avtor tudi pravilno zapiše, vendar to posploši tudi na fronto na reki Piavi, kar je zopet napačen podatek, kajti tam je pa Borojević poveljeval armadni skupini. Napaka bi bila razumljiva, če bi to pisal vojaško neizobražen civilist, ne pa šolan in izkušen vojak. Prav tako je v enciklopediji napačno zapisano, da je bil v maršala povišan leta 1917, kajti dejansko se je to zgodilo leto kasneje. Pomemben je zaključek Borojevićeve biografije, za katerega je avtor zapisal: *Umrli je kot siromak, od vseh pozabljen*. Ob vsebinskem geslu je objavljena tudi slika maršala Borojevića.

² Prvi zvezek *Vojaške enciklopedije* je izšel leta 1939 v Beogradu. Izšel je sicer samo prvi del (gesla A-I), naslednji deli zaradi vojne niso bili izdani. Na Slovenskem je ta edicija skoraj neznana, pa tudi v Srbiji je ta prvi zvezek zelo redek na knjižnem trgu.

³ Nem. *Kriegsschule*.

Oba enciklopedična zapisa kažeta, da Srbi iz Kraljevine Srbije Borojevića niso poznali niti jih ni zanimal. Oba sta zelo površna, vendar pa Borojević kot edini avstro-ogrski maršal iz južnoslovenskega področja v takih vsedravnih izdajah pač ni mogel biti enostavno prezrt. Vendar da bi lahko bil zapis točen, bi ga moral pripraviti nekdo iz nekdanjih avstro-ogrskih področij, v katerih so Borojevića poznali in cenili. Bi pa to moral biti civilist, neodvisen od jugoslovanske vojske, kar pa v primeru vojne enciklopedije ni bilo možno. Vsako vojaško osebo, ki bi preveč pozitivno pisala o Borojeviću in izhajala iz nekdanje avstro-ogrške armade, bi v vojski Kraljevine Jugoslavije takoj označili za »avstrijakantsko« in njena kariera bi bila zagotovo zaključena.

Eden redkih srbskih častnikov, ki je prišel v neposreden stik z maršalom Borojevićem, je bil polkovnik Dobroslav Milenković. Nekaj zaznamkov o teh srečanjih je ohranjeno tudi v njegovih osebnih zapisih, ki so se ohranili v Arhivu Srbije v Beogradu.

Polkovnik Dobroslav Milenković

(vir: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=67849677>)

Polkovnik Milenković je najprej poveljeval žandarmerijski brigadi v Ljubljani, nato pa ga je v času priprav za zaključno ofenzivo na Koroškem poveljnik Dravske divizijske oblasti, general Krsta Smiljanić, postavil za poveljnika Jezerskega odreda. Jezerski odred, v veliki meri sestavljen predvsem iz rednih srbskih enot, je pod njegovim poveljstvom uspešno sodeloval v ofenzivi vojske Kraljevine SHS (maj/junij 1919), ki je imela za posledico zasedbo Koroške in tudi Celovca. 6. junija 1919 so namreč enote vojske Kraljevine SHS zasedle tudi Celovec. Milenković v svojih zapisih navaja, da je v Celovec »vstopil« z dvema srbskima četama. Po nekaterih drugih navedbah je bil slovenskim enotam vstop v Celovec prepovedan in je bila zasedba Celovca ukazana polkovniku Milenkoviću in njegovim srbskim enotam. Ta poteza je bila v političnem smislu razumljiva, saj je bil takrat v Celovcu že italijanski general Roberto Segre, ki je bil slovenski strani zelo nenaklonjen, kmalu pa so prispeli tudi francoski in britanski general ter ameriški podpolkovnik. Redne srbske enote so imele status antantnih enot in jih antantna komisija ni mogla zavriniti, kar bi se nedvomno zgodilo enotam Kraljevine SHS s slovenskimi vojaki.

Po nastanitvi v Celovcu je polkovnik Milenković hitro izvedel, da v okolici Celovca živi tudi maršal Svetozar Borojević. Skupaj s polkovnikom Polakom⁴ je odšel na obisk, vendar maršala ni bilo doma. Sprejela ju je njegova soproga Leontine Borojević. Povedala jima je, da odkar sta izgubila sina edinca, maršal vsako jutro odhaja v borov gozdiček nad hotelom in tam ostaja po cel dan. To dokazuje, da je Borojevića kljub trdi vojaški vzgoji in karakterju zelo prizadela nesrečna smrt sina edinca, ki je kot gojenec vojaške realke v Mariboru 28. septembra 1918 utonil v Dravi, njegovo truplo pa so v reki našli šele sredi novembra 1918.

Milenković je zapisal, da mu je maršal že naslednji dan vrnil obisk in osebno prišel na njegovo poveljstvo. Poudaril je, da je Borojević, še preden je on sam »vstal«, ⁵ že vstopil v njegovo pisarno in stopil do njega. Polkovnik je maršala odpeljal v sprejemni salon, kjer naj bi se zelo dolgo pogovarjala. Srbski polkovnik je posebej izpostavil, da je Borojević ves čas pogovora vzdrževal stalni očesni stik. To seveda ni bilo nič čudnega, saj je v primeru Borojevića šlo za šolanega vojaka in odločnega vojaškega poveljnika, ki je vedel, da mora vsak pogovor, vsako izdano ustno povelje spremljati jasna

⁴ Zelo verjetno gre za istega častnika, ki ga v svoji knjigi omenja tudi Janez J. Švajncer (Slovenska vojska, str. 149).

⁵ Zelo verjetno iz spoštovanja do njegove visoke vojaške avtoritete, to pa narekujejo tudi vojaška pravila obnašanja.

Boroević z ženo Leontine na obisku v Štanjelu (zbirka Davida Erika Pipana)

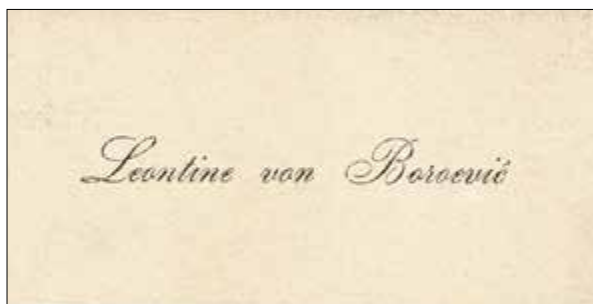
neverbalna komunikacija, je pa to tudi del vsakega intenzivnega vojaškega šolanja in usposabljanja.

V pogovoru sta ob drugem analizirala tudi neuspeli avstro-ogrski ofenzivi proti Srbiji leta 1914. Boroević je takratnega avstro-ogrskega poveljnika generala Oskarja Potioreka označil kot *močnega teoretika, vendar slabega voditelja*. Enot naj ne bi držal *trdno v svojih rokah, čas in tudi lakota pa naj bi delovala proti njemu*. Nedvomno je Boroevićev opis generala Oskarja Potioreka realen in je to mnenje v avstro-ogrski vojski po letu 1914 zagotovo prevladovalo, čeprav je na začetku vojne Potiorek veljal za enega najvplivnejših generalov. Do zamenjave dolgoletnega načelnika generalštaba avstro-ogrške vojske generala Friedricha von Becka, do katere je prišlo leta 1906, je veljal za njegovega verjetnega naslednika, saj je poznal generalštabno delo in takrat že opravljal dolžnost Beckovega namestnika. Imel pa je tudi podporo cesarja Franca Jožefa, ki pa mu leta 1906 ni pomagala, saj je bil s podporo Franca Ferdinanda za načelnika postavljen general Franz Conrad von Hötzendorf. Ko je Potiorek delal na generalštabu, je veljal za strokovnjaka logistike in dobrega poznavalca strategije. Vendar kot je zatrdil Boroević, je bilo to znanje najbrž res zgolj teoretično in mu na bojišču ni prineslo uspeha. Pri izvedbi obeh ofenziv proti Srbiji leta 1914 je prišla do izraza njegova nesposobnost in to prav na področjih, na katerih je veljal za strokovnjaka.

Milenkovića je zanimalo tudi, kakšno mnenje je v avstro-ogrski vojski veljalo o srbski vojski. Maršal je odgovoril, da so se o tem pogovarjali tudi v okviru Vojnega sveta, torej na najvišji vojaški ravni avstro-ogrskih oboroženih sil, in da je bil srbski vojak vedno postavljen na prvo mesto, sledili so mu ruski, francoski, angleški in na zadnjem mestu italijanski vojak.

V nadaljevanju je maršal zaprosil Milenkovića za srbske časopise, kar mu je slednji tudi obljubil. Milenković je o maršalu zapisal, da je govoril čisti srbski jezik, brez kakršne koli primesi nemškega jezika, *kot da bi sedaj prišel iz svojega rodne kraja v Liki*. To je srbskega polkovnika zelo presenetilo.

V drugem delu pogovora je maršal izrazil željo, da bi rad prešel v Kraljevino SHS in se nastanil v svojem rojstnem kraju. Polkovnik je zapisal, da je v ta namen sam osebno obiskal in govoril z načelnikom vrhovnega poveljstva (dejansko generalštaba) vojske Kraljevine SHS, vojvodo Živojinom Mišićem. Milenković je poudaril, da je bil to ravno čas hudih političnih bojov z Italijani glede Dalmacije in je predvideval, da bi samo omemba imena Svetozarja Boroevića, »zmagovalca pri Kobaridu«, močno odmevala v Italiji. Vojvoda Mišić naj bi odgovoril, da se popolnoma strinja s to opazko, vendar da eden od zelo vplivnih ministrov, ki pa ni iz Srbije, temu nasprotuje.

Osebni vizitki maršala Boroevića in njegove žene Leontine iz zapuščine polkovnika Dobroslava Milenkovića
(vir: Arhiv Srbije, Beograd)

31. julija 1919⁶ so se jugoslovanske enote umaknile iz Celovca. V hotelski avli so se zbrali razni celovski veljaki, da bi se poslovili od polkovnika Milenkovića, posloviti pa se je prišel tudi maršal Svetozar Boroević.

Milenkovič je zaključil svoj zapis, da se je maršal Boroević znašel v težkem položaju, ker ni optiral za Avstrijo, *mi ga pa nismo sprejeli*. Omenil je tudi, da mu je general Otmar von Paneša⁷ v pisemski korespondenci omenil, da so se na Dunaju pojavile govorice, po katerih naj bi se Boroević sam zastupil. Milenkovičev zapis se zaključuje s komentarjem: *težka in nezaslužena usoda*.

V zapuščini polkovnika Milenkovića sta tudi osebni vizitki maršala Boroevića in njegove žene Leontine. V njegovi dokumentaciji je tudi cirilčni izpis gesla o Boroeviću iz Enciklopedije Jugoslavije, prav tako pa sta v nemškem in srbskem jeziku (latinica) kratka faktografska zapisa njegove vojaške kariere. Zelo verjetno je bilo to izpisano iz njegovega osebnega vojaškega kartona ali pa iz katerega drugega vira, vendar je zapis faktografsko dokaj natančen.

Zaključimo lahko, da je bil maršal Svetozar Boroević za Srbe iz Kraljevine Srbije razmeroma nepomemben. Treba pa se je zavedati, da se v prvi svetovni vojni nikoli ni boril proti njim in da so posledično le redki prišli z njim v osebni stik. Polkovnik Milenkovič je bil v tem pač velika izjema. Iz njegovega kratkega zapisa je razvidno, da je Boroevića cenil kot vojaka in tudi kot Južnega Slovana.

Viri in literatura:

- Dokumentacija Dobroslav Milenković, Arhiv Srbije, Beograd.
- Fond Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Arhiv Hrvatske, Zagreb.
- Matjaž Bizjak, *Slovenska vojska 1918–1919 in formiranje Dravske divizijske oblasti*, magistrska naloga, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2001.
- Matjaž Bizjak, *Operativno-taktična analiza ofenzive Vojske Kraljevine SHS proti Koroški (28.5.–6.6.1919)*, Poljče, Slovenska vojska/Poveljniško štabna šola, 2004.
- Ernest Bauer, *Boroević, il leone dell'Isonzo*, Gorizia, Libreria Editrice Goriziana, 2006.
- Ilustrovana Vojna enciklopedija (ur. Živan J. Ranković), prva knjiga (A-I), Beograd, Izdavačko preduzeće Zenit, 1939.
- Rudolf Jeřábek, *Potiorek: General im Schatten von Sarajevo*, Graz, Verlag Styria, 1991.
- Scott W. Lackey, *The Rebirth of the Habsburg Army, Friderich Beck and the Rise of the General Staff*, Westport, Greenwood Press, 1995.
- Marino Manin (ur.), *Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856. –1920.)*, zbornik radova, Zagreb, Hrvatski institut za povjest, 2011.
- Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka (ur. St. Stanojević), I. knjiga, Zagreb, Bibliografski zavod, Zagreb.
- Dušan Nečak, Božo Repe, *O feldmaršalu Svetozarju Borojeviću de Bojni*, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.
- Miloje Pršić, *Ratnik*, časopis za vojne nauke, književnosti i novosti (januar 1879–mart 1941) – tematska bibliografija, Beograd, Medija centar Odbrana, 2017.
- Lawrence Sondhaus, *Franz Conrad von Hötzendorf arhitekt prve svetovne vojne*, Ljubljana, Orbis, 2006.
- Janez J. Švajncar, *Slovenska vojska 1918–1919*, Ljubljana, Prešernova družba, 1990.
- Janez J. Švajncar, *General Borojević in Slovenci. Vojnozgodovinski zbornik*, Ljubljana, 2002.
- August Urbanski von Ostrymiecz, *Conrad von Hötzendorf, Soldat und Mensch*, Wien-Graz-Leipzig, Ulrich Mosers Verlag, 1938.

⁶ Milenković v svojih papirjih navaja kot datum umika 31. junij 1919.

⁷ Oblika imena navedena, kot je zapisana v originalnem dokumentu, zelo verjetno fonetično, kot to predvideva srbski jezik. Osebe ni bilo mogoče identificirati.

NEMOGOČI PONTONSKI MOSTOVI PRI BODREŽU IN LOGAH

Mitja Juren

Vasici Bodrež in Loge¹ sta kot drugi obsoški kraji, Morsko, Kanala, Ročinj, Avče in še mnogi drugi, več generacij mirno in ravnodušno živeli vse do prve svetovne vojne. Le mladi duhovnik Simon Gregorčič je že leta 1879 s pronicljivostjo svoje pesniške muze zaslutil, da se bo pokrajina ob Soči prekmalu korenito spremenila: *Tod sekla bridka bodo jekla, in ti mi boš krvava tekla: kri naša te pojila bo, sovražna te kalila bo!*²

Z vstopom Kraljevine Italije v vojno proti Avstro-Ogrski maja 1915 se je uresničila pesnikova lirično-tragična prerokba. Vojne operacije so spremenile življenje vasi na bregovih reke Soče. V naslednjih mesecih so imena teh vasi pri italijanskih vojaki vzbujala strah in zaskrbljenost. Dve leti so na desnem bregu reke natančno preučevali tistih tristo metrov, ki so bili

Za objavo fotografije uredništvo Sistory ni prejelo dovoljenja.

v avstro-ogrskih rokah, in pas ob reki, ki jih je ločeval od cilja. Z vrha grebena Kolovrata so topniški opazovalci skušali poglobiti topografsko znanje o teh krajih in obrambnem sistemu. Smaragdna barva Soče pa je še naprej tekla pod njimi, brezbrizna do številnih vojnih načrtov.

Vzdolž ceste, ki od Solkana preko Kanala in Kobarida pelje do Bovca, nas spremlja reka Soča. Razen kulis hribov nič ne razodeva, kakšna je bila videti ta dolina pred stoletjem. Od Mosta na Soči do Solkana so bili po vojni zgrajeni trije veliki jezovi, ki so močno spremenili vodni režim reke. V bližini jezua pri Ajbi, morda najelegantnejšega med vsemi tremi, zgrajenega leta 1939 v času italijanske dvajsetletne oblasti, se je maja 1917 zgodil dogodek, vreden posebne obravnave: začasna vzpostavitev mostišča med Bodrežem in Logami, neposredno nad Kanalom.

Kraljeva vojska je v deseti bitki (od 12. maja do 8. junija 1917) skrbno načrtovala nadaljevanje operacij na tem odseku fronte. Vrhovno poveljstvo je v prvi fazi nameravalo napasti avstro-ogrsko obrambo severno od Gorice: Plave, Prižnico (kota 383), Kuk (kota 611), Vodice, Sveto Goro, Škabrijel in južno gričevje Šobra in Sv. Marka. Da bi olajšalo to glavno akcijo, je načrtovalo demonstracijski napad z vzpostavitvijo mostov med Logami in Bodrežem.

Reka Soča, ki jo takrat še niso omejevali trije jezovi, je nemirno tekla pred bersaljerji vse do Solkana, in ko se je osvobodila objema hribov, je nadaljevala svoj tek po goriški ravnini do izliva pri Zdobi (it. Punta Sdobba). Grmičevje na desnem bregu se precej na gosto razrašča in se na odseku pred Bodrežem in Logami skoraj dotika reke. To naravno zakrivanje je italijanskim enotam pomagalo prikrivati svoje premike pred sovražnikovimi opazovalci na levem bregu reke.

Dejavnost 14. in 16. stotnije II. bataljona mostnih inženircev

Vojaki 47. divizije bi spomladi 1917 morali za izpolnitev svojih nalog in prodora na Banjško planoto preiti reko na območju, na katerem je bila struga takrat široka od 30 do 35 metrov.

¹ Vas Bodrež leži okrog 1 km, zaselek Loge pa okrog 2,5 km severovzhodno od Kanala, na levem bregu Soče. Staro ime za Loge je bilo Loga, tako so ta zaselek imenovali tudi Italijani. (op. ured. V. A.)

² Simon Gregorčič, *Soči*, Zvon, Ljubljana, 1879.

Med čiščenjem jezusa se na mestu, kjer je bil maja 1917 začasni most, pojavili temelji mostu, zgrajenega septembra 1917. (foto: David Erik Pipan)

Graditelji mostov, ki so bili vajeni spoprijemanja z rekami Ticino, Adiža in Pad, so na lastni koži spoznali, da je Soča drugačne vrste, da ima močan tok ter da je sposobna nenadnih in nenapovedanih poplav. Poleg tega so morali ob vsakem premiku ob strugi računati na topniški ogenj branilcev, tudi na zahrbtno rečne mine, ki so jih Avstrijci spuščali v reko pri Tolminu. Te so prepuščene toku ponoči plavale proti jugu, pripravljene, da eksplodirajo ob trku ob prve prepreke. Komu bo dodeljena težka naloga, da pod sovražnikovim ognjem postavi pontonske mostove in s tem omogoči prehod pehote?

Med 15. aprilom in 15. majem 1917 so možje 16. stotnije mostnih inženircev sodelovali pri pripravi in prevozu opreme za postavitve dveh pontonskih mostov na Soči na območju Ajbe. Dva voda 14. stotnije in eden od 16. stotnije naj bi se ponoči 15. maja odpravili proti Logam. Med postavitvijo mostov so se poleg sovražnikovega ognja pokazale še druge težave.

Dejavnosti za prevoz opreme, gradnjo pontonskih mostov in spuščanje velikih čolnov po zelo strmih bregovih so morale potekati ponoči in v popolni tišini. Operacija je zaradi skrbnih priprav in presenečenja odlično uspela. Pri tem je bilo treba

koristiti posebno razgibanost terena in gozda, ki sta omogočila, da so čolne in razno opremo prenesli do bregov reke skoraj neopaženo. Skrivalo jih je namreč rastlinje in zato habsburški opazovalci niso imeli popolnega pregleda nad italijanskimi premiki med pobočji in bregom. Alpinec Piero Robbiati se je med 11. ofenzivo spustil po strmem bregu reke, se približal pontonskemu mostu in kasneje o tem v svoj dnevnik zapisal: ... Stotnija bo morala čez most B pod izlivom potoka Kotka³ v Sočo, da bi lahko šla potem proti Bodrežu in se razporedila med Bodrežom in Semerjem⁴ ... Kaj pa most? ... Mostu ni videti. Skrivajo ga strmi bregovi ...⁵

Še pred zoro so na reki postavili pontonski most, ki je omogočal prehod bersaljerjem in alpincem. Ko je okoli 8. ure vzšlo sonce, so habsburški opazovalci opozorili baterije poljskega topništva. Novo nastali most je postal nova tarča in topovski ogenj je v nekaj urah poskrbel, da most ni bil več uporaben. Vztrajni italijanski vojaki so uredili še tri pontonske mostove, ki so omogočili prehode med obema bregovoma, v naslednjih dneh pa postavili še most pri Ajbi. Južneje, pred Bodrežem, je še dvema vodoma 14. inženirske stotnije v dobrih 20 minutah uspelo postaviti nov most, ki je omogočil prehod novih okre-

³ Potok Kotek danes nosi ime Ajba in se pri kraju Ajba izliva v Sočo. (op. ured. V. A.)

⁴ Strmo zahodno pobočje Avškega Kuka (675 m). Med vojno je bilo poraščeno s travo in so čezenj tekli avstro-ogrski strelski jarki. (op. ured. V. A.)

⁵ Luciano Viazzi – Piero Robbiati, *Con gli alpini alla conquista della Bainsizza – la seconda battaglia delle Melette 1917*, Nordpress Edizioni, 1998, str. 53.

*Na ostankih pilona je ostala plošča v spomin na graditelje mostu pri Ajbi.
(foto: Silvo Stok).*

pitev. Avstro-ogrsko topništvo je okoli 15. ure most ponovno razstrelilo in tako prekinilo prehode med obema bregovoma. Naslednjo noč so Italijani opravili nevarno nalogo in so kljub sovražnikovemu obstreljevanju, ki jim je povzročalo škodo in boleče izgube, z običajnimi pontonskimi mostovi ponovno vzpostavili povezavo. Po zaslugi inženirskega korpusa je alpinskemu bataljonu Cervino in XXXVII. bersaljerskemu bataljonu, ki sta po načrtu napada ustvarila mostišče na levem bregu reke Soče, uspelo prečkati reko. Italijani so kljub protinapadom vztrajali na avstro-ogrski strani reke do 19. maja.

Ko so razmere postale nevzdržne, so se italijanski vojaki še vedno pod ognjem avstro-ogrškega topništva umaknili čez pontonske mostove. Prispevek inženircev je bil bistvenega pomena za prehod čez Sočo in vrnitev na drugo stran reke. Stotnik Oreste Siritto je v poročilu, ki ga je poslal poveljstvu 14. inženirske stotnije, obrazložil težave, ki so se pojavile v tej akciji, in jih opisal takole: *Dodeljen sem bil 3. vodu 14. stotnije v II. bataljonu mostnih inženircev in sem bil takoj zadolžen za prevoz in maskiranje opreme za postavitvev mostu pri Bodrežu. Pri prevozu iz Liga do železniške proge v Bodrežu je bilo treba premagati ogromne težave. Na improviziranih vozičkih smo morali prevažati čolne po mulatjeri, zamaskirani z zavesami in pogosto z naklonom 25 %, tako da so se vojaki*

*močno izčrpali.*⁶ K temu je treba dodati še trud za ukrotitev hitrosti in moči hladnega toka Soče. V dneh od 13. do 18. maja je bataljon izgubil 53 mož: 12 mrtvih in 41 ranjenih.

Prehod bersaljerjev in alpincev čez Sočo

Poveljstvo 47. divizije je za prehod čez Sočo pri Logah in Bodrežu določilo XXXVII. bataljon 4. bersaljerskega polka in alpski bataljon Cervino, okrepljena z dvema divizijskima strojničnima stotnijama (70. in 409.). Prvi se je na levi strani napotil proti Logam, drugi pa proti Bodrežu. Ko sta bataljona dosegla cilja, sta morala najprej vzpostaviti mostišče, potem delovati demonstrativno in se umakniti, preden bi ju premočne sovražnikove sile premagale. 15. maja ob 2³⁰ so enote inženircev začele s pripravo dveh prehodov čez reko, enega pred Logami in drugega pred Bodrežem. Delo je s pomočjo teme in gostega gozda potekalo hitro, čeprav ga je motil sovražnikov topniški ogenj. Enrico Caviglia je v svojih spomilih zapisal: *Ponoči so se po strmih mulatjerah v popolni tišini spuščali eden za drugim veliki in težki čolni, nameščeni na dvokolesnih vozičkih s polnimi gumami, in ko so dosegli rečni breg na mestih, izbranih za postavitvev mostov, so se skrili za ruševine hiš, pod predore železnice in ceste vzdolž reke. Na vsakem mestu so zbrali dvakrat več materiala, kot so ga*

⁶ Cartella N. 6 relazioni settimanali sullo stato dei lavori comando 14° compagnia pontieri, Archivio I.S.C.A.G. Rim.

Pontonski čolni, zamaskirani z vejami in naloženi na posebne vozove, pripravljeni za prevoz na reko. (zbirka Mitje Jurna)

potrebovali za postavitev mostu. Prevažali so tudi material za lažje mostove, namenjene pehoti. Vse je bilo načrtovano, celo način, kako ustaviti plavajoče mine, ki bi jih sovražnik lahko spustil v reko pri Tolminu.⁷

Ob 3⁵⁵ so patrolje XXXVII. bersaljskega bataljona vstopile v Loge in ob 9²⁰ zasedle celo vasico. Ob 5³⁰ so tudi alpinci začeli svoj prehod čez reko. Ob 8¹⁰ so dosegli Bodrež in se ob 11³⁰ povezali z bersaljerji. Kmalu zatem sta čez Sočo prešli tudi obe inženirski stotniji.

V akciji, ki je bila do takrat odlično izpeljana, so zajeli več kot 500 avstro-ogrskih vojakov s 14 častniki ter uplenili malokalibrski top, nekaj strojníc in različno opremo. Avstro-ogrske mu topništvo, ki ni od prve jutranje svetlobe, ko je izvedelo za italijansko akcijo, niti za trenutek prenehalo obstreljevati prehodov čez Sočo, je popoldne uspelo uničiti oba mostova: ob 15³⁰ most v Bodrežu in ob 16³⁰ most pri Logah. Vendar je poveljstvo 47. divizije še vedno vzdrževalo zvezo z enotami na levi strani reke in ponoči obnovilo prehode preko pontonskih mostov. To operacijo je opisal Gianni Baj-Macario: *Zavita v temo noči peščica pogumnežev prekorači Sočo med Loga-*

mi in Bodrežem. Nato 14. inženirska stotnija postavi most, nakar dva bataljona 47. divizije – XXXVII. bersaljski bataljon in alpski bataljon Cervino – planeta proti Bodrežu in ga zasedeta. Učinki našega topniškega ognja so neverjetni: sovražnikovi jarki so zravnani z zemljo, gozd je opustošen, zemlja je zaradi strupenega plina porumenela. Habsburški vojaki so omamljeni, presenečeni, izgubljeni. Napad je popolnoma uspel in vznemiril sovražnikovo poveljstvo. General Borojević ukaže XV. armadnemu korpusu, da del svojih rezerv nameni za podporo desnemu krilu XVII. korpusa.⁸

21. maja je prehod bataljona Cervino po dolini potoka Kotka videl tudi poročnik 16. stotnije mostnih inženircev Paolo Caccia Dominioni: *Bataljon Cervino je odšel, takoj ko je prejel popolnitve in zapolnil vrzeli v svojih vrstah. Verjetno se je že pridružil drugim alpskim bataljonom na Vodica.⁹*

Med temi alpinci je bil zagotovo tudi Remo Giacomoni, poročnik bataljona Cervino v 4. alpskem polku, ki je bil že 13. aprila 1916 ranjen v napadu na Sant'Osvaldo v Valsugani. Tistega 17. maja je komaj devetnajstletni prešel Sočo. Vstopil je v jamo s pogledom na reko, presenetil avstro-ogrsko

⁷ Enrico Caviglia, *La battaglia della Bainsizza*, Casa Editrice A. Mondadori, 1930, str. 73

⁸ Gianni Baj-Macario, *Kuk 611–Vodice–Montesanto (1917)*, LEG Gorizia 2007, str. 56.

⁹ Paolo Caccia Dominioni, 1915–1919, Longanesi & C., 1965, str. 128.

Za objavo fotografije uredništvo Sistory ni prejelo dovoljenja.

posadko v njej in zajel več častnikov, vključno z majorjem. Za to dejanje je bil predlagan za srebrno medaljo, a je ni prejel. Med kasnejšim napadom na Vodice so bili ubiti vsi njegovi nadrejeni, on je pa bil hudo ranjen, a je umrl 25. julija.

Čeprav je bil ta napad kratek, ni ostal neopažen niti za generala Luigija Cadorno, ki je v svoji knjigi *La guerra alla fronte Italiana*¹⁰ zapisal: *V noči na 15. maj so enota dveh bataljonov (XXXVII. bersaljski bataljon in alpinci bataljona Monte Cervino) in pomožnih oddelkov popolnoma presenetila nasprotnika, izsilila prehod čez Sočo med Logami in Bodrežem ter se namestila na improviziranem mostišču na levem bregu reke ... Po opravljeni nalogi je 18. novembra zapustila mostišče pri Bodrežu; umik je bil tako kot zasedba presečenja za nasprotnika, čeprav je ta v stiski že poslal več bataljonov proti naši šibki enoti. Preseneča, da je Cadorna tako jedrnat in skoraj na novinarski način opisal ta vojaški dogodek v Logah in Bodrežu.*

Napad bataljona Cervino in 4. alpskega polka

10. maja je prišel ukaz za premik proti fronti. Po prihodu v vas Gorenje Nekovo so se odločili, da tam postavijo poveljniško

mesto. Vojaki so se namestili med vasicama Gorenje Nekovo in Dolenje Nekovo vse do nasipa železnice, ki na tem mestu prečka Sočo in nadaljuje pot po desnem bregu reke. 14. maja ob 23. uri je 47. divizija prejela ukaz, da naslednji dan ob 2³⁰ začne napad. V treh urah in pol so vojaki, nameščeni na pobočju, ki se je spuščalo proti Soči, začeli pripravljati oskrbo s hrano, skladiščenje streliva in zdravstveno službo. Ko je prišel ukaz o začetni razporeditvi in poteku napada, je bilo vse pripravljeno.

Ob vnaprej dogovorjenem času pa prehod čez Sočo ni bilo mogoče izvesti, kajti kljub sodelovanju bataljonskih inženircev, ki so bili ob 5. uri že vsi zbrani na cesti pri Ajbi, most in brv še nista bila dokončana. Podporočnik Rosso je začasno prevzel mesto drugega pribočnika in začel napad proti Soči. Najprej so krenili izvidniški oddelki arditov Val Toce, Levanna in Aosta, ki so se vrgli na sovražnikove jarke in jih s pomočjo strojničnega oddelka hitro očistili. Takoj zatem je šla v napad 103. stotnija, ki se je z oddelkom težkih strojnic vrgla na Bodrež. 133. stotnija z drugim strojničnim oddelkom in oddelkom pištol se je hitro pomaknila proti črti na približno 300 metrov nadmorske višine, obrnjeni proti Semerju. Paolo Caccia Dominioni je zapisal: *Cervino se razporedi na cesti, na prostem, stotnije se razvrstijo, slišimo nekaj ostrih ukazov, kot da bi bili na paradu. Medtem pričvrstimo še zadnje tramove na avstro-ogrskem bregu. Inženirci so na sovražnikovem bregu, ki smo ga ponoči tolikokrat opazovali in nas je tako zelo strašil ... Bataljon Cervino z bajoneti na puškah plane na most ... Vsi smo se vrgli na skale pod avstrijsko črto, se povzpeli, pritrdili vrvi in lestve, da bi bataljonu olajšali vzpon. Tedaj so treščili prvi, dobro merjeni topovski streli.*¹¹

Sledili so pionirji, medtem ko je avstro-ogrsko topništvo začelo z močnim obstreljevanjem, kar pa 87. stotniji ni preprečilo prehoda iz Ajbe. Medtem so sovražnikove puške in strojnice iz Bodreža napadale 103. stotnijo, ki se je razporedila na dveh straneh. Na vzhodnem grebenu so se razporedili 87. stotnija in pionirji, ki so takoj, ko so zasedli položaje, odprli strojnični ogenj. 87. stotnija je nato lahko napredovala in dosegla vas, 103. stotnija pa ji je sledila in zatrla vsak nadaljnji odpor. Enote so se začasno namestile na višini 300 m in se na levi strani povezale z bersaljerji v Logah. Ob mraku so avstro-ogrske enote poskusile napasti s Semerja,

¹⁰ *Vojna na italijanski fronti.*

¹¹ Paolo Caccia Dominioni, *1915–1919*, Longanesi & C., 1965, str. 114–115.

vendar so jih Italijani nemudoma odbili. Ponoči so povezavo z bersaljerji na levi strani nenehno obstreljevali, medtem pa se je nadaljevalo utrjevanje in izboljševanje novo osvojenega položaja. Okoli 2. ure so avstro-ogrskre enote ponovno napadle, vendar jih je topništvo odbilo. Preostanek dneva je minil razmeroma mirno in so ga izkoristili za vzpostavitev heliografskih in telefonskih povezav s poveljstvi in opazovalci. Vendar kljub vsem prizadevanjem teh ni bilo mogoče ohraniti. Edina možnost za povezavo z zaledjem sta bila most in trajekt do velike stavbe na desnem bregu, vendar je močan in natančen topniški ogenj most porušil, tolkel po trajektih in oviral vsakršno povezavo. Med tem časom je Italijanom uspelo zajeti še stotino ujetnikov, plen pa obogatiti s številnimi puškami, bajoneti, bombardami in različnim strelivom. Štiri avstro-ogrskre še delujoče strojnice so postavili na bojno črto. Medtem so prednje patrulje sporočale, da se sovražnik pripravlja na protinapad. Videli so namreč njegove okrepitve, ki so se po grapah spuščale s Semerja proti Bodrežu. Takoj zatem je sovražnik začel s silovitim topniškim obstreljevanjem, ki so mu sledile ročne granate, gosto pehotno streljanje in strojnični ogenj. Branilci so ta napad, ki je bil silovit in intenziven, odbili s hudimi izgubami za napadalca, ki ta dan ni več poskušal. Na italijanski strani so zabeležili enaindvajset ranjenih in enega pogrešanega. Med hudo ranjenimi sta bila

poročnik Toillon, poveljnik 103. stotnije, in poročnik Benna iz 133. stotnije, zajeli so pa še nadaljnjo stotino ujetnikov. Ob zori 18. maja so opazili nove habsburške okrepitve, ki so se po grapah spuščale s Semerja in se ob topniški podpori pripravljale za napad. Boj se je hitro razširil na celotno frontno črto in je trajal nekaj ur, vendar avstro-ogrskre enote italijanskih bojnih črt niso prebile. Neštetim ujetnikom so se pridružili še drugi. V vrstah Cervina je bilo dvajset ranjenih in devet pogrešanih; edini, ki je ostal brez poškodb je bil ambiciozni Mario Notari. Po dopolnjenem osemnajstem letu starosti se je novembra 1916 vpisal na vojaško šolo v Modeni, kjer je 30. aprila naslednjega leta pridobil čin častnika. Dodeljen je bil 4. alpskemu polku, bataljonu Cervino, in je med skalami ob reki Soči doživel ognjeni krst. V zadnjem pismu, ki ga je poslal domov, je zapisal: *Draga mati, dragi očka. Doživel sem ognjeni krst. Udeležil sem se akcije, ki je te dni potekala na srednjem toku Soče.*¹² 28. maja 1917, nekaj dni po tem pismu, je Notari umrl v napadu na Sveto Goro.

Po tem uspešnem odporu je italijanske vojake okoli 18. ure dosegel ukaz za umik. Ob 21. uri so v prvem mraku začeli premeščati ujetnike in plen, ki so ga pravkar pridobili. Najprej so se umaknili inženirci, ki jih je zamenjalo petdeset izvidnikov. Izčrpani zaradi pomanjkanja spanja in nezadostne

*Italijanska opazovalnica pri Ajbi
(zbirka Mitje Jurna)*

¹² Revija L'Eroica, Rim, 1918, fascikel 12, str. 475.

prehrane so od poveljstva dobili 900 konzerv mesa in piškotov ter potrebno strelivo. Poveljstvo se je odločilo, da pred vasjo Bodrež vzpostavi manjše mostišče, da bi lahko preko njega najprej prepeljali strojnične oddelke, nato pa še preostale vojake. Ob 12³⁰ je zapustilo Bodrež tudi poveljstvo bataljona. Enote so preko Nekovega in Čolnice dosegle Lig. Na Soči so ostali le strojnični oddelki, ki so imeli nalogo varovati umik in pomagati vojakom, ki so ostali na drugi strani reke. Šest mož, ki so še ostali na levem bregu Soče, so na večer naslednjega dne prepeljali z zasilnim čolnom. V noči na 19. maj so se vojaki povzpeli po grapah Nekovega in Čolnice. Ko se je umik v Ligu skoraj končal, je vojake po večdnevem boju čakal prvi topli obrok. Med postankom v bližini Nekovega je na nesrečne strojnične oddelke, pripadnike bataljona Cervino, padla sovražnikova granata, ubila trinajst mož, številne ranila in povzročila hude poškodbe na orožju. To so bile hkrati tudi zadnje žrtve tridnevni boj za bodreško mostišče.

Prehod 4. bersaljskega polka čez most pri Logah

V teh bojih je sodeloval tudi 4. bersaljski polk. 14. maja okoli 19. ure sta se celotni XXXVII. in XLIII. bataljon premaknila v dolino zaselka Potoka,¹³ okoli 23³⁰ pa se je poveljstvo polka preselilo v mlin pri Ajbi. XXXVII. bataljon in vod arditov sta sodelovala pri gradnji mostišča Loge–Bodrež, prišla pod poveljstvo podpolkovnika De Srobela iz 4. alpinskega polka; 15. maja ob 2³⁰ sta se vod arditov pod poveljstvom poročnika Canapa in strojnični oddelek pod poveljstvom poročnika Morinija prepeljala 50 metrov severovzhodno od mostu. Naloga te napadalne skupine je bila, da na obrobju Log postavi obrambo, ki bi preprečila presenečenja in omogočila, da se most postavi na isti točki, kjer je bil vzpostavljen zasilni prehod s čolni. S pomočjo XXXVII. bataljona naj bi se takoj, ko bi dosegla levi breg, lotila čiščenja planote pri Logah in leve vzpetine, kjer naj bi našla povezavo z alpinci bataljona Cervino. 2. oddelek je dobil ukaz, da se odpravi proti Hudičevi pečini,¹⁴ ki je stala 50 metrov jugovzhodno od Hudičevega griča in od katere je bilo mogoče osvojiti tri kaverne, polne avstro-ogrskih vojakov. Med gradnjo mostu se je XXXVII. bataljon z zbornega mesta polagoma premaknil na del brega, na katerem je bila tudi

*Pontonski most pri Bodrežu
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)*

točka postavitve mostu. Ob 5. uri je bil most, ki ga je pred Logami zgradila 14. inženirska stotnija, dokončan, XXXVII. bataljon pa se je družno podal na sovražnikov breg, tako da za prehod ni porabil več kot deset minut. Istočasno je alpski bataljon Cervino prešel čez drugi most, zgrajen nasproti Bodreža. Od tega trenutka so arditii začeli napredovati, medtem ko je 6. stotnija dobila ukaz, da se razporedi ob železnici, na jugovzhodnem odseku med mostom in Hudičevim gričem ter napreduje do ceste Bodrež–Loge, da bi našla povezavo z alpinci Cervina. Na desni in levi strani 6. stotnije so napredovali strojnični oddelki, ki so imeli nalogo obstreljevati grape Srednjih in Zgornjih Log. Po ukazu naj bi prodrli do nekaj manjših skal približno 300 metrov od ceste Log–Bodrež, nato pa nadaljevali proti vzhodu.

¹³ Zaselek Potok leži ob potoku Majda nad cesto, ki iz Kanala vodi proti Ajbi. (op. ured. V. A.)

¹⁴ Velika, s strojnimi utrjena skalnata gmota, ki je stala na levem bregu Soče, nasproti Ajbe, in je pod tem imenom dolgo vzbujala strah in trepet italijanskim vojakom. O njej v svojem dnevniku piše poročnik inženircev Paolo Caccia Dominioni. (op. ured. V. A.)

Patrulje arditov so takoj poslali proti Frati¹⁵ in Semerju, toda ko so prispele na drugo stran Semerja, se je izkazalo, da tam ni bilo vojakov. Bataljon s 70. strojnično stotnijo je zavzel tudi sleme Srednjih Log, da bi zavaroval sovražnikove dohode iz doline potoka Avščka. Okoli 11. ure je sovražnikovo topništvo uničilo mostove. 14. stotnija je nato takoj začela s čolni polagati jeklenice za premostitev reke. Majhne skupine sovražnikovih strelcev, ki so se s potoka Avščka po povezovalnih jarkih pretihotapile na levi bok bataljona v bližini Spodnjih Log, so začele streljati na presenečena dva voda 7. stotnije, medtem ko so avstro-ogrške strojnice in lahko topništvo začeli streljati iz gozda na čelu grape Srednjih in Zgornjih Log. Okoli 19. ure je bilo iz Sv. Petra prejeto telefonsko sporočilo, da so v grapi Hudičevega griča opazili veliko avstro-ogrskih vojakov. Ker je bilo bataljonsko poveljstvo ogroženo s prednje in stranske strani, se je odločilo zožiti fronto. Bojna črta je bila speljana do ceste Loge–Bodrež, pri čemer se je desna stran naslanjala na Hudičev grič, leva pa na veliko skalo na vzpetini pri Logah. Levi del bataljona Cervino se je prav tako umaknil, kolikor je bilo treba, da se je pridružil črti XXXVII. bataljona. Noč na 16. maj je minila dokaj mirno. Ob 23. uri je sledil napad pehote, ki je naletela na močan strojnični ogenj, vendar je ostala bojna črta nespremenjena. Ob zori 17. maja je poveljstvo poskrbelo

za ponovno zasedbo položajev, izgubljenih v prejšnjih dneh. Prve patrolje, poslane proti Logam in spodnjemu delu slemenca, so se takoj spopadle s habsburškimi enotami, ki so se nepričakovano izkazale kot številčnejše. Z griča je proti Logam začelo hiteti več avstro-ogrskih vojakov. Okoli hiš v Logah se je srdito razvnel spopad, iz gozdov pa je prihajalo vse več avstro-ogrskih enot, ki so napadale po vsej fronti. Postalo je jasno, da si je sovražnik močno prizadeval prebiti to obrambno črto. Kot so poročali nekateri ranjeni vojaki, so na tem mestu pustili smrtno ranjenega poročnika Nozzo, ker je ta tako hotel in pri tem vztrajal. Poročnik Musticchio pa se je branil, dokler ga obkoljenega niso zgrabili in ubili. Ob 15. uri je bil avstro-ogrski napad z velikimi izgubami dokončno zavrnjen. Čeprav so bili italijanski vojaki po štirih dneh in nočeh neprekinjenih spopadov utrujeni, so vendarle ostali na negotovih položajih na levi strani Soče. Zvečer pa je končno prišel ukaz za umik, ki naj bi bil izveden na večer 18. maja. Ob 23. uri so avstro-ogrski vojaki silovito napadli in se približali italijanski obrambni črti na deset korakov, vendar je bil napad odbit. Italijanske dnevne izgube so bile velike. Umrli so trije častniki, poročnik Musticchio, stotnik Baruffi Giulio in podporočnik Nozza, trije častniki, Guzzi, Canepa in Bezzi, pa so bili ranjeni. Med vojaki je bilo 9 mrtvih, 51 ranjenih in 11 pogrešanih. 18. maja je bil ob 2. uri izveden nov

Zelo redka fotografija v obliki razglednice, ki prikazuje italijanske vojake na levem bregu reke Soče. V zavetju »Hudičeve skale« skušajo popraviti ostanke čolnov. (zbirka Mitje Jurna)

¹⁵ Vzpetina na severnem pobočju Avškega Kuka. (op. ured. V. A.)

*Pogled z avstro-ogrske opazovalnice proti Logam in Bodrežu
(zbirka Davida Brezigarja)*

napad, ki je bil spet odbit. Zdaj je položaj postal nevzdržen. Ob prvem svitu so prve avstro-ogrske patrolje zavzele nedavno opuščene italijanske črte. Italijani so se odločili, da bodo počakali do noči in se potem podali na drugo stran reke. Umik se je začel ob 21. uri in dogovorjeno je bilo, da se vsakih sedem minut 50 mož odpravi do Hudičeve pečine, od koder jih bodo nato prepeljali na desni breg Soče. Kot zadnja sta reko prešla poveljnik mostišča major Talenti in poveljnik XXXVII. bataljona, stotnik Tosi. V štirih dneh spopadov sta bataljona bersaljerjev in alpinci bataljona Cervino zajela skupno 647 ujetnikov, od tega 18 častnikov in ogromno vojaške opreme. Vse enote so bile prepeljane v tabor v dolini potoka Kotka, nad cesto proti Ajbi, na terenu pa je ostalo 25 mož.

Mostovi Paola Caccie Dominionija

Za majsko akcijo med Bodrežem in Logami so vojaki prejeli številna bronasta in srebrna odlikovanja. Stotnika Ferri Angelo in Bonetti Angelo sta prejela srebrno medaljo, bronasto so pa prejeli Alberto Archibugi, Giuseppe Comolli, Paride Cantoni, Giulio Bettanini, Federico Capra in Carlo Chizzolini.

Stotnik Mattia Ciarrocchi, poveljnik 16. stotnije mostnih inženircev, ter njegova podrejena Paolo Caccia Dominioni in Pietro Zucconi so prav tako prejeli bronasto medaljo. Med vsemi odlikovanci je izstopal Paolo Caccia Dominioni. Po njegovi zaslugi dogajanja v daljnem maju 1917 niso pozabljena. V svoj dnevnik je zapisal takole: *15. maj, ob pol enih. Izdam ukaz: Možje v pripravljenosti! Med hišami v Ajbi se oglasijo topniške salve ... Dam znak za premik: prvi čoln se pomika po kamniti cesti ... Vojaki se vzdramijo in razvnamejo, čolnarji se usedejo v čolne, pripravijo sidrišča, zaplujejo, se zasedrajo sredi reke in se prepustijo močnemu toku, da jih odnese navzdol proti osi mostu ... Zdaj je treba le še povezati čolne z nosilci in deskami ... V petindvajsetih minutah je most končan.*¹⁶

Poročnik Paolo Caccia Dominioni je opis tega vojaškega napada spretno spremenil v prijetno branje, ki nam pomaga razumeti, kako so možje inženirskega korpusa doživljali prehajanja Soče v tistih majskih dneh: *Okop je poln trupel, a v zakloniščih streljajo živi ljudje. Tudi Bodrež je zdaj v naših rokah. Sovražnik se povsod predaja in govori: Bono italian, viva Roma.*¹⁷

¹⁶ Paolo Caccia Dominioni, *1915–1919*, Longanesi & C., 1965, str. 114.

¹⁷ *Dober Italijan, živel Rim!* (it.). Paolo Caccia Dominioni, *1915–1919*, Longanesi & C., 1965, str. 114.

Most v Avčah, zgrajen med 11. soško ofenzivo
(zbirka Egona Valantiča)

Potem ko je bil priča, kako je avstro-ogrsko topništvo uničilo mostove, ki jih je pomagal povezati s transportnimi jeklenicami, je 19. maja opisal le še opustitev mostišča: ... *Eksplodije dvigujejo stebre vode. Tretja jeklenica se je razcepila; ostala nam je še zadnja, ki opravlja vse delo, vendar je umik že skoraj končan.*¹⁸ Caccia Dominioni še zapiše, da je v teh dneh pet stotnij 4. polka mostnih inženircev izgubilo 73 moških, od katerih jih je 20 umrlo, 51 je bilo ranjenih in 2 pogrešana.

Avgustovski mostovi

Postavljanje mostov med Bodrežem in Logami se je ponovilo tri mesece kasneje, 19. avgusta, v 11. soški bitki. Napredovanje proti Banjški planoti je bilo uspešno tudi zaradi izkušenj, pridobljenih pred tremi meseci. Ti trije dnevi so odločilno vplivali na izid nadaljnje bitke. Von Pitreich, vodja operativnega oddelka poveljstva generala Boroevića, je zapisal: *Ta dan (15. maj) je bil za vrhovno poveljstvo v vsej dolgi bitki eden najbolj zaskrbljujočih, poleg ne povsem ugodnih dogodkov v XVII. korpusu (na Banjški planoti). Še vedno je vladala tesnoba negotovost glede sovražnikovih namenov.*¹⁹

Strah se je izkazal za upravičenega. V noči na 19. avgust so vojaki 14. in 16. stotnije, ki so pripadali XXIV. armadnemu korpusu, pod topniškim ognjem in strelji strojnic, v ozračju, ki je zaradi dima eksplozij postalo težko in zadušljivo, začeli s postavljanjem mostov. Pri Logah (ovinek Sv. Petra) jim je uspelo oblikovati most A, 16. stotniji pri Ajbi most B, pri Bodrežu pa most C. Po drugi strani so na območju XXVII. armadnega korpusa, ki je bilo severneje, uspešno postavili le dva mostova in eno brv. Doblarski most je bil nenehno pod sovražnikovim ognjem, zato je bil večkrat porušen, a tudi obnovljen, kar je omogočalo le občasen prehod. Pomankanje mostov je skoraj povsem ohromilo premike XXVII. armadnega korpusa in tako je bila glavna akcija, ki jo je zasnoval general Capello, popolnoma izgubljena.

Tudi zaradi izkušenj, pridobljenih v deseti ofenzivi, in začasne izgradnje mostišča pri Bodrežu in Logah maja 1917 so mostovi A, B in C več kot izpolnili svojo nalogo in zelo pomembno, če ne celo odločilno prispevali k »vzponu na Banjško planoto«. Težave, s katerimi so se kljub uspehu srečali graditelji mostu C pri Bodrežu, so lepo opisane v poročilu

¹⁸ Paolo Caccia Dominioni, *1915–1919*, Longanesi & C., 1965, str. 127.

¹⁹ Roberto Bencivenga, *La battaglia della Bainsizza, verso la crisi dell'autunno 1917*, Gaspari editore, 2017, str. 71

o gradnji: Ardit 5. bersaljske brigade (4. in 21. polk) so se 18. junija ob 22³⁰ s čolni prepeljali na levo stran reke, da bi vojaki inženirskega korpusa lahko postavili most. Toda takoj so se iz avstrijskih jarkov razširile bele, rdeče in zelene rakete, ki so sprožile alarm. Dve strojnici sta v križnem ognju držali dolgo vrsto vojakov, ki so po desnem bregu prevažali opremo. Zaključek del na tem delu je bil nemogoč. Poveljnik 14. stotnije je s srečno previdnostjo ukazal, naj del njegove skupine s čolnom prečka reko in začne graditi most tudi na levem bregu, tako da se bo ta del lahko združil z mostom, zgrajenim na desnem bregu. Ob zori 19. avgusta je sovražnik na most osredotočil silovit rušilni ogenj, ki je trajal ves dan in vso noč na 20. avgust. Most je bil nešteto krat zadet in poškodovan, toda graditelji so kljub izgubam, ki jim jih je povzročalo avstro-ogrsko topništvo, neustrašno hiteli, da bi popravili škodo.²⁰

Na hrabrost inženircev, na katere vojaško zgodovinopisje pogosto pozablja, nas spominja general 65. divizije Carlo Geloso: *Imel sem srečo, da sem bil priča postavitvi mostu pri Doblarju. Ne spomnim se, katera mostna stotnija je bila zadolžena zanj, a tega tudi ne želim ugotavljati, čeprav bi to zlahka storil. To je operacija, ki odmeva v čast in slavo celotne hrabre inženirske vojske in še posebej mostnih inženircev. Na kraj sem prispel ob mraku. Od prevoza čolnov, teh naših velikih bark, ki so opravljale in še vedno opravljajo toliko dragocenih nalog, vzdolž prepadne stene, ki se je spuščala proti reki, so se zaradi težavnosti ježili lasje. V tišini, ob napetih mišicah, v temi, ki so jo občasno razsvetljevali bliski sovražnikovih granat in šrapnelov, so graditelji mostu drugo za drugim spuščali stara in težka plovila v kalne in blatne vode reke, katere deroči tok je grozil, da jih bo odnesel, in jih je pogosto potiskal ob bregove. Nekatera so se razbila in Soča je pogoltnila njihove posadke ... Potopil se je najmanj en čoln, ki so ga krmarili člani posadke. Veliko je bilo mrtvih in ranjenih, a jim ni bilo mogoče nuditi pomoči.*²¹

Viri in literatura:

- Rodolfo Pinchetti, *Isonzo 1917 Kuk-Bainsizza-Carso-Carzano, capitano Rodolfo Pinchetti*, Corbaccio, Milano, 1934.
- Archivio I.S.C.A.G., Roma, Relazione del 4° reggimento genio pontieri, 16ª compagnia.
- Luciano Viazzi – Piero Robbiati, *Con gli alpini alla conquista della Bainsizza – la seconda battaglia delle Melette 1917*, Nordpress Edizioni, 1998.
- L'arma del genio nella grande guerra 1915–1918, Ministero della guerra ispettorato dell'arma del genio, tipografia regionale, Rim, 1940.
- Enrico Caviglia, *La battaglia della Bainsizza*, Casa Editrice A. Mondadori, 1930.
- L'esercito italiano nella grande guerra (1915–1918) col. IV le operazioni del 1917, zvezek 1.
- Gianni Baj-Macario, *Kuk 611–Vodice–Montesanto (1917)*, LEG Gorizia, 2007.
- Mario Silvestri, *Isonzo 1917*, Giulio Einaudi editore, 1965.
- Paolo Caccia Dominioni, *1915–1919*, Longanesi & C., 1965.
- La grande guerra in Lombardia, dai diari dei volontari del 5° alpini, a cura di Giuseppe Magrin, Gaspari Editore, 2001.
- La guerra alla fronte Italiana, fino all'arresto sulla linea della Piave e del Grappa (24 maggio 1915–9 novembre 1917) Milano Fratelli Treves Editori, 1921.
- Rivista L'Eroica, Rim, 1918, fascikel 12
- *Diario storico 4° reggimento alpini battaglione Cervino*, A.U.S.S.M.E., Rim.
- *Diario storico 6° reggimento bersaglieri diario storico militare del bimestre aprile maggio 1917*, A.U.S.S.M.E., Rim.
- *Le fiamme cremisi*, vol. II, I caduti, editore Luigi Alfieri Milano, 1930.
- *K.k. Landsturminfanterieregiment nr. 11 – Gruppe Oberst von Zuzzi*, Rapporto di combattimento sulle battaglie nel settore Auzza–Bodrez dall'11 al 20 maggio 1917, Op. nr. 207, Kriegsarchiv, Dunaj.
- F12 Feldpost 230 al 5 giugno 1917, A.U.S.S.M.E.
- La decima e l'undicesima battaglia dell'Isonzo (maggio–settembre 1917), Generale Anton Ritter von Pitreich, LEG, 2007.
- Paolo Caccia Dominioni e Ambrogio Viviani, *Il ponte fantasma Isonzo maggio 1917*, Edizione Zeiscu, 2018.
- Roberto Bencivenga, *La battaglia della Bainsizza, verso la crisi dell'autunno 1917*, Gaspari editore, 2017.
- Carlo Geloso, *La 65ª divisione (15 luglio–31 ottobre 1917)*, Tipografia Regionale, Rim, 1934.

²⁰ Rodolfo Pinchetti, *Isonzo 1917; Kuk–Bainsizza–Carso–Carzano, capitano Rodolfo Pinchetti*, Corbaccio, Milano, 1934, str. 224.

²¹ Carlo Geloso, *La 65ª divisione (15 luglio–31 ottobre 1917)*, Tipografia Regionale Roma, 1934, str. 26–27.

GROB NAD MOSTOVI: KOSTI, GUMBI IN SPONE PRIPOVEDUJEJO

Tomaž Fabec

Slika 1. Lokacija najdišča človeških kosti v profilu nove razširitve kolovoza ob pričetku arheoloških raziskav. Puščica označuje lobanjo skeleta 1 (foto: Tomaž Fabec).

V prispevku predstavljam izsledke arheološke raziskave skupnega groba vojakov pri Bodrežu. Gre za arheološko vrednotenje dediščine iz prve svetovne vojne, do katerega je prišlo zaradi odkritja človeških kosti, ki jih je domačin opazil v cestnem vseku v bližini Bodreža (slika 1), odkritje pa javil Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območni enoti Nova Gorica. Odgovorni konservatoriki z Zavoda (Ernesta Drole in Patricija Bratina) sta si najdišče ogledali, potrdili, da gre najbrž za padle vojake, in na osnovi Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) izdali odločbo o arheološkem najdišču. Zaradi ogroženosti in nevarnosti, da bi ostaline propadle, je bila s strani Zavoda določena potreba za dokumentiranje najdišča in izkopa sonde na mestu odkritja človeških kosti. Te raziskave je jeseni 2021 opravila ekipa Centra za preventivno arheologijo (Fabec in Leskovar, 2010).

Najdišče leži severovzhodno od Bodreža, na levem bregu Soče, ob vznožju Banjške planote oziroma Avškega Kuka (slika 2). Kraj se je v prvi svetovni vojni znašel na prvi bojni črti, saj so italijanski vojaki leta 1917 pri Ajbi večkrat poskušali s pontonskimi mostovi prekoračiti Sočo. Po dveh letih vojne jim je to prvič uspelo maja 1917, ko so za tri dni zasedli Bodrež in Loge, vendar so se morali zaradi avstro-ogrške protiofenzive ponovno vrniti na izhodiščne položaje. Avstro-ogrski vojaki so

se ugnezdili na veliki skalni gmoti tik nad Sočo, ki so jo Italijani zaradi trdoživosti poimenovali *Roccione del Diavolo* (Hudičeva pečina, slika 3). Prekoračitev Soče in padec Hudičeve pečine se je zgodil šele v 11. soški bitki avgusta 1917, ko je Italijanom uspelo zasesti Banjško planoto. Pred tem je neprestano večdnevno topovsko obstreljevanje močno spremenilo podobo pečine in njene okolice, nastala je krajina, značilna za prve bojne črte, prepredena s strelnimi jarki in predvsem kraterji eksplodiranih granat, ki so kljub povojni melioraciji prostora, še danes pomemben reliefni element.

Na mestu najdišča človeških kosti smo izkopali par kvadratnih metrov veliko sondo. Že kmalu smo ugotovili, da kosti ne pripadajo le enemu osebkju, temveč trem. Ležali so drug čez drugega v kotanji, ki smo jo na podlagi oblike in prisotnosti kosov eksplodiranih granat v njenem dnu interpretirali kot krater, ki je nastal ob eksploziji granate. Trupla so ležala na trebuhu z obrazom obrnjenim proti stenam kotanje (proti dnu). Najnižje ležeči skelet (skelet 3) je ležal iztegnjeno na trebuhu na dnu kraterja, z glavo na jugozahodu in nogami na severovzhodu (slika 4). Drugi skelet (skelet 1) je ležal vzporedno ob desni strani skeleta 3, s to razliko, da je bil glede na skelet 3 obrnjen za 180° (slika 5). Tretji skelet (skelet 2) je ležal iztegnjeno na trebuhu med prvima dvema in ju je prekrival. Moški s skeletom 1 je verjetno umrl v

Slika 2. Lega najdišča (križec) na aerofotografiji iz časa pred 10. soško bitko
(www.storiaememoriadibologna.it, © Museo Civico del Risorgimento di Bologna)

Slika 3. Akvarelna slika s Hudičevo pečino in gorečim Bodrežem na levem bregu Soče,
ki jo je maja 1917 ustvaril poročnik Paolo Caccia Dominioni.
(<https://espresso.repubblica.it/foto/2015/07/08/galleria/paolo-caccia-dominioni-la-grande-guerra-disegnata-1.220433/>).

Slika 4. Skelet 3 na dnu kotanje. Pogled proti jugovzhodu.

Slika 5. Lega skeletov 1 (zeleno), 2 (modro) in 3 (rdeče)

starosti med 25 in 35 let, moški s skeletom 2 v starosti med 35 in 45 let, moški s skeletom 3 pa kot mlada ali zrela odrasla oseba. Moški s skeletom 1 je bil relativno nizke rasti, okoli 164,3 cm \pm 2,2 cm, medtem ko sta bila preostala dva moška nekoliko višja, s telesno višino približno 173 cm in 175,5 cm \pm 2,2 cm. Pri vseh treh skeletih je bilo opaziti patološke spremembe na kosteh. Moški s skeletom 1 je imel na kosteh sledove, ki kažejo na začetek bolezni sklepov (morda difuzne idiopatske

skeletne hiperostoze – DISH). Moški s skeletom 2 je imel hrbtni del križnice deloma odprt, kar je značilno za delno *spino bifida*. Moški s skeletom 3 je pred smrtjo izgubljal zobe, glede na nezaraščene zobnice verjetno nedolgo pred smrtjo, poleg tega je imel tudi karies in obrabo sklepa med ključnico in lopatico. Karies in izguba zob pri relativno mladi osebi kažeta predvsem na slabo ustno higieno, deloma pa bi razloge lahko iskali tudi v načinu prehranjevanja in v genetskih predispozicijah. Obraba

Slika 6. Prstana (povečava glave ni v merilu) in ključek za odpiranje konzerv
(foto Davorin Ciglar Milosavljević)

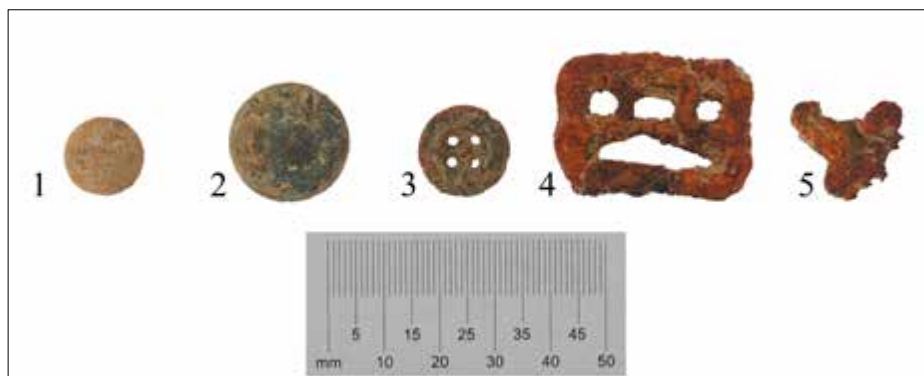
Slika 7. Aluminijasta prstana na prstancu (?) desne roke (skelet 2)

sklepa med ključnico in lopatico je pogosto povezana s pogostim odmikom roke ali premikanjem roke preko telesa, posebej ob dodatnih obremenitvah, npr. ob dvigovanju težkih bremen. Na skeletih ni bilo videti sledi, ki bi kazale na vzroke njihove smrti.

Položaj kosti nakazuje, da so bila trupla odložena v krater dan ali dva po njihovi smrti, potem ko je zakrčenost in otrdelost telesnih mišic (t. i. mrliška okorelost oz. *rigor mortis*) že popustila. Krater in trupla v njem so bili zasuti z zemljino, v kateri so pomešano

ležali kosi peščenjakov ter soški prod in pesek. V krater je bila odvaljena tudi večja skala. Polnilo je hranilo odlomke eksplozivnih granat, črepinje steklenic in kose bodeče žice. Trupla so bila zasuta že kmalu po njihovi odložitvi, saj so se kosti ob sklepih pretežno ohranile sklenjeno v anatomski legi.

Predmeti, ki smo jih odkrili ob kosteh, govorijo, da gre za ostanke avstro-ogrskih vojakov. Identifikacijskih ploščic ali drugih osebnih predmetov, ki bi pokazali na njihovo vojaško

Slika 8. Ostanke oblačil: gumbi, spon (s sledovi blaga) in zanke (foto Davorin Ciglar Milosavljević)

pripadnost in identiteto, ni bilo. Med izkopanimi predmeti lahko le tri najdbe obravnavamo kot del osebne opreme (slika 6). Gre za dva aluminijasta prstana, ki sta oba ostala na prstnici desne dlani skeleta 2 (slika 7) ter železen ključek za odpiranje konzerv, ki je ostal v žepu suknjiča skeleta 3. Prstana sta bila žal močno korodirana, morebitni napisi pri enem se niso ohranili, pri drugem pa so žal berljivi le sledovi vtolčenega okrasa (in morda številke), ki pa ne pripomorejo k identifikaciji lastnika. Drugih predmetov, ki so bili splošen del osnovne opreme vsakega vojaka, npr. opasača, ni bilo, zelo verjetno so bili pokojnim odvzeti že pred pokopom.

Ob kosteh smo odkrili skoraj 100 gumbov iz t. i. *Kriegsmetalla*, litine cina in drugih kovin, pogosto antimona, kakih 10 železnih pasnih spon ter ostanke čevljev, ki kažejo na to, da so bila trupla pokopana oblečena in tudi obuta.

Med gumbi je bilo največ izbočenih gumbov z zanko nominalnega premera 22,5 mm (slika 8: 2) ter gumbov s 4 luknjicami nominalnega premera 17,5 (slika 8: 3). Taki gumbi so bili v avstro-ogrski vojski na splošno v uporabi prvenstveno za spenjanje oblačil, hlač, suknjičev in srajc. Njihovo število in namembnost se pri različnih modelih uniform razlikujeta. Izbočene gumbce srečujemo predvsem pri jopičih, na katerih so ti uporabljani v različnem številu, navadno po pet ali šest. Spenjali so prednjo stran obleke, služili pa so tudi za spenjanje naramnih epolet in poklopcev žepov. Pri nekaterih modelih suknjičev so bili taki gumbi prišiti tudi na hrbtne strani, kot okras pri dekorativnih šivih, ali pa na martingali, pasku na hrbtne strani jopiča. Gumbi z luknjicami so bili prišiti tako na suknjičih kot tudi na hlačah in kapah. Na hlačah so služili za pritrjevanje naramnic, za spenjanje razporka in

žepov ter spodnjega dela hlačnikov. Uporabljali so se tudi pri spodnjem perilu, za spenjanje rokavov in sprednjega dela srajc. Gumbi z luknjicami so bili prišiti tudi na nekaterih modelih platnenih gamaš ter pri spenjanju zaščite za ušesa in vrat pri nekaterih tipih kap.

V manjšem številu smo ob kosteh skeletov odkrili tudi manjše izbočene gumbce z zanko, ki so v premeru merili okoli 14 mm (slika 8: 1). V paru so se ti gumbki najpogosteje uporabljali na prednjem delu kap, veliko redkeje pa so bili prišiti na rokavih suknjičev in na zoženih hlačnikih pod kolenom, enoletni prostovoljci pa so jih kot razpoznavni znak nosili na ovratniku (t. i. *EF-Knopf*)

Kot rečeno so bila trupla pokopana eno čez drugo, določitev pripadnosti gumbov posameznim truplom in posameznim oblačilom je bila zato mestoma zelo težka, prepoznavanje je bilo lažje le v primerih izoliranih delov skeleta, torej tam, kjer se trupla niso prekrivala. Kljub temu nam je uspelo prepoznati nekatere pravilnosti v distribuciji gumbov in spon, in na njihovi podlagi sklepati na vojaško pripadnost padlih.

Na podlagi prisotnosti večjega števila gumbkov in železnih sponk – zankic ob golenih (slika 8: 5) je zelo verjetno, da so vsi trije vojaki nosili hlače z zoženimi hlačniki pod kolenom (slika 9). Ob ledvenih delih skeletov, na hrbtne strani, smo obenem odkrili pasne sponce z dvema trnoma (slika 8: 4), kakršne so služile za zategovanje pasu, ki je bil prišit na notranji strani hrbtne dela hlač. Pod koleno zožene in s takimi paski opremljene hlače so bile namenjene le nekaterim enotam vojske, npr. topničarjem (t. i. *Artilleriehose*) in Bošnjakom.

Slika 9. *Detajl spodnjih okončin skeleta 1. Ob golenih razporejeni gumbki in železne zaponke so zelo verjetno ostanek zoženega dela hlačnikov, od čevljev pa so se ohranili deli podplatov s peto in okovjem.*

Uporaba oblačil je bila v vojski strogo določena, takih hlač se vsekakor ni smelo nositi po želji. To je veljalo tudi za obutev. Pravilniki so točno določali število žebličkov in način okovanja obuval. Tako je pravilnik določal, da morajo biti čevlji podkovani s 40 žeblički, naloga poveljnika pa je bila, da določi mesto njihove pritrditve. Tri do štiri žeblički naj bi bili pribiti na peto, ki jo je utrjevala podkev. Čevlji gorskih enot so bili na primer utrjeni s številnimi robnimi žeblički, po drugi strani so pa posadke trdnjavskega topništva in električarji nosili čevlje popolnoma brez okovja. V našem primeru so vsi pokopani vojaki nosili nizke čevlje brez žebličkov, a z železno podkviijo. Gre za način okovanja, ki je bil predpisan pripadnikom poljskega topništva, konjenikom in kolesarskim enotam (Siro Offelli, 2001, 91).

Če predlagana interpretacija ostankov oblačil dejansko drži, to je, da so vsi trije padli nosili t. i. *Artilleriehose* in so bili obuti v čevlje, ki so bili okovani le z železno podkviijo, potem lahko trdimo, da so posmrtni ostanki pripadali vojakom ene od enot poljskega topništva. Poleg tega bi lahko sklepali, da so bili ti vojaki vpoklicani v vojsko nedolgo pred njihovo smrtjo, saj je videti, da so nosili enake modele uniform, kar pa je bilo v zadnjih letih vojne prej izjema kot pravilo. Zaradi zamenjav oblačil ob obrabi in prisotnosti vojakov, ki so bili v posamezne enote vpokli-

cani v različnem času, se je namreč pogosto dogajalo, da so bili vojaki istih enot oblečeni različno. Trupla padlih so bila kot rečeno pokopana vsaj dan ali dva po njihovi smrti, pred pokopom pa jim je bila odvzeta vsa oprema razen oblačil. Domnevamo lahko, da so jih v krater odložili in zasuili italijanski vojaki kmalu za tem, ko so konec avgusta 1917 zavzeli te kraje. Če bi do pokopa prišlo prej, ko je bil ta prostor še v rokah avstro-ogrskih enot, bi bila trupla iz prvih bojnih črt zagotovo prenesena na eno od začasnih pokopališč v zaledju.

Viri in literatura:

- Paolo Caccia Dominoni, *1915–1919. Diario di guerra*, Mursia, Milano, 2019.
- Tomaž Fabec, Tamara Leskovar, *Poročilo o izvedbi predhodnih arheoloških raziskav v Bodrežu: parcela št. 405/5, k. o. Bodrež, neobjavljeno raziskovalno poročilo, Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za konservatorstvo, Center za preventivno arheologijo*, 2010.
- Siro Offelli, *Le armi e gli equipaggiamenti dell'esercito austro-ungarico dal 1914 al 1918. Uniformi-distintivi-buffetterie, volume primo*, Gino Rossato editore, Novale, 2001.

KRATKE ZGODBE**Mrkuševo znamenje**

Mirko Kurničič

Včasih mislimo, da bomo čas, v katerem živimo, za vedno ohranili v glavah, a ni vedno tako. Čas ima pač neprecenljivo lastnost, da zdravi bolečine, a z njim pozabljamo tudi pomembne stvari.

Že kar nekaj časa mi je dajala misliti zgodba o nekdanjem avstro-ogrskem vojaku iz sosednje vasi, s Koseča, Matiji Bergincu - Mrkušu (1885–1958). Z njim se sicer nisem nikoli pogovarjal o stvareh, ki jih je doživel kot avstro-ogrski vojak in ruski ujetnik, ker se takrat, ko je bil še živ, še nisem zanimal za dogodke prve svetovne vojne. A kasneje, že po njegovi smrti, sem se z zanimanjem dosti pogovarjal s še živimi udeleženci prve svetovne vojne. Čudil sem se samemu sebi, da me je to zanimalo, saj so bile tedaj bolj žive in sveže zgodbe in pripovedi iz druge svetovne vojne. Toda jaz sem kljub temu drezal v te stare može, iz katerih je kar vrelo, kadar so se odprli. Skoraj vsi so se borili v Galiciji, na Karpatih in Južnem Tirolskem, mnogi tudi na Piavi, Fajtjem hribu in Sveti Gori. Nekateri pa so služili cesarju tudi v domačih gorah, na Krnu, Mrzlem vrhu, Rombonu, Višu ... Tem nekdanjim avstro-ogrskim vojakom pa ni bilo lahko pripovedovati o vojaških doživljajih, saj so kljub svoji srčnosti ob koncu vojne pristali na poraženi strani, brez svoje države, in potem petindvajset let živeli še pod fašistično diktaturo. Njihove kraje so namreč kot vse primorsko ozemlje zasedli Italijani, njihovi dovčerajšnji vojni nasprotniki. Kadar pa so se ti osvelili možje razgovorili, so mnogi med njimi pripovedovali o svojem ujetništvu v Italiji ali Rusiji. Še največ so govorili o Rusiji, Sibiriji, Odesi, Dobrudži, o transibirski železnici, Vladivostoku ... in pri tem omenjali predvsem domačina Matijo Medveda - Menjevega iz Drežnice in Matijo Berginca - Mrkuša s Koseča. Vedeli so tudi povedati, da se je Matija Berginc zaradi trpljenja in težkih preizkušenj, ki jih je doživel v ruskem ujetništvu, zaobljubil, da bo v zahvalo za srečno vrnitev »iz tistega pekla« postavil znamenje, kapelico.

Pred prvo svetovno vojno so pri Mrkušu tako kot tudi ostali ljudje v kraju živeli dokaj mirno življenje. Zdi se, da je takrat čas počasneje tekkel. Mrkuševi so bili manjši posestniki, v hlevu so imeli dve mlečni kravi in nekaj drobnice. Hiše in druge stavbe so bile takrat večinoma nizke, s slamo krite. Kljub skromnim danostim so Mrkuševi živeli v dokaj optimističnem

Matija Berginc s svojo družino (zbirka Mirka Kurničiča)

vzdušju in lepem sožitju. Tudi težke trenutke so znali sprejemati in z njimi živeti.

Kot bi udarila strela, se je poleti leta 1914 razvedelo, da so v Bosni ustrelili prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo. Sledila je mobilizacija in med mnogimi vaščani je bil v vojsko vpoklican tudi Matija Berginc. Večina vojakov se je z vlaki odpeljala na rusko fronto, v Galicijo, kjer je veliko naših fantov in mož že v prvih dneh v bojih z Rusi padlo ali bilo ranjenih. Močnim in hitrim Kozakom na konjih pač niso bili kos. Marsikatera družina je dobila od vojaškega poveljstva obvestilo, da je njihov član padel v boju za domovino. Ljudje so se počasi nekako navadili na vojno, še posebno zato, ker se je ta dogajala nekje daleč.

Pozimi 1914–1915 so se začeli pojavljati čudni glasovi, na začetku tihi, kasneje pa vedno glasnejši: »Napasti nas namerava verolomni Lah in se polastiti naših krajev.« Ljudje, predvsem možje in za vojsko zreli fantje, so se spraševali, kaj bo. Moreči so bili pomladni meseci leta 1915. Maja tistega leta pa se je v resnici zgodilo: Italija je napovedala vojno dotedanji zaveznici Avstro-Ogrski. Na našem območju je bila izvedena popolna mobilizacija in med mobiliziranci se je znašel tudi Matijev brat Franc (1888–1917). Zaradi bližine italijanske meje so bili ljudje še v večjem strahu. Italijanski napad je bil napovedan za 24. maj 1915, a so ljudje vseeno upali, da ga mogoče ne bo. A zaman. Dva dni pred napadom je drežniški kurat oznanil: »Dragi, če boste v prihodnjih dneh zaslišali močan pok, vedite, da smo v vojni.« In ljudstvo je v cerkvi zaihtelo v nemočni stiski. Dan pred napadom se je zjutraj okrog pete ure res zaslišal močan pok eksplozije – kobariški most je zletel v zrak.

V nekaj dneh so drežniške vasi s strahom v očeh zasedli italijanski vojaki. Napredovanje so jim preprečevali avstro-ogrski vojaki, v glavnem domači črnovojniki, ki so branili vzpetine nad Drežnico. Italijansko poveljstvo je že 5. junija izdalo ukaz, da je treba že naslednji dan izprazniti vse podkrnske vasi. Prebivalci iz vseh petih drežniških vasi so se z osebno prtljago zbrali v Drežnici in se po stari cesti odpravili v pregnanstvo: prvi dan do Kobarida, nato v breginjske vasi. Nekatere med njimi, tudi Mrkuševo družino, pa so odpeljali v Čedad in od tam z vlakom v južno Italijo, v zapuščeni samostan v Avellinu pri Neaplju. Z njimi je potoval tudi drežniški kurat Jožef Kalin in tu do konca vojne 1918 v izgnanstvu pazil na polovico črede svojih ovčic. Pregnanci so se preživljali z italijansko vojno podporo, a mnogi starejši je niso dolgo uživali, saj so preminili. Med vojno od žalosti, ob koncu vojne pa od španske gripe.

Mrkuševi so leta 1917 v vojnem pregnanstvu v Avellinu prejeli žalostno sporočilo, da je njihov Franc podlegel vojnim ranam. O tem je v *Domoljubu* poročal tudi vojaški kurat. Mrkuševa mama je hudo žalovala za 22-letnim sinom Francem, potihoma pa je upala, da se bo vsaj Matija srečno vrnil iz vojne. Nič ni vedela o njem, saj se ji že dolgo ni oglasil. Jeseni leta 1917 so tudi v Avellinu izvedeli, da so v naših krajih avstro-ogrške enote predre frontno črto in da je doma spet nastopila avstro-ogrška vladavina. A kaj jim je to pomagalo, saj se v svoj kraj niso mogli vrniti. Ostali so tam do leta 1918, do popolnega zloma avstro-ogrške države. Pozno jeseni 1918 so se vrnili v izropano in uničeno domačijo. Tudi polja so bila uničena, gozdovi izsekani ... Pri hiši so

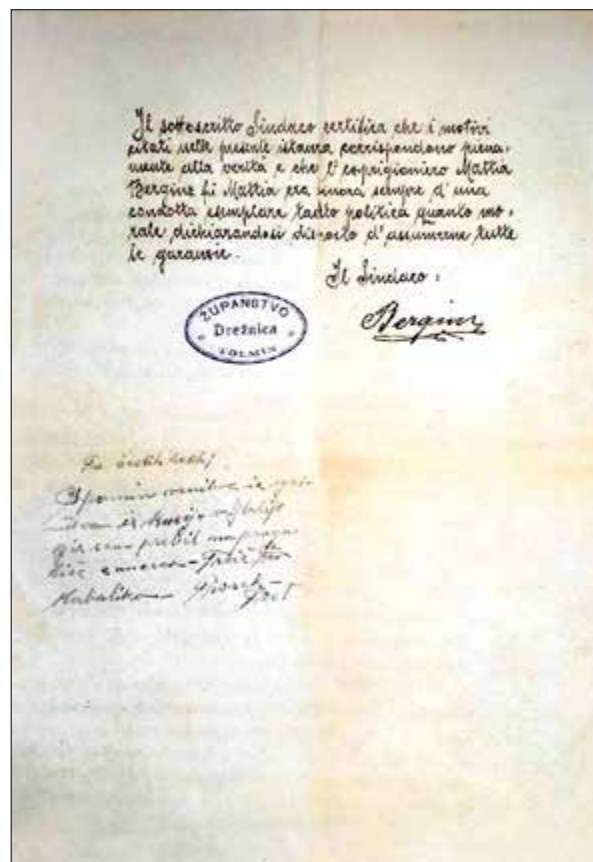
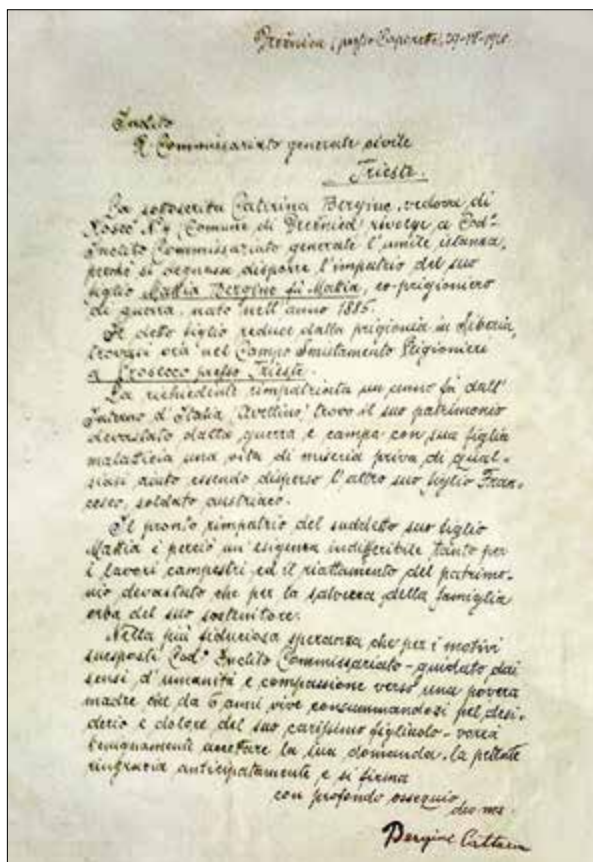

Slika iz ruskega ujetništva: na levi Matija Medved – Menja, na desni Matija Berginc – Mrkuš, zadaj stoji Franc Gregorčič z Vrsnega (zbirka Mirka Kurinčiča)

zelo pogrešali moške roke, a nekako so le rinili iz dneva v dan. A kmalu so izvedeli, da bo odslej tu Italija ...

Leta 1920 je drežniški župan od oblasti iz Trsta prejel dopis, da se drežniška občana Matija Berginc in Matija Medved vračata iz ruskega ujetništva domov. Res sta se vrnila, a še prej je morala Mrkuševa mati Katarina napisati vlogo za Matijevo repatriacijo. Po pisavi sodeč je prošnjo pravzaprav napisal kurat Kalin, le podpisala jo je Katarina.

Iz prošnje je razvidno, da je prišel Matija iz ujetništva v Sibiriji in da je bil v času vlozene prošnje v prehodnem taborišču na Proseku nad Trstom. V prošnji med drugim prosilka pravi, da se je sama vrnila iz pregnanstva iz notranjosti Italije (iz Avellina) in našla doma od vojne opustošeno domačijo in polja ter da živi s hčerjo v hudi revščini in pomanjkanju, brez pomoči, saj je drugi sin Franc padel v vojni kot avstro-ogrski vojak. Zato je takojšnja

Prošnja za repatriacijo, ki jo je napisal drežniški kurat Jožef Kalin. Pripis s svinčnikom pa je očitno Mrkušev: Po šestih letih. Spomin vrnitve iz ujetništva iz Rusije v Italijo, kjer sem prebil na pragu hiše 2 meseca –Trbiž–Kabaliko (?)–Trst–Prosek. (zbirka Mirka Kurinčiča)

vrnitev sina Matije velika potreba in rešitev za družino, tako za delo na polju kot za obnovo uničene domačije. Vloga pa ima še dodatek, v katerem drežniški župan Berginc s podpisom jamči, da so vsi podatki, ki jih v vlogi navaja mama Katarina, resnični in da je »bilo vedenje nekdanjega vojnega ujetnika Matije Berginca doslej politično in moralno vedno primerno«.

Matija Berginc je torej po ujetništvu v Rusiji prišel v Italijo, kjer je »na pragu svoje domovine« moral preživeti še dva meseca v italijanskih taboriščih v Trbižu in na Proseku nad Trstom. Po vseh teh zapletih je le prišel domov pod Krn in objel svoje domače.

A življenje in čas se ne ustavita. Tudi Matija se je kmalu opomogel in se v dvajsetih letih poročil z Ano Žagar iz Dreznice, s katero sta imela deset otrok. Dva sta na porodu umrla, drugi pa so, ko so odrasli, morali s trebuhom za kruhom. Le sin Stanko je ostal doma kot hišni gospodar.

Mrkuševi imajo svoje polje vse v enem kosu, oddaljeno petnajst minut od doma. Tja v »Polje« so hodili po raznih opravkih večkrat na dan. Približno na sredi te poti pa se na majhnem sedlu, na Prelovcu, odpira prav lep razgled. Od tu se lepo vidi Soča, Matajur, Krasji vrh, Krn in ves drežniški svet z vsemi vasmi in cerkvijo Srca Jezusovega, ki dviguje svoj zvonik visoko proti nebu. Matija je prihajal v leta, se pogosto ustavljal na tej vzpetinici in se z nje razgledoval. V njem se je vse pogosteje oglašala v ujetništvu dana zaobljuba. Nekoč je nanoslo, da je na Prelovcu srečal Janeza Gregorčiča - Arnela, lastnika zemljišča na sedlu. Sedla sta na tla, in ker sta bila oba nekdanja avstro-ogrski vojaka, je beseda hitro stekla. Matija je pripovedoval, kaj vse se mu je pripetilo v šestletnem ujetništvu v Rusiji, o širnih prostranstvih in velikih rekah, o strašnem mrazu, o delu v gozdu, o revoluciji ... Govoril je, da ima še sedaj vse noge bele od mraza in da ga še vedno zebe ... Pa da mu je v vojni padel brat Franc. Potem pa je še omenil, da

*Matijin sin Stanko Berginc ob kapelici
(zbirka Mirka Kurinčiča)*

se je v ujetništvu zaobljubil, da bo zgradil kapelico, če se bo vrnil domov. Stala naj bi nekje tu v bližini, na tem tako lepem kraju. »Lastnik tega sveta si pa ti, Janez, kaj praviš na to?« je vprašal in pogledal sogovornika.

Janez, ki je ves čas samo poslušal, kaj vse je ubogi Matija v vojni prestal, je odgovoril: »Veš, Matija, tudi jaz sem bil leta 15 vpoklican in smo šli v Galicijo, od tam pa so nas poslali nazaj in na tirolsko fronto. Pred ofenzivo sem bil na Trbižu, nato smo pa šli še na Piavo konec vzeta. Verjetno se moram Bogu zahvaliti, da sem bil v kuhinji, ker bi sicer tudi jaz izgubil življenje kot moji trije bratje. Lojz je imel 19 let, ko je leta 1917 padel v Rusiji, kjer je padel tudi brat Jožef, Franc pa je imel 17 let, ko ga je ubila granata v Bregeh, v bližini doma. Vidiš, Matija, kakšne težave in kakšno usodo nam je prinesla ta grozna vojna. In na vse to gorje še 25 let Italije! No, Matija, če si se zaobljubil in se ti zdi ta prostor primeren, kar postavi kapelico, jaz ti z veseljem odstopim ta konček našega sveta. Bo vsaj spomin na svetovno vojno.«

Matija je domačim z veseljem povedal, da mu je Arnel na svojem svetu, ob poti na Prelovcu, dovolil postaviti kapelico. Toda kljub dobri volji in trdnem sklepu Matiji kapelice ni uspelo postaviti, kajti prehitela ga je smrt. A kapelica danes stoji. Postavil jo je namreč Matijev sin Stanko, hišni gospodar pri Mrkušu. Stanko ni bil večč zidarskih del, toda z bratom Silvom sta vseeno dala postaviti kapelico na Prelovcu in s tem izpolnila očetovo zaobljubo. Blagoslovil jo je drežniški župnik Stanko Ipavec. V malti je odtisnjen datum postavitve: 20. 6. 1967.

Hvalevredno je, da so Matijevi otroci spoštovali in uresničili očetovo zaobljubo. Mimoidoči danes lahko občudujejo lično izdelano kapelico in lep lesen križ v njej. Morda pa tisti, ki to zgodbo poznajo, ob kapelici postajajo, se zamislijo in spomnijo, kakšna zabloda in gorje je vojna.

Za podatke o tej zgodbi se prisrčno zahvaljujem Matijevima vnukinjama Miji Uršič in Jožici Terlikar.

*Matija je bil nadarjen risar. Spominski kartonček, ki ga je prinesel iz ujetništva, je umetniško in stilizirano oblikoval v več barvah ter ga ozaljšal še z napisom: Tukaj počiva cvet moje mladosti. Tomsk Sibirija. Kartonček vsebuje še hrastov list, na katerem so vpisana leta Matijevega ujetništva. Matija je domov prinesel tudi »razmenjalni bon« v vrednosti treh rubljev in knjigo v cirilici.
(zbirka Mirka Kurinčiča)*

Vojna skozi otroške oči

Cvetka Skok

Če se človek rodi pred več kot 100 leti, potem so njegovi spomini na otroštvo zanesljivo drugačni, kot jih imajo današnji otroci. So približno taki, kot jih je v svojih spominih zapisal Anton Prelec, po domače Gornji Kušmar, z brkinske vasice Barke. Njegove spomine povzema hči Cvetka Skok.

Kakšno je bilo otroštvo Antona Prelca, rojenega leta 1908? Naši kraji so bili del avstro-ogrskega cesarstva, pravi. Bila je beda, glad in pomanjkanje. Bila je vojna. Prva. Svetovna. Kot vsaka vojna je prizadela vse prebivalstvo. Trpele so družine, možje vojaki, žene z veliko skrbjo za družino, starci in starke, otroci, ki smo komaj dojemali, kaj se dogaja.

V prvi svetovni vojni je po ocenah raziskovalcev sodelovalo okrog 100 milijonov ljudi. Umrlo je več kot 10 milijonov vojakov, 7 milijonov in pol jih je bilo pogrešanih. K temu lahko dodamo še preko 6 milijonov civilnih žrtev. Natančno število žrtev ne bo nikoli znano. Bilo je to grozljivo obdobje. Upravičeno zasluži ime svetovna morija. Pokopališča so se polnila z umrlimi. Takrat je nastal tudi običaj obiskovanja grobov ob dnevu mrtvih in prižiganje svečk ob prazniku Vseh svetih.

Vojna je prizadela tudi vse civilno prebivalstvo. Kmetije so izgubile delovno silo, gospodarje. Še najhujše so trpela večja mesta. Primanjkovalo je hrane, saj so bili moški s podeželja mobilizirani in zemlja je ostajala neobdelana. Zapirali so se industrijski obrati, posledica je bila huda brezposelnost. Mnogo industrije se je preusmerilo v izdelovanje vsega potrebnega za vojno. Hrane ni bilo, mestni ljudje so otepali nepojmljivo lakoto, stradali so. Primanjkovalo je moke, mleka in vseh živil. Država je uvedla delitev hrane in najnujnejšega na karte (tešare), ki jih je ljudstvo v bedi tudi izrabljalo. Draginja je bila neznosna, cvetelo je prekupčevanje.

Anton je vojno doživljal kot šestleten otrok in doživljal jo je po svoje. Iz njegovih spominov razberemo, da je v njegovi duši pustila neizbrisne sledi. Po več desetletjih je, kot že ostarel mož, tako opisoval svoje otroško doživljanje vojne:

Moj najstarejši spomin na vojno je vezan na dolgo leskovo šibo, s katero mi je sosod, Popečkov stric, vcepil spoznanje, da je vojna nekaj neprijaznega, s čimer se res ne gre šaliti in igrati.

Anton Prelec z Barke pred »svojim« spomenikom padlim v prvi svetovni vojni (hrani Cvetka Skok)

70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	Steiermark. — Stajersko. K. k. steierm. Statthalterei C. kr. na- mestništvo.	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke
70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	Ausweis — Izkaz über den Verbrauch von Brot und Mehl in kleineren Ortschaften für die 156. und 157. Woche o porabi kruha in moka v malih krajih za 156. in 157. teden. 31. 3. do 13. 4. 1918.	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke
70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	Das Ansehen dieser Messen, die auf die Ausweiskarte jeweils höchstens ver- wendet werden dürfen, wird behördlich bestätigt. — Izkazna karta može se upotrebljavati svakokrat po najveći ome odobiti, sa dozvolj izdavanja.	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke
70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	Fällungen der Karte und Über- tragung des Verbrauches sind verboten. — Prevoznika izkazna karta prevoznici potpisati ne mogu se koristiti.	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke
70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	Fünf Abschnitte zu 1 kleiner Loth (Weizen) Brot (50 Stück) oder 1 kg Mehl Per oderer oder 1 malh (Strom) kruha (50 Stück) all 1 kg moka	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke
70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	Gemeindenrat. — Općinski sudac	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke	70 g Brot-kruha oder - all 50 g Mehl-moke

Živilske karte za kruh in moko, veljavne od 31. 3. do 13. 4. 1918
(zbirka Davida Erika Pipana)

Bilo je leto 1914, konec junija, in v Sarajevu so ubili avstro-ogrskoga prestolonaslednika Ferdinanda in njegovo ženo. V vsej vasi je bilo čutiti nekaj zloveščega. Starejši vaški možakarji so ob nedeljskih večerih modrovali med seboj. Stric Andrejev, eden najbolj modrih in načitanih vaških mož, je v tistih dneh poudarjal: »Ljudje, bližajo se težki časi, oblaki se zgrinjajo nad Evropo, vojska bo!« In da bi še bolj podkrepil svojo napoved je pribil: »Znali mi boste povedati, če kaj vem ali ne. Vojska bo, črna vojska in kmalu se bo začela!« Otroci, ki nas je bilo takrat v vasi Barka kot listja in trave, smo zavzeto vlekli na ušesa ta modrovanja starejših. Sam sem si zelo dobro zapomnil te Andrejeve besede, to njegovo napoved. Potem smo slišano po svoje vključevali v naše igre. Podili smo se po vaških ulicah in igraje vpili: »Črna vojska bo, črna vojska gre, beži, beži ...«. Čeprav nismo imeli pojma, kaj to pomeni. Končali smo šele, ko nas je stric Popečkov, na ulici pred svojim borjačem, počakal z velikim lesenim protom in nad nami zarohnel s svojim mogočnim basom: »Salamenski mulci, vam bom jaz dal črno vojsko, kaj vi vesta, kaj to pomeni, lumpači grdi, poberite se domov!« Preden smo se dobro zavedli, je s svojim protom zamahnil po nas, kot je nanese. Med tistimi, ki so jo skupili, sem bil tudi jaz. Zadnja plat me je še dolgo skelela. Spoznanje, zakaj je soseda naša

igra tako razjezila, je prodrlo do mene šele nekaj let kasneje, spomin na dogodek pa mi je ostal vse do danes.

In res. Že v nekaj dneh je po vasi završalo, da je Avstro-Ogrska napovedala Srbiji vojno. Leto kasneje je Avstro-Ogrski napovedala vojno tudi Italija, ki je prelomila svoje zavezništvo in razmere so postajale vse bolj napete. Tudi mi otroci, ki še nismo razumeli, kaj se dogaja, smo začutili, da se bliža nekaj grozečega, ko smo poslušali jadikovanje svojih staršev. Kmalu je bila objavljena mobilizacija in v vas so pričeli prihajati prvi pozivi. Prihajali so neizprosno, dan za dnem. Pod orožje so odhajali fantje, možje, očetje. Vas se je praznila. Na vojno je avstro-ogrski cesar Franc Jožef iz vasi Barka takrat poklical okrog 70 moških, skoraj vso delovno silo v vasi. Najprej fante – vojne obveznike, nato može, očete, brate, bratrance, rojene od leta 1872 do 1894. Na koncu še tiste, ki so komaj dopolnili 17 let.

Skoraj med prvimi v vasi so iz moje žlahte v cesarjevo službo odšli krstni boter Puhov, svak Felicijanov, stric Otonjev, vsi očetje s številnimi majhnimi otroki. Vsi trije so padli na različnih bojiščih avstro-ogrskе države. Kar devetnajst vaščanov se iz te vojne nikoli ni vrnilo domov. »Vojna jih je vzela«, so govorili stari očaki. V vasi so ostajale žene, številni otroci in neboljjeni ostareli vaščani. Vsi so s strahom pričakovali ali bo

objavljena nova mobilizacija, ki je vsakokrat zajemala vse mlajše in vse starejše moške. V drugem letu vojne, takrat ko se je vanjo vključila tudi Italija, je pod orožje odšel tudi moj oče Anton in z njim njegov brat, stric Andrej. Bila sta razporejena na oddaljene severovzhodne fronte cesarstva. Odšla sta skupaj, istega dne in nikoli več ju nismo videli. Za stričevo smrt smo izvedeli iz časopisov, o očetovi je prišlo pisno obvestilo.

Brkini so bili v zaledju fronte in bojov tu ni bilo. Vojno pa sem vseeno doživljal kot zelo turoben čas. V vasi je postala navada, da smo se ob jasnih poletnih večerih vaščani zbrali na Balkanu, hribu nad vasjo, od koder seže razgled daleč čez Kras in naprej proti Italiji. Starejši so molili. Od tam se je dalo zvečer opazovati odsev bitke in slutiti dogajanje na soški fronti. V temi so se svetlobni bliski izstrelkov selili s Svete gore na Sabotin in se vračali v obratni smeri. Slišalo se je tudi zamolklo grmenje topov, in čeprav nas je od dogajanja ločevalo vsaj 50 km zračne razdalje, se je tu pa tam ozračje dobesedno streslo in v oknih so zašklepetale šipe. Občasno je stresel ozračje posebno močan pok. Starejši so modrovali, da je to pok dvainštirideset centimeterskega topa, ki je nekje na spodnjem Krasu bruhal svoje granate na sovražnika preko Soče. Ženice, ki so bile na hribu, so se takrat prekrizale in zaprosile: »Bog jim daj nebesa, vsem, ki so ob tem strelu obležali mrtvi.« Tako smo se ob jasnih poletnih večerih na hribu, nekako obredno, zbirali štiri leta. Znaki bitk so se v tem času nekoliko odmikali globlje v Italijo, do reke Piave.

Mi pa smo v tistih letih vse dni s tesnobo čakali, kdaj bo v vas prišel poštar z novim zloveščim sporočilom, da se ta ali oni ne bo več nikoli vrnil domov. Prvotno so svojci dobivali pozivnice, da se oglasijo pri županu, ki je nato uradno sporočil žalostno novico. A nekateri župani, ki so morali v več krajih to turobno opravilo opravljati tudi po trikrat na dan, so si skušali pomagati tako, da so vključevali v obveščanje svoje ali pokojnikove daljne znanke. Zgodilo se je, da je novica o kaki smrti vojaka prišla v vas preko njegovih soborcev, ki so prišli na dopust, še preden jo je sporočilo županu vojno ministrstvo. Vse več je bilo svojcev, ki se niso več odzivali na pozivnice, saj so vedeli, kaj pomenijo.

Medtem ko smo trepetali za življenja svojih vojakov, smo se tudi sami borili za preživetje. Borna brkinska zemlja je pogrešala moške roke in rodila še skromneje kot sicer. V tistih letih nas je v vasi reševala solidarna sosedska pomoč in pomoč so-

Anton Prelec kleše spomenik padlim v prvi svetovni vojni.
(hrani Cvetka Skok)

rodnikov, ki smo jo bili v veliki meri deležni tudi v naši družini. Moja mati Frančiška, ki je po očetovem odhodu v vojsko, ostala sama s petimi majhnimi otroki in mojim ostarelim dedom, ki ga je žalost ob izgubi dveh sinov dokončno onespobila za delo, ni zmoгла zemlje obdelovati sama. Tako se je leta 1915, po očetovem odhodu v vojno in njegovi prezgodnji smrti, ki ga je doletela na fronti, pričela še ena, naša osebna, družinska vojna. Bitka s pomanjkanjem, bedo in gladom. Takrat sem, komaj sedemleten, postal pastir, ko je mati nekega dne dejala: »Ne zmorem sama, pomagati mi morate. Tonček, ti si med starejšimi in boš skrbel za živino, za pastirja boš.« Strah me je bilo takrat, a vedel sem, da druge možnosti ni. Moj brat in sestre so tudi dobili vsak svojo nalogo v družini. In tako smo se v tej vojni ter v letih po njej, vsi skupaj borili, iz dneva v dan. Za preživetje. Zmagali smo, preživeli in odrasli. Vsi.

Na tisti čas iz življenja naših dedov so danes, več kot sto let od začetka morije, ostali le še medli spomini in obledele kamnite plošče s vklesanimi imeni tistih, ki se takrat z bojišč niso vrnili domov in njihovi posmrtni ostanki ležijo raztreseni po neznanih vojaških pokopališčih Evrope. Ostale so le neme priče nekega težkega časa iz naše zgodovine.

OSKRBA SOŠKE FRONTE PO FELDBANU

Ivan Rudolf

Ozkoirne železnice so prvotno gradili za gospodarske namene, kot na primer gozdne in rudniške železnice, in so zato povezovale tudi posamezne obrate v industrijskih središčih. Začetki segajo v čas okoli leta 1880, do njihovega razmaha je pa prišlo v prvih treh desetletjih prejšnjega stoletja. Naši južni sosedje za ozkotirno železnico ponekod uporabljajo izraz »dekoviljska« (ang. Decauville track, nem. Dacauville-Bahn). Iznajditelj ozkotirnih industrijskih železnic, Francoz Paul Decauville (1846–1922), je namreč leta 1876 kot glavni izum v svoje podjetje Société Decauville uvedel izdelavo že pripravljenih in na pragove pritrjenih delov železnice. Njegova družba je za industrijsko uporabo proizvajala proge širine 400, 500 in 600 milimetrov. Za Decauvillov izum se je začela zanimati vojska in v svojih kolonijah so jih poleg Francije uporabljale tudi druge evropske države. Utrdbe na Maginotovi liniji so bile zunaj in znotraj opremljene s 600-milimetrskimi Decauvillovimi tirnicami.

Poveljstvo 5. avstro-ogrske armade je po 6. soški bitki zaradi prekinjene Bohinjske železnice (nem. *Wocheinerbahn*, it. *Tran-salpina*) iskalo druge rešitve za oskrbo fronte na tolimskem

mostišču ter na Trnovski in Banjški planoti. Železniško postajo v Ajdovščini je zaradi bližine prve frontne črte ter večje izpostavljenosti italijanskim izstrelkom izločilo ter začelo načrtovati gradnjo nove ozkotirne železnice. Za divizijo v polni sestavi s 17.000 možmi in 8.000 konji je bilo namreč treba dnevno prepeljati 120 ton hrane in 250 ton streliva. Prevoz tudi do 800 ton vojaškega materiala na dan je bilo neprimerno lažje in učinkovito izvajati po železnici kot po cesti s takratnimi vozovi.

Poveljstvo 5. armade (Soška armada) je za novo oskrbovalno središče izbralo Logatec, saj je skozenj potekala Južna železnica med Dunajem in Trstom. Uporabnost te železnice ni bila motena, Logatec je pa ležal ob planotastem kraškem svetu, po katerem so bile speljane dobre ceste. V mestu je tudi že obstajalo veliko vojaško skladišče, varno pred italijanskimi topovi in letali.

Z gradnjo 53 kilometrov dolge ozkotirne železnice – »feldbana«¹ na trasi Dolenji Logatec–Kalce–Hotedršica–Godovič–Črni Vrh–Zadlog–Mala Lazna (Poncala) na Trnovski planoti so začeli takoj po padcu goriškega mostišča v šesti soški bitki, da bi

Razglednica Hotedršice s feldbanom ob desnem robu ceste
(arhiv Knjižnice Logatec)

¹ Za ozkotirno vojaško železnico, speljano med prvo svetovno vojno iz Logatca do Male Lazne (Poncala) na Trnovski planoti in z drugim krakom do Idrije, se je do danes ohranilo priljubljeno poimenovanje »feldban« (nem. Feldbahn – vojaška železnica). Tudi zato bomo v nadaljevanju uporabljali to poimenovanje.

Postaja žičnice v Mali Lazni (Poncala), desno črnovrški fjeldban
(arhiv Vojnega muzeja, Črni Vrh nad Idrijo)

lahko nemoteno oskrbovali avstro-ogrsko vojsko na Banjški in Trnovski planoti, med Mostom na Soči in Gorico. Pri Mali Lazni se je trasa srečala z žičnico Ajdovščina–Banjška planota in tu so pretovarjali material, namenjen enotam na tem odseku.

Proga je bila v glavnem speljana po obstoječih poteh in cestah, na novo pa so jo morali vkopati v teren le tam, kjer so bili klanci prestrmi. Dela, ki so se začela 15. avgusta 1916, so hitro napredovala, saj je bilo v gradnjo poleg pripadnikov vojaških železničarskih oddelkov vključenih večje število ruskih vojnih ujetnikov. Po doslej znanih podatkih naj bi jih bilo nekaj tisoč in so prebivali v barakah na Kalcah, v Hotedršici, Godoviču, Črnem Vrhu in Zadlogu. Tračnice z razmakom 60 cm² so bile dobavljene v 2,5-metrskih sklopih, ki so jih iz vagončkov postavljali ob rob ceste in jih na enostaven način spajali skupaj. Sklopi so bili izdelani glede na trdoto terena. Na odročnih krajih pa so 4-metrške tračnice pritrdili na lesene pragove, ki so jih največkrat stesali iz lesa ob progi. Na odseku od Dolenjega Logatca do Zadloga so 9. septembra 1916 začeli prevoze opravljati s konjsko vleko vagončkov (*Pferdefeldbahn*), do Male Lazne pa 29. novembra 1916. Kompozicije

so bile sestavljene iz več vagončkov, odvisno od terena, glede na vzpone pa so za vleko prepregali par ali več konjev, ki so hodili ob progi in so bili z vagončkom povezani s togim drogom (»drikelc«). Kjer so bili klanci prehudi, so pripravili še en par konj. To je bilo potrebno zlasti na delu proge od Zadloga čez Malo goro. Župnik Abram v cerkveni kroniki piše, da so vojaki na Malo goro speljali »lepo« progo in so za vleko vagončkov uporabljali 300 konj. Na vrhu klanca so konje izpregli in so se sami vračali na začetek klanca, kot to še sedaj delajo pri nošnji drv gozdarski konji. Konje so prepregali zavirači, ki so vagončke spuščali po klanecu navzdol. Kasneje ko so progo predelali na motorni pogon, so ti upravljali tudi motorje. Vendar tu se postavlja vprašanje. Prevoz s konjsko vprego je tudi na večji strmini še možen, za motorno vleko pa to prav gotovo ne velja. Odprto ostaja torej vprašanje, kje so takrat speljali progo, da so se izognili težavam.

Začetna postaja fjeldbana v Dolnjem Logatcu je bila na poštnem vrtu, to je na mestu sedanje bencinske črpalke. Tu so natovarjali material na vagončke, ki so vozili po progi, speljani po obstoječi cesti skozi Kalce in Hotedršico do Go-

² O tej meri pričajo tudi železniški ostanki, razstavljeni v Vojnem muzeju, Črni Vrh nad Idrijo. Tudi avstro-ogrška vagončka in italijanski vagonček za oskrbo topov imajo te mere.

*Feldban pri Godoviču še na konjsko vleko
(arhiv Knjižnice Logatec)*

doviča, kjer je bila pod cerkvijo tudi večja postaja, saj so tu stala vojaška skladišča, klavnice, pekarnice in kuhinje za enote na Banjski planoti. Glavni tir je bil speljan čez potok nad današnjim IMP-jem, ki ga je prečil preko mostu, in vodil čez Kovačev grič proti Cestnikovi rajdi. Drugi tir pa je bil speljan bolj desno, ob griču, mimo kuhinj, in se je na Kovačevem griču priključil glavnemu tiru. Proga se je nadaljevala nekoliko pod cesto, ki pelje čez Kovačev grič, in po Cestnikarju prečila grapo preko mostu, potem pa nadaljevala pot po današnji cesti.

Traso so s Cestnikove rajde speljali mimo Klavžarja do Črnega vrha in je potem šla proti Zadlogu po obstoječi cesti. Čez Zadloški klanec je naredila ovinek čez travnik za Lokvarjevo hišo, da je pridobila višino klanca. Z Vrhklanca je pot nadaljevala po sredi Zadloške rovne do Rovtarjevega laza, na katerem je zopet stalo veliko skladišče. Iz Zadloga se je proga dvignila čez Malo goro proti Trnovskemu gozdu in nadaljevala pot skozi Malo Lazno do Poncale pri Lokvah. Iz Zadloga je bila do Predmeje speljana tudi vojaška žičnica, ki se je tam priključila žičnici iz Ajdovščine. Nad pokopališčem v Črnem Vrhu je bilo tudi veliko skladišče in postaja žičnice, ki je bila speljana čez Vrhgore do Cola. Tu so pretovarjali material, ki je bil namenjen na kraško bojišče.

Zaradi zmanjševanja števila konj (vseh je bilo več kot pet tisoč) in pomanjkanja krme so proti koncu leta 1916 konjsko vleko zamenjali motorji na bencinski pogon (moč 3,5 konjev), montirani na vlečne vozičke. Motor in prenos je skonstruiral Porsche, konstruktor v firmi Austro-Daimler, ki je te motorje tudi izdelovala. Za gorivo je služil benzen (benzol), strupena, kancerogena in aromatična spojina sladkastega vonja, in ne bencin, kakršnega poznamo danes.

Avstro-ogrske delovne enote, ki so gradile feldban od Dolenjega Logatca do Male Lazne (Poncala) na Trnovski planoti, so med 1. in 22. septembrom 1916 zgradile tudi 12 kilometrov dolg krak od Godoviča do Idrije. Proga se je odcepila v Cestnikovi rajdi in po Francoski cesti nadaljevala do Vrha Ključ nad Podrotejo. Klanci na tem odseku imajo ponekod naklon do 8 %. Od tu pa do soteske Belce je okrog 300 m višinske razlike, zato so na tem mestu zgradili vzpenjačo (dvigalo) v dolžini 400m in po njej spuščali vagončke v dolino Idrije, potem pa pot proti Idriji nadaljevali po progi v Strugu. Vzpenjača, imenovana Bremsberg, je bila enotirna, na sredini pa je imela izogibališče. Vagon se je spuščal in po jeklenici vlekel drugega, ki se je dvigal, na sredi pa sta se na izogibališču srečevala. Na tem delu je bil najden električni izolator, kar pomeni, da je verjetno vse skupaj poganjal

*Prevoz ranjencev s feldbanom pri Godoviču
(arhiv Knjižnica Logatec)*

elektromotor. Ta proga je bila po znanih podatkih zgrajena v samo 22 dneh, težko bi pa v tem času zgradili progo od Cestnikove ceste do Vrha Ključ, kajti tu ima proga več nasipov in opornih zidov ter je na več mestih vsekana v skalo. Ta del so zgradili kasneje, ko so progo predelali na motorni pogon. Prav tako tudi odsek od Vrha Ključ do doline Bele.

Ko so vagončke predelovali na motorni pogon, so morali na strmih klancih prilagoditi tudi progo, saj ti niso smeli presežati 4-odstotnega naklona. Progo so morali tudi ojačati, saj so bile kompozicije vedno težje. Zato so po treh kilometrih Francoske ceste naredili odcep navzdol in nadaljevali traso po strmem terenu nad sotesko Zale. Progo so vsekali v skalo, sezidali več visokih zidov in mostov. Za gradnjo zidov so uporabljali skale, ki so jih lomili in sproti obdelovali na terenu, kar potrjujejo najdbe orodja na terenu in prav tako tudi v kamnolomu dobrih 50 m nad cesto proti Podroteji, kjer so lomili kamnite bloke. Tu se najdejo jeklene zagozde, na betonskem platuju pa so bloke obdelovali, ostanke pa verjetno zmleli v pesek. Bloke so spuščali po drči do ceste, kjer so jih nakladali na vozove. Na Vrhu Ključ je proga prečila cesto

po lesenem mostovžu, kar tudi omenja Lado Božič iz Idrije, saj je po cesti nenehno tekkel promet, ki ga feldban ni smel ovirati. Vagončki so postajali težji in vzpenjača ni prišla več v poštev. Zato so s progo nadaljevali po pobočju, na precej neprehodnem delu pa izvrtali celo 30 m dolg predor, ki je edini predor v zgodovini vojaških železnic. Do naravne plosčadi nad tretjim tolmunom v Strugu se je proga nadaljevala po velikem mostovžu na stebrih, na katerem se je obrnila proti Idriji. Na tem mestu so še danes vidne izkopane izravnave, na katerih so stali stebri tega mostovža.

Polkrožni viadukt (*Umkehrschleife*) v Strugu nad reko Belo je bil vrhunski inženirski dosežek. Njegov obstoj dokazuje fotografija, ki jo je v svoji knjigi objavil že Walther Schumann,³ a še danes so vidni tudi njegovi ostanke v naravi. Pod predpostavko, da je datum pravilen in da gre za gradnjo in ne za obnovo viadukta, se spet postavlja vprašanje, kdaj je bila dejansko zgrajena druga faza feldbana. Na fotografiji, ki je pravzaprav videti kot izsek iz nekega časopisa, revije ali poročila, je omenjena konjska vojaška železnica (*Pferdefeldbahn*), pod njo pa je sklic na operativni odsek 3

³ Walther Schumann, Die Bahnen zwischen Ortler und Isonzo 1914–1918, Bohmann Druck und Verlag Gesellschaft m.b.H., Wien, 1991.

Predor v Strugu (nad reko Belo) v času vojne in danes (leva slika iz knjige Waltherja Schaumanna Die Bahnen zwischen Ortler und Isonzo 1914–1918, desna foto: Ivan Rudolf)

(Betriebssektion 3). S tem verjetno ni nič narobe, čeprav se oznaka operativnega odseka nanaša na železnico Logatec—Godovič—Zadlog in ne na Godovič—Idrija, ki je označen s 3b. Povsem možno je, da so črke dodali kasneje, ko so dogradili proge Zadlog—Mala Lazna (Poncala) in Godovič—Idrija, ali pa so jih v poročilih enostavno izpuščali in za črnovski in idrijski feldban na splošno uporabljali številko 3. Za datum 07. 10. 1917, le dobra dva tedna pred odločilno 12. soško bitko, v kateri je prišlo do preboja fronte, ni jasno, ali ga je pripisal tisti, ki je fotografijo napravil, ali nekdo drug (novinar, avtor fotografije) ali pa kar Schaumann sam. Iz fotografije tudi ni razvidno, ali so tiri pod viaduktom že položeni na »kretniški« sistem in je promet že takrat potekal, viadukt pa predstavljal le izboljšavo. Ta dejstva napeljujejo na razmišljanje, da je gradnja celotnega spodnjega dela feldbana, vključno s podaljškom do Dolenje Trebuše, dejansko potekala tik pred prebojem pri Kobaridu.

Na začetku sem imel razne pomisleke v svojem razumevanju samega feldbana. Idrija se mi je zdela bolj slepo črevo kot vojaško logistično središče, saj iz nje namreč ni vodila nobena žičnica, ki bi oskrbovala fronto. Tudi če bi feldban v celoti zgradila cenena delovna sila številnih vojnih ujetnikov, se že zaradi porabe materiala in orodja vojska ne bi spuščala v take gradbene podvige samo zato, da bi oskrbovala civilno prebivalstvo. Zakaj je torej bilo vredno postaviti tako zahtevno progo? V okviru tovrstnih pogovorov se je tudi za to našel

odgovor. Stari oče Kobalov iz Idrije je pripovedoval (njegovo pripoved je v celoti posnel vnuk Matej), da je bila proga med drugim važna za prevoz premoga za idrijsko rudniško električno centralo, ki je z elektriko oskrbovala širšo okolico in vojaške naprave, a tudi druge javne objekte in ustanove v Idriji. Med čiščenjem rudniškega arhiva sem še kot vajenec pri rudniku naletel na marsikak dokument, med drugim tudi na načrt za parni stroj, ki je poganjal velik električni agregat. To je bila menda prva električna centrala na Kranjskem in je bil verjetno ta premog namenjen prav temu stroju. Te dokumente sem predal v Idrijski muzej.

Idrija je bila takrat drugo največje mesto dežele Kranjske. Tu je bila tudi bolnišnica, ki so jo gotovo koristili za oskrbo ranjencev. Električna centrala je bila torej pomembna in so tudi zato italijanska letala Idrijo avgusta 1917 večkrat, a neuspešno bombardirala. Drugi razlog za njeno gradnjo je bila možnost prevažanja ranjencev na zdravljenje v Idrijo in odvoz vojaškega materiala iz Idrije z vpregami in tovrnjaki naprej do Dolenje Trebuše, od koder sta do Čepovana vodili žičnica in novo zgrajena cesta za oskrbo enot na Banjšicah. Kasneje so proti Dolenji Trebuši naredili odsek proge in Ivan Pirih pravi, da so bila na ravnini pod Pirihovem klanecem skladišča, do katere je ohranjen usek od ceste okrog skalnatega grebena, po katerem je bila speljana proga. Tu so imeli tudi elektriko, ki je nekega nepredvidneža tudi ubila. Mogoče so z izbiro oskrbe po dolini Idrije le izkoristili

Za objavo fotografije uredništvo Sistory ni prejelo dovoljenja.

še eno dovozno pot, da zadovoljijo vedno večje potrebe na fronti. Če upoštevamo, da so progo podaljšali od Straže do Dolenje Trebuše teden dni pred 12. soško bitko, dobi feldban dodaten smisel. Še posebej, če so logistični strategji že na začetku snovali takšen potek. Ozkotirna železnica je bila namreč prvič omenjena že leta 1914, takoj po začetku vojne in leto pred začetkom gradnje. Ta del proge v praksi ni potrjen in še vedno ostaja uganka. Lahko, da ga je preboj fronte prehitel in je ostal neuresničen. Prav zanimivo bi pa bilo vedeti, koliko vojaškega materiala je bilo za 12. soško bitko prepeljanega skozi naše kraje.

Skladišča ob ozkotirnih železnicah

Ob celotni progi so še danes na približno vsakih 7 kilometrov vidni ostanki ploščadi, na katerih so stala skladišča, predvsem za strelivo. Previdnostni ukrep gradnje skladišč je imel več prednosti. Ne samo da bi s tem sabotaža ali nesreča naredila manjšo škodo, ker strelivo pač ni bilo uskladiščeno v veliki količini na enem mestu, marveč je bila tudi oskrba fronte med ofenzivami hitrejša in bolj zanesljiva, saj so najprej praznili najbližja skladišča in jih ob zatišjih popolnjevali. V Logatcu je v eksploziji jeseni 1917 razneslo veliko skladišče streliva in je umrlo okoli 30 vojakov. V Godoviču so stale velike kuhinje in klavnica, od koder so hrano odpre-

mljali na bojišče. V bližini so bila biti tudi skladišča streliva. Ta so zagotovo bila tudi v Črnem Vrhu, Zadlogu, Preski nad Zadlogom in tako naprej proti Škrbini. Skladišče je bilo tudi na zgornjem koncu vzpenjače, kjer sta bili dve ploščadi, v Idriji ali okolici in še kje drugje. Ne izključujem možnosti, da je bilo skladišče tudi ob viaduktu.

Kako je bil videti prevoz po tej progi, je lepo razvidno iz članka *Moja prva tura*, ki ga je publicist Lado Božič iz Idrije, objavil leta 1968 v 12. številki Planinskega vestnika.

Beseda ni konj. Povprašala bova. Če bodo vojaki spremljevalci nama dovolili, da se skobacava na polne vagončke, se taki prijaznosti ne bova odrekla. Na noben način in za nobeno ceno ne. Tako sva bila deležna sreče in milosti, da sva se vozila s prvo in zadnjo železnico, ki je kdaj povezovala Idrijo z zunanjim svetom. Železna cesta je bila ozkotirna, po njej pa so se premikali vagončki, »hunti« po domače, vlekla pa jih je prav tako majhna, bencinska lokomotiva. Vlavec ni imel predpisanega voznega reda niti postaj in odmerjenega postanka. Ustavljal se je tam, kjer se je hotel in kjer se je moral. Najpogostejše postanke so povzročali iztirjeni vagončki. Nič čudnega, proga je bila zgrajena na hitro roko, gradili pa so jo vojni ujetniki, v glavnem Rusi. No, na primer iztirjenja sva tudi midva naletela

Motor Porsche v Vojnem muzeju, Črni Vrh nad Idrijo, montiran na repliko vagončka feldbana
(foto: Ivan Rudolf)

in hitro izkoristila priložnost. Nekako sva se sporazumela z Nemci in Madžari. Spravila sva se na vrh napolnjenega vagončka ...

... Na vlakcu nisva bila sama. Sproti je pobiral vojake in civiliste. Potovanje je bilo počasno, saj je težko natovorjene vagončke vlekla le majhna lokomotiva, ki ji je od časa do časa pošla sapa. Ustaviti se je morala in pošteno oddahniti. Skozi Hotedršico in Godovič je šlo še brez strahu in napetih živcev. Onstran Godoviča pa je proga zavila na Francosko cesto, ki veže cesto Godovič–Črni Vrh s cesto, ki prihaja v ključih iz Podroteje ...

... Po nekaj kilometrih ceste je proga zavila s ceste na desno in se po nasipih, ki so ohranjeni še danes, približala robu planote, ki strmo pada v sotesko Zale. Po tem robu smo se vozili in s strahom zrli v prepade, v katerih prebiva divja koza. Nič kaj prijetno ni bilo okoli srca. Sedeti na zibajočem se vagončku in zreti prav v vodo soteske Zale, je zahtevalo svojo mero korajže. Vagončki so neprestano poplesavali na začasnih tirih, nihali na levo in desno, se ob vsakem stiku tračnic zdrznili in grozili, da skočijo najprej na nasip, z njega pa po strmini v globino in temačno dolino.

Kakor da bi lovila sapo in hotela počivati. Srečno in samo s košem natlačenega strahu smo se pricijazili skozi gozd debelih in lepih smrek do vrha črnovrskih ključev. Prvi del živčne vožnje je bil za nami, treba je bilo napraviti še vožnjo po severozahodnem pobočju nič manj strmega Pevca. Še mala lokomotiva se je večkrat prestrašila prepadov, vzdrgotala in se sunkovito ustavila. Na lesenem mostu preko ceste na vrhu serpentin je proga dosegla svojo najvišjo točko ...

... Trasa je tekla prav nad Divjim jezerom in nad tesno sotesko Idrijce, imenovano Strug, in počasi padala proti dolini. Zavore so vedno bolj cvilile in škripale. V to muziko so se mešali vzkliki in kričanje nemških in madžarskih vojakov, ki so zavirali vagončke. Slepim potnikom pa je začela počasi lesti po hrbtu prava mrzlica. Vrišč in ropot je odmeval proti vrhu Pevca, udarjal v strugo Idrijce in se odbijal od njenih nasprotnih bregov. Živci so se vedno bolj napenjali. Pred oči so stopale globine Divjega jezera, strmi breg nad Idrijco, skale in prepadi. Vlak je neprestano piskal in opozarjal na pripravljenost. Zdaj je zavozil skozi daljši tunel, ki je še danes ohranjen, škripal in cvilil po lesenih mostovih nad prepadi in se spuščal vedno bolj k strugi Idrijce. Vožnja vsekakor ni bila od muh. Tudi ni tekla mimo precejšnjega strahu. Saj smo bili prepuščeni na milost in nemilost za-

*Begunci iz Čepovana na vagonih feldbana v Godoviču
(arhiv Knjižnice Logatec)*

časnemu vlaku, ki je bil brez vsakih varnostnih naprav, namenjen samo prevozu vojnega blaga. Vse je bilo odvisno od sreče in naključja. Lahko bi bilo prišlo do najhujšega, kar bi lahko povzročila malenkostna napaka v tiru, lokomotivi ali na vagončkih. Malo dalje od današnje Vojkove plošče in nad kolenom Idrijce je vlak spet na velikem in lesenem mostu spremenil svojo smer. Zavil je nazaj proti Idriji ...

... Od tu do četrtega »žomfa« ali tolmuna v Strugi ni bilo več daleč. Spust železniške proge se je tu končal. Železnica je zdrsnila na cesto ob Idrijci. Zavore so popustile in z njimi tudi napetost naših živcev. Da strah le ni bil popolnoma neupravičen, dokazujejo še današnje govornice starejših ljudi, da je mnogo vagončkov te železnice iztirilo in padlo naravnost v Divje jezero.«

Tako se je publicist Lado Božič po petinpetdesetih letih živo spominjal svoje edine vožnje z vojaško ozkotirno železnico v Idrijo, ko sta se z materjo vračala z dvodnevnega uspešnega »brnjava«, s polnima nahrbtnikoma krompirja, ki sta ga na Vrhniskem polju dobila za nekaj steklenic ukradenega bencina. V Idriji niso imeli kaj jesti, zato so v iskanju hrane hodili vse do Vrhnike, Ljubljanskega barja in Poljanske doline. Izraz »brnjav« so takrat uporabljali za nekaj prepovedanega.

Vojaški stroj je bil zmeraj bolj požrešen in kmalu tudi motorni feldban ni več zadoščal za prevoz potrebnih količin materiala, zato so vojaški strategji začeli načrtovati normalnotirno železnico od Logatca prek Godoviča do Podjesena, kjer bi bila velika aranžirana postaja. Proga bi se nadaljevala na Predgriško polje, njeno nadaljevanje pa je bilo v treh variantah. Predvidena je bila tudi gradnja več predorov. Po prvi varianti bi se začel predor na Tratah in končal na Malem polju, po drugi bi vstopil nad vasjo Črni Vrh in izstopil na Colu, po tretji varianti bi začeli vrtati na koncu Zadloga, končali pa nad Ajdovščino. Kam bi proga vodila, si lahko samo mislimo. Načrte je prehitel preboj fronte pri Kobaridu in posledičen premik na reko Piavo. S tem so dela takoj prekinili, opremo feldbana pa prestavili na novo frontno črto. Od normalnotirne železnice so nam ostali štiri predori. Eden je v Logatcu (Naklo), drugi na Kalcah, ostala pa sta v Godoviču. Krajšega so že Italijani predelali v cestnega in se zdaj vozimo skozenj na cesti Godovič–Črni Vrh. Četrtri, dolg 338 m, je ostal nedokončan, a je v njem mogoče videti vse gradbene faze zanimivega dunajskega načina gradnje.

Pri pisanju članka se za pomoč zahvaljujem Dušku Dokošiču in Gregu Žoržu za pomoč pri odkrivanju podatkov o progi.

BOJ V ZALEDJU STRELSKIH JARKOV

Janko Boštjančič

UVOD

Maja 1915, ko je Kraljevina Italija napovedala vojno avstro-ogrski monarhiji, se je na robu Krasa in navzgor ob Soči vzpostavila frontna črta največjega vojaškega spopada na tem območju v vsej zgodovini. Soška fronta je bila del tako imenovane jugozahodne fronte, območja spopadov med Italijo in Avstro-Ogrsko v prvi svetovni vojni. Potekala je od Rombona (2208 m) na severu do izliva Soče v Tržaškem zalivu na jugu v skupni dolžini več kot 90 kilometrov. Prvi boji na soški fronti so se začeli 23. maja 1915, takoj po italijanski vojni napovedi, končali pa so se konec oktobra 1917 z 12. soško bitko, s »čudežem pri Kobaridu«, z ofenzivo združene avstro-ogrške in nemške vojske, ki je zmagovito potisnila italijansko vojsko do reke Piave.

Slovensko ozemlje je s tem za 29 mesecev postalo zaledje fronte, ki se je razen Posočja in Krasa sicer izognilo neposrednim posledicam vojaških operacij, a ga je bližina fronte silno zaznamovala. Pri tem velja izpostaviti zlasti transport, saj je bilo takrat slovensko ozemlje priča nepredstavljivo velikim premikom tako vojaških enot kot tudi ogromnih količin orožja in streliva

ter vsega drugega, kar je bilo potrebno za bojevanje na soški fronti. Ostanki dejavnosti, povezanih s transportom za potrebe soške fronte, so raztreseni globoko po notranosti države in se pojavljajo kot arheološki ostanki ali pa kot zapisi v krajini, saj so potrebe po oskrbi vojske vodile v nepredstavljivo velike infrastrukturne projekte. Takrat zgrajena infrastruktura se v nekaterih primerih uporablja še danes in je del našega vsakdana, del infrastrukture pa je bil opuščen in ga prepoznavamo kot preoblikovano krajino. Pri obravnavi prostora in raziskovanju na terenu je zato treba razumeti takratno dogajanje ter se seznaniti z obsegom in dinamiko transportnih operacij.

V Parku vojaške zgodovine v Pivki smo v okviru projekta »WALKofPEACE – Trajnostni razvoj dediščine prve svetovne vojne med Alpami in Jadranom«, financiranega iz Programa sodelovanja Interreg V-A Italija-Slovenija 2014–2020, katerega vodilni partner je bil Posoški razvojni center, vsebinsko pa ga je koordinirala Fundacija Poti miru, izvedli obsežno študijo o transportu med prvo svetovno vojno. Izvleček študije je predstavljen na novi stalni razstavi *Boj v zaledju strelskih jarkov /Vojaški transport na soški fronti*, njena avtorja pa sta

Utrinek z razstave *Boj v zaledju strelskih jarkov*. V ospredju je razstavljen avstro-ogrski vojaški voz, v vitrini na desni strani slike pa avstro-ogrsko tovorno sedlo in nahrbtna nosila – krošnja. (foto: Park vojaške zgodovine Pivka)

poleg podpisanega še dr. Gregor Antoličič in Igor Gardelin. V Parku vojaške zgodovine, ki je v zadnjih letih postal največji in najbolj obiskani vojaški muzej pri nas, smo se namreč znašli pred izzivom, katero temo prve svetovne vojne predstaviti v obliki stalne razstave. Odločitev, da se »specializiramo« za transport, temelji na dejstvu, da v Sloveniji nimamo nobene celovite muzejske obdelave vojaškega transporta, pa najsi gre za prvo svetovno vojno ali katero drugo iz pestre zgodovine našega prostora. Odločitvi pa je botroval tudi lokalni dejavnik, saj je bil Št. Peter na Krasu (današnja Pivka) med prvo svetovno vojno zaradi pomembnega železniškega križišča in neposredne bližine fronte važno logistično središče.

VOJAŠKA LOGISTIKA IN VOJAŠKI TRANSPORT

Pod pojmom »vojaška logistika« razumemo vse dejavnosti v zaledju armad, katerih naloga je te ohranjati v polni operativni sposobnosti ne glede na pogoje in okoliščine. Gre za izjemno kompleksno področje, ki zajema vse od preskrbe s hrano, orožjem in strelivom, energenti, vso vojaško opremo, sanitetnim materialom ... Z vidika vojaške zgodovine je področje logistike pogosto spregledano in za vojaške zgodovinarje premalo zanimivo – celovitih obdelav vojaške logistike posameznih armad ali vojn je zelo malo. Organizacija logistike pač ni delo vojskovodij in imenitnih generalov – gre za dolgočasne in hladne kalkulacije, trdo delo, ki ne vzbuja domišljije.

Ožji pojem od vojaške logistike je »vojaški transport«, pojem, ki zajema vse dejavnosti v zvezi s premeščanjem vojakov, streliva in orožja ter vsega drugega potrebnega materiala tako v miru kot vojni, v kateri se pa prej naštetemu pridruži še transport ranjencev, vojnih ujetnikov in zaplenjenega materiala. Vojaški transport je v zgodovinskih študijah sicer pogosto omenjan, a le redko raziskovan. Ob prebiranju vojaškozgodovinskih knjig se tako pogosto zdi, da so vojske sposobne premikanja v vseh smereh, z vsakršno hitrostjo in na vsakršne razdalje, če se le vojskovodje tako odločijo. Vendar še zdaleč ni tako. Prav zaradi slabe organizacije vojaških transportov ali napak v kalkulacijah transportnih zmožnosti so vojskovodje izgubljali bitke in celo vojne. Prva svetovna vojna je bila totalna vojna z vsemi značilnostmi nove industrijske dobe, kar se je odražalo v povsem novem in bolj strašljivem orožju, a tudi v novih in učinkovitejših transportnih sredstvih ter sistemih, pri čemer je zlasti razvit železniški sistem omogočal prej nepredstavljivo hitro premikanje celih armad.

ORGANIZACIJA OBRAMBE NA SOŠKI FRONTI IN OBSEG TRANSPORTNIH POTREB

Obramba soške fronte je bila na avstro-ogrski strani zaupana dvema armadama. Za območje od Rombona do Krna je bil oblikovan IV. odsek armadne skupine Rohr (kasneje poimenovane 10. armada) s sedežem v Beljaku, ki ji je poveljeval general Franz Rohr von Denta. 10. armadi je od junija 1916 poveljeval maršal Karl Scotti, od aprila 1917 pa generalpolkovnik Alexander von Kroatin. Na položajih od Krna do Jadranskega morja pa je stala 5. armada (tudi Soška armada oziroma kasneje armadna skupina Borojevič), ki je imela sedež v Postojni in ji je poveljeval generalpolkovnik Svetozar Borojevič von Bojna. Frontna črta ob Soči je bila razdeljena na odseke I, II in III. V teku vojne sta bila odseka II in III še dodatno razdeljena na odseke IIa (Banjška in Trnovska planota, Čepovanski dol), IIb (Vipavska dolina), IIIa (severna kraška planota) in IIIb (južna kraška planota). V okviru priprav na 12. soško bitko je prišlo do reorganizacije in prerazporeditve enot na soškem bojišču. Septembra 1917 je bila formirana 14. armada, ki so jo sestavljale nemške in avstro-ogrške enote. Armadno poveljstvo je bilo v Kranju, poveljeval pa mu je nemški general Otto von Below. 14. armadi je bil predan ključni odsek fronte za predvideno ofenzivo – v njeno pristojnost sta bila umeščena odsek IV 10. armade ter odsek I armadne skupine Borojevič oziroma nekdanje Soške armade.

Količine materiala, ki ga je bilo treba dostaviti enotam na frontnih položajih in v neposrednem zaledju, so bile različne. Odvisne so bile od različnih dejavnikov: od števila vojakov, števila konj, vrst orožja (topov), bližine virov pitne vode ... Potrebe po materialu so se bistveno povečale med ofenzivami, ko je bilo treba zagotoviti dovolj streliva ter sanitetnega in tehničnega materiala, poleg tega pa pripeljati še rezervne enote ter odpeljati mrtve in ranjene. Koliko materiala je posamezna enota potrebovala, ni mogoče natančno oceniti, pa vendar si lahko iz armadnih statističnih poročil ustvarimo dokaj dobro sliko. V povprečju je tako avstro-ogrška divizija (ki je v povprečju štela od 20.000 do 25.000 mož in 7000 konj) dnevno potrebovala 370 ton materiala (približno 120 ton hrane ter 250 ton streliva, tehničnega in drugega materiala). Celovito sliko dobimo, če seštejemo divizije. Armadna skupina Borojevič je na začetku septembra 1917 obsegala več kot dvajset divizij, tako je bilo 1. septembra 1917 pod poveljstvom generalpolkovnika Borojeviča kar 743.689 vojakov. Transportne razdalje

*Prevozni oddelek s pasjo vprego počiva med Sočo in Kalom julija 1916.
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)*

za njihovo oskrbo so bile zelo različne, saj je bil le del enot razporejen ob sami frontni črti, del jih je bil v rezervi, pomemben del pa v raznih pomožnih službah in logističnih enotah, ki so bile razporejene tudi globoko v zaledje.

OBLIKE TRANSPORTA V ZALEDJU SOŠKE FRONTE

Cestni transport

Ceste so predstavljale pomembno prometno infrastrukturo, saj je bila krajina, razen v visokogorju, že prepredena z osnovnim cestnim omrežjem, a ga je bilo treba za potrebe oskrbovanja vojske nadgraditi z novimi cestami, obstoječe ceste pa razširiti in utrditi. V zaledju fronte je tako ves čas potekala živahna dejavnost gradnje, obnove in vzdrževanja cest. Na območju 5. armade je bilo že do konca leta 1915, v dobrega pol leta po začetku vojne, na novo zgrajenih neverjetnih 160 km cest, 52 km kolovozov, 164 km poti za male enoosne vozove in 95 km mulatjer. Poleg teh je bilo izboljšanih in nadgrajenih še 411 km cest ter 50 km kolovozov. Konec leta 1916 je omrežje pomembnih vojaških cest v neposrednem zaledju fronte obsegalo 700 km. Po njih naj bi dnevno peljalo okoli 2000 vozov in 200 tovornjakov. Posle-

dica tega je bila izjemna obraba cestišč, zaradi česar je bilo treba ceste nenehno vzdrževati in popravljati. Tako naj bi za ta namen v celem letu 1916 porabili 150.000 m³ gramoz.

Tovor so po cestah vozili z vpregami in tovornjaki, ki so imeli proti koncu vojne vse večji delež v tovrnem prometu. Kot vprežne živali so v avstrijski vojski močno prevladovali konji, precej manj so uporabljali vole, ponekod na zahtevnejših terenih pa so skušali enote oskrbovati tudi s pasjimi vpregami. Glede na velikanske potrebe po nemoteni oskrbi vojskujočih se enot je vojska potrebovala ogromno število konj. Borojevičeva 5. armada je imela tako marca 1917 na razpolago 165.561 konj. Zlasti v letu 1917 se je vsesplošnemu pomanjkanju v avstro-ogrski armadi pridružilo tudi veliko pomanjkanje krme za konje, kar se je odrazilo v njihovi podhranjenosti, veliki obolevnosti in smrtnosti. Tudi to je botrovalo vse večji uporabi tovornjakov. Iz meseca v mesec se je na slovenskih cestah tako večalo število tovornjakov različnih tipov in nosilnosti. Oskrba z gorivom je bila dokaj dobra, kajti Avstro-Ogrska je nafto pridobivala na naftnih poljih v vzhodni Karpatih v Galiciji. Potem ko so centralne sile konec leta 1916 zasedle Romunijo, so lahko izkoriščale tudi tamkajšnja naftna polja. Večji problem so bile gume, saj zaradi blokade Avstro-Ogrska ni mogla uvažati kavčuka.

Avstro-ogrška vojska je razpolagala z različnimi tipi standardiziranih vojaških vozov, uporabljala pa je tudi tako imenovane »deželnoobičajne« vozove. Vozovi so bili prilagojeni različnim terenom in prevozu raznolikih tovorov. Na cestah so se pojavljali običajni trenski vozovi, pa tudi specializirana vprežna vozila, namenjena prevozu ranjencev, streliva, vode, poljske kuhinje ... Vsaka pehotna divizija je imela načeloma dodeljenih 6 trenskih stotnij, pri čemer je imela četa 80 vozov in 160 konj. Gorske divizije so zaradi strmejših cest potrebovale še večje število vozov in je tako trenska stotnija imela v sestavi 110 vozov.

Tovorništvo

Zaradi goratega terena marsikje ni bilo mogoče zgraditi cest in so za oskrbo enot uporabljali tovarne živali – konje, včasih pa tudi mule in osle. Živali so bile opremljene s tovornimi sedli, na katera so obešali tovor: hrano, strelivo, sanitetni material, drva, vodo ... Vsaka tovarna žival je poleg tega nosila še hrano zase in za vodnika ter drugo opremo, tako da je bila teža tovora od 100 do 140 kg.

Zlasti na visokogorskih območjih pogosto ni bilo mogoče enot na najbolj izpostavljenih točkah oskrbovati niti s tovornimi živalmi, zato so oskrbo na svojih plečih izvajali vojaki, organizirani v posebne vojaške oddelke. V prenašanje tovorov so pogosto vključili tudi vojne ujetnike, zlasti iz carske Rusije, z vzhodne fronte. Velikanska potreba po človeški delovni sili je bila tudi pri pretovarjanju tovorov – v skladiščih, na železnici in ozkotirni železnici, pri vozovih in žičnicah ... Zahtevnost in pomen tovarjenja je v svojih spominih opisal general Krauss: *Baterijo havbic kalibra 15 cm je bilo treba postaviti na položaje na pobočju gore Lipnik, okoli 1.000 metrov nad dolino Soče. Tja gor ni vodila nobena cesta ali kolovoz – na voljo so bile le pešpoti, ki so bile za silo razširjene v mulatjere. Lafet iz jeklene pločevine, ki so bile dolge več kot 5 metrov, ni bilo mogoče peljati po ostrih zavojih in so jih morali možje dobesedno nositi. Zaradi tega je transport vsake havbice trajal skoraj 8 dni. Toda na koncu so le bile 4 havbice na gori. Dostaviti je bilo treba še strelivo, in sicer za vsako havbico po 800 granat, skupaj torej 3.200 granat. Vsaka granata je tehtala 45 kg. Ker je ni bilo mogoče nesti nezaščitene, so jo položili v leseno škatlo, s skupno težo okoli 60 kg. To strelivo je bilo nato treba prenesti na goro. Na voljo je bilo le malo tovornih živali, zato so morali tovor znositi možje.*

*Prenos blaga na plečih vojakov in vojnih ujetnikov je bil večkrat edini način za preskrbo položajev v gorah.
(arhiv Kobariškega muzeja)*

Sedaj pa si predstavljajte človeka s takšnim bremenom na rami, na kamniti poti, ki ne omogoča varnega koraka, in to ne podnevi, saj je bila večina poti na očeh Italijanov, ampak predvsem ponoči, pa še to ne v mesečni ali zvezdni svetlobi, temveč v popolni temi, v obdobju priprave, ko je nepretrgoma deževalo in snežilo.

Žičnice

Prav kmalu po izbruhu vojne je postalo jasno, da oskrba vojske v visokogorju brez postavitve žičnic ne bo mogoča. Le z žičnicami je bilo namreč mogoče tudi v snegu in ob drugih vremenskih nepravilnostih prepeljati velike količine materiala prek strmih pobočij in globokih grap. Zaradi velike zanesljivosti in tudi velike zmogljivosti (vojaške žičnice po sistemu Bleichert so lahko dnevno pretovorile od 100 do 150 ton tovora) so žičnice predstavljale tudi pomembno dopolnitev in rezervo cestnega transporta.

Za potrebe oskrbe soške fronte je avstro-ogrsko vojsko zgradila več kot 210 km žičnic. Tej dolžini žičnic, ki so jih gradile posebne žičniške enote, je treba prišteti še okoli 35 km manjših žičnic, ki so jih zgradile enote na fronti. Takih je bilo

v Zgornjem Posočju kakih 15 in so imele dnevno zmogljivost nekaj ton. Najmanjše so poganjali vojaki ročno in so se včasih končale kar v kavarnah.

1. Kranjska Gora (806 m)—prelaz Vršič (1611 m)—Trenta (624 m)—Soča (492 m)

Poleg ceste je bila čez prelaz Vršič speljana tudi žičnica Kranjska Gora—prelaz Vršič—Trenta—Soča za oskrbovanje vojaških enot v Zgornjem Posočju, ki ga je od Kranjske Gore fizično ločevala geografska pregrada Alp. Žičnico so postavili med avgustom in novembrom 1915, tudi s pomočjo ruskih vojnih ujetnikov, ki so v istem času gradili tudi cesto čez prelaz. Dograjavana je bila vse do leta 1917, ko je bil zgrajen odsek do vasi Soča. Žičnica tipa Bleichert z oznako S 17/18 je imela skupno dolžino 27 km in je lahko pretovorila okoli 100 ton dnevno. Podobno kot na cesti so tudi na žičnici plaz in ogromne količine snega povzročili škodo v zimi 1916/1917. Poleg te je v Zgornjem Posočju delovalo še več manjših avstro-ogrskih vojaških žičnic, s katerimi so bile oskrbovane enote na visokogorskih položajih.

Za objavo fotografije uredništvo Sistory ni prejelo dovoljenja.

2. Bohinj (526 m)—Bogatin (2000 m)—Krnsko pogorje (Krn, 2224 m)

Žičnica je bila nadaljevanje bohinjske ozkotirne vojaške železnice do vojaških položajev v visokogorju. Do Bogatina je bila zgrajena med julijem in decembrom 1915, dolga je bila približno 8 km in namenjena oskrbovanju vojaških enot v Krnskem pogorju, ki so se najlažje oskrbovale prav s pomočjo žičnice. Od Zlatoroga pri Bohinjskem jezeru (526 m) je tako sistem žičnic dostavljal material do gorskih položajev pri Bogatinu (2000 m). Od tam naprej so bile speljane številne manjše žičnice. Povprečna zmogljivost žičnice je bila od 70 do 80 ton dnevno. Decembra 1916 sta plaz in strela prekinila povezavo, a je bila v dveh tednih ponovno vzpostavljena. Sredi leta 1917 je bil zgrajen podaljšek žičnice do doline Tolminke, projektirano pa je bilo podaljšanje vse do mesta za oskrbo pri Tolminu oziroma Sv. Luciji (Most na Soči).

3. Ajdovščina (106 m)—Predmeja (897 m)—Lokve (929 m)—Čepovan (604 m)

Žičnica, namenjena oskrbovanju enot na Banjški planoti, je bila zgrajena v etapah med junijem in decembrom 1915. Dolga je bila okoli 20,5 km in razdeljena na 11 sekcij, pogajali so jo bencinski motorji. V povprečju je pretovarjala 75 ton dnevno, januarja 1916 je v enem dnevu pretovorila celo 120 ton, kar je bila njena največja zmogljivost. Od Čepovanskega dola je do fronte potekalo še več manjših žičnic. Po italijanskem zavzetju Gorice avgusta 1916 je bila edina žičnica, ki je iz južne smeri vodila čez Trnovsko planoto do Čepovana. V deseti soški bitki (12. do 31. 5. 1917) je žičnica prepeljala skoraj 1800 ton tovora. Zaradi vse večjih potreb in pomanjkanja drugih transportnih sredstev so v letu 1917 zgradili še eno vzporedno žičnico ter s tem podvojili kapacitete na 250 ton dnevno.

4. Prvačina (58 m)—Vogrsko (63 m)—Ajševica (83 m)—Ravnica (423 m)

Žičnica tipa Bleichert, dolga 13 km v 6 sekcijah, je v povprečju zmogla dnevno pretovoriti okoli 75 ton. Maja 1916 je njen dnevni rekord znašal kar 206 ton. Grajena je bila v etapah od novembra 1915 do maja 1916. Služila je oskrbi enot na Banjški planoti, ki so bile v manjši meri oskrbovane še z žičnico Ajdovščina—Predmeja—Lokve—Čepovan. Po šesti soški bitki in ita-

lijanskem zavzetju Gorice avgusta 1916 je žičnica od Prvačine do Ravnice prišla v domet nasprotnikovega topništva, zato jo je avstro-ogrška vojska demontirala. Material je bil uporabljen drugod, štiri močnejše bencinske motorje pa so namestili na žičnico Predmeja in s tem povečali njeno zmogljivost.

5. Grahovo ob Bači (313 m)—Dolenja Trebuša (189 m)—Čepovan (604 m)

Žičnica je bila zgrajena med novembrom in decembrom 1916 v dolžini približno 16 km v 7 sekcijah. Dovažala je tovor od železniške postaje Grahovo ob Bači na Bohinjski železnici do enot v Čepovanskem dolu in Banjški planoti s severne strani v zavetju pred italijanskim topništvom. Dnevna zmogljivost žičnice je bila 150 ton. Med 12. in 31. majem 1917, ko je potekala deseta soška bitka, je prepeljala 2238 ton. Zaradi polne obremenjenosti in naraščajočih potreb so do avgusta 1917 zgradili še drugo vzporedno žičnico, ki je povečala skupno zmogljivost na 300 ton dnevno. Avgusta 1917 je nov žičniški sistem tako pretovoril že 8217 ton.

6. Zadlog (715 m)—Predmeja (897 m)

Žičnica je bila zgrajena med septembrom in novembrom 1916. Dolga je bila 13,10 km v 4 sekcijah. Potekala je od postaje vojaške železnice oziroma »feldbana« v Zadlogu do Predmeje, kjer se je priključila na žičnico Ajdovščina—Lokve—Čepovan. V navezavi na vojaško železnico iz Logatca je služila oskrbi vojaških enot na Banjški planoti in skladišč na Lokvah. Poleg tega je bila zamišljena tudi kot dodatna možnost za oskrbovanje skladišč v Ajdovščini, če bi bila prekinjena normalnotirna železniška povezava Opčine—Prvačina—Ajdovščina. Dnevno je lahko prepeljala okoli 150 ton.

7. Črni Vrh (683 m)—Col (611 m)

Zgrajena je bila v etapah od septembra 1916 in dograjevana do maja 1917, ko je bila dokončana tudi druga vzporedna žičnica. Takrat je bila dolga 6,3 km v treh sekcijah in naj bi zmogla pretovoriti 300 ton dnevno. Potekala je od postaje na »feldbanu« v Črnem Vrhu in se končala pri kraju Col, kjer je tovor po cesti nadaljeval pot do Ajdovščine. Prvotno je bila namenjena oskrbovanju enot v Vipavski dolini v primeru prekinitve železniške povezave Opčine—Dutovlje—Rihemberk—Batuje.

*Povečana železniška postaja pri Sežani
(zbirka Igorja Dolenca)*

Železnice

Širina tirov osnovnega železniškega omrežja v Avstro-Ogrski je bila 1435 mm, to je širina tirov, kakršna se uporablja še danes. Za transport so v času vojne večinoma uporabljali dvoosne tovarne vagonne z nosilnostjo 10 ton. Na tak vagon se je lahko vkrcalo 36 mož ali pa so nanj natovorili 6 konj oziroma 2 vozova ali topova. Nakladalne in razkladalne zmogljivosti na železniških postajah v zaledju fronte so bile za izjemno povečani vojaški transport veliko premajhne, zato so že takoj po začetku vojne stekli veliki gradbeni projekti za povečanje zmogljivosti. Dela so potekala na številnih postajah ob progah, ki so vodile proti fronti. Železniške gradbene čete in vojni ujetniki so razširjali postaje, gradili nove ture za izmikanje vlakov, nakladalne rampe, razkladališča, mesta za oskrbovanje itd.

V nadaljevanju navajamo in opišemo glavne železniške proge, pomembne za oskrbovanje fronte.

Južna železnica: Dunaj–Gradec (km 224)–Maribor (km 290)–Ljubljana (km 445)–Št. Peter na Krasu (Pivka) (km 522)–Trst (km 589)

Osrednja transportna žila, ki je nosila glavno težo oskrbe soške fronte, je bila zasebna Južna železnica Dunaj–Ljubljana–Trst, zgrajena med letoma 1841 in 1857 kot dvotirna proga. Nanjo so bile priključene še številne druge proge iz notranjosti monarhije, na primer Maribor–Dravograd–Celovec, Pragersko–Čakovec, Zidani Most–Zagreb, Ljubljana–Novo mesto–Karlovec, Št. Peter na Krasu (Pivka)–Reka, Divača–Pulj, Trst–Poreč. Posredno in neposredno je oskrbovala enote od Tolmina, Banjske planote, Čepovana, Gorice, Vipavske doline in Krasa do morja. Razen dela proge pri Nabrežini je bila proga izven dosega italijanskih topov. Čeprav je šlo za osrednjo prometnico celega cesarstva, je bilo treba zaradi povečanja zmogljivosti razkladanja in nakladanja podaljšati dolžino tirov po posameznih postajah. V letih 1915 in 1916 so tako dogradili že 42,5 km prog, in sicer na postajah: Šterntal pri Ptuj (1760 m), Tezno pri Mariboru (14.000 m), Ljubljana Zalog (13.400 m), Ljubljana–glavna železniška postaja (1400 m), Brezovica (2000 m), Logatec (300 m), Prestranek (2860 m), Košana (1200 m), Gabrk pri Divači (Kraingerend) (1200 m), Sežana (1600 m), Briščiki (1960 m), Nabrežina (300 m), Prosek (520 m).

Gorenjska proga: Ljubljana–Kranj (km 30)–Jesenice (km 65)–Kranjska Gora (km 87)–Trbiž (km 103)

Zgrajena je bila leta 1870 kot enotirna državna proga. Po njej se je prevažal tovor za oskrbovanje odseka fronte od Tolmina do Kobarida. Do konca leta 1916 so bili železniški tiri podaljšani za skupaj 5 km na naslednjih postajah: Ljubljana–državna železniška postaja (1560 m), Vižmarje (415 m), Medvode (360 m), Škofja Loka (200 m), Kranj (200 m), Podnart - Kropa (270 m), Otoče (600 m), Žirovnica (1100 m), Kranjska Gora (300 m).

Bohinjska proga: Jesenice–Bohinjska Bistrica (km 31)–Sv. Lucija - Tolmin (km 65)–Gorica (km 98)–Trst (km 165)

Proga je bila dokončana leta 1906 in je zaradi bližine fronte predstavljala ključno oskrbovalno žilo Zgornjega Posočja. Zaradi italijanskega obstreljevanja je bila prekinjena med Sv. Lucijo (Most na Soči) in Solkanom, promet pa je bil oviran vse do postaje Podmelec oziroma Grahovo v Baški grapi. S progo so se oskrbovale enote v krnskem pogorju, okoli Tolmina, Banjšic in Čepovana. Predor v Bohinju je bil že junija 1915 predelan, da so skozi lahko vozili tudi vozovi. Do konca leta 1916 so bile z dodatnimi tiri povečane zmogljivosti naslednjih železniških postaj v skupni dolžini 10 km: Šempeter pri Gorici (300 m), Kemperšče (500 m), Gradišče nad Prvačino (7200 m), Prvačina (800 m),

Štanjel–Kobdilj (470 m), Dutovlje–postaja (410 m), Dutovlje–odstavna železniška postaja (350 m).

Vipavska proga: Prvačina–Dornberk (km 2)–Batuje (km 6)–Ajdovščina (km 16)

Proga je bila zgrajena leta 1902 kot del predvidene povezave Gorice z Južno železnico, ki pa ni bila nikoli dokončana. Od postaje v Ajdovščini je bila leta 1915 speljana žičnica na Trnovsko planoto. Po italijanskem zavzetju Gorice je bila postaja Prvačina obstreljevana, zato je bil za zagotavljanje varnega transporta do Ajdovščine med avgustom in oktobrom 1916 zgrajen 2,8 km dolg železniški zavoj s skupno tremi mostovi čez reko Vipavo pri Batujah. Zmogljivost železniških postaj je bila do konca leta 1916 povečana z naslednjo dolžino tirov v skupni izmeri 2,9 km: Volčja Draga (1700 m), Batuje (700 m), Ajdovščina (530 m).

Vojaške železnice

Mreža železniških prog je bila za oskrbo vojske na fronti nadgrajena z vojaškimi železnicami. Te so bile normalne tirne širine (1435 mm) ali pa je šlo za ozkotirne proge (širina tirov 700 mm oziroma 600 mm). V veliki naglici so jih gradile vojaške železniške stotnije in enote vojnih ujetnikov. Vojaške železnice

Za objavo fotografije uredništvo Sistory ni prejelo dovoljenja.

so običajno povezovale železniške postaje osnovnega železniskega omrežja s skladišči v neposredni bližini fronte.

Dutovlje/Skopo–Gabrovica–Komen (km 10,9)–Sveto–Temnica–Kostanjevica (km 21,8)

Proga Dutovlje–Komen–Kostanjevica je bila zgrajena med julijem in oktobrom 1915, saj s cestnim transportom z železniške postaje v Dutovljah ni bilo mogoče prepeljati zadostnih količin materiala za oskrbo frontnih položajev. Vojaška železnica z uradnim imenom *Kraftwagenbahn Nr. 2* je bila proga z normalno širino tirov (1435 mm), po kateri so vozile lokomotive na bencinsko-električni pogon. Dolga je bila 21,8 km, v povprečju je lahko pretovorila od 400 do 600 ton dnevno. Ko je italijansko topništvo imelo v dosegu progo pri Komnu, so vlaki od tam do Kostanjevice vozili le ponoči.

Bohinjska Bistrica–Kamnje–Polje–Ribčev Laz–Ukanc–Zlatorog (km 15,7)

Zgrajena je bila med oktobrom in decembrom 1915 z namenom povezave z žičnico, ki je oskrbovala vojaške enote v krnskem pogorju. Železnica je bila dolga 15,7 km, tirne širine 600 mm in je tekla od železniške postaje v Bohinjski Bistrici ob Bohinjskem jezeru do Ukanca oziroma Zlatoroga (512 m), kjer je bila začetna točka žičnice do Bogatina (1750 m). Sprva je bila na konjski pogon, a je bila med aprilom in julijem 1917 nadgrajena z električnim pogonom, kar je takrat predstavljalo edinstven tehnični dosežek. Kljub tem izboljšavam je njena zmogljivost ostala enaka, 200 ton na dan. Progo so demontirali šele dve leti po koncu vojne in naj bi potem služila za transport turistov do Bohinjskega jezera.

Dolnji Logatec–Hotedršica–Godovič (km 17)–Črni Vrh–Zadlog–Poncala (km 55)

Po italijanskem zavzetju Gorice po šesti soški bitki je bila avstro-ogrška stran primorana na novo organizirati oskrbovalne poti na Banjško planoto in tam namestiti dodatne enote. Trajna rešitev, ki je zagotavljala zadostne zmogljivosti za oskrbo in hkrati zmanjšala odvisnost od železnice in žičnice iz Ajdovščine, je bila vojaška železniška povezava Dolnji Logatec–Godovič–Črni Vrh–Zadlog–Poncala. Tako imenovani *Pferdefeldbahn Nr. 3* je med avgustom in novembrom 1916 zgradilo okoli 750 ruskih vojnih ujetnikov. Proga širine 700 mm

je lahko prepeljala okrog 400 ton dnevno, uporabljala pa se je tudi za odvoz ranjencev. Za pogon proge je na začetku skrbelo 2050 konj, ki pa so bili maja 1917 zaradi izčrpanosti in podhranjenosti nadomeščeni z motornimi vlakci.

Godovič–Podroteja–Idrija–Travnik–Straža–Dolenja Trebuša (km 39)

Odcep železnice od Godoviča do Idrije v dolžini 12 km je bil zaradi velike višinske razlike in razgibanega terena silno zahteven. Poleg sistema konjske železnice, ki je bil v najstrmejšem delu nadomeščen z vzpenjačo, je bila pozneje zgrajena tudi prava ozkotirna proga, po kateri so tovor in ljudi prevažale kompozicije na motorni pogon. V sklopu priprav na 12. soško bitko so od 11. septembra 1917 pospešeno gradili odsek vojaške železnice Idrija–Straža–Dolenja Trebuša, ki bi zagotovil lažjo oskrbo vojaških enot v okolici Tolmina. Progo naj bi gradilo okoli 1000 vojnih ujetnikov. Po nekaj zapletih s pravočasno dobavo materiala za gradnjo in težavami zaradi slabega vremena je bila proga dokončana 18. oktobra 1917, a je prevoz po progi deloval le nekaj dni, saj jo je zasul zemeljski plaz. Po uspešnem preboju fronte je proga izgubila pomen in bila opuščena.

Kreplje–Krajna vas (km 3,3)–Pliskovica–Veliki Dol (km 9,3)–Brje–Gorjansko (km 13,7)

Potem ko se je po šesti soški bitki frontna črta premaknila vse do Kostanjevice, se je avstro-ogrška vojska iz varnostnih razlogov odločila, da umakne mesto za raztovarjanje streliva v Kreplje, na novo lokacijo ob železniški progi Opčine–Prvačina izven nasprotnikovega dosega. Da bi hkrati izboljšali oskrbovanje enot na kraškem odseku fronte, se je novembra 1916 začela tudi gradnja 700 mm široke in 13,7 km dolge motorizirane vojaške železniške proge Kreplje–Gorjansko. Aprila 1917, ko je bila v celoti dokončana, so na njej uporabljali električne akumulatorske lokomotive.

Kreplje–Križ (km 4,8)–Žirje–Britof pri Povirju (km 12,5)

Januarja 1917 je bilo dokončano skladišče za strelivo v Krepljah in kraj je postal železniško transportno vozlišče, v katerem sta se stikali normalnotirna in vojaška železnica. Od tu oziroma iz Dutovelj je bila nato med novembrom 1916 in avgustom 1917 v etapah podaljšana proga bencinsko-električne železnice do kraja Britof pri Povirju, kjer je bilo na progi Južne železnice

Za objavo fotografije uredništvo SIstory ni prejelo dovoljenja.

mesto za raztovarjanje. S tem je bila vzpostavljena direktna povezava med dvotirno Južno železnico in obema kraškima vojaškima železnicama. Njene kapacitete so bile podobne železnici Dutovlje–Kostanjevica.

Škofja Loka–Zminec–Hotavlje (km 18,5)

Jeseni 1917, ko so potekale priprave za nemško-avstro-ogrsko ofenzivo na soški fronti, je bila med 20. in 29. septembrom zgrajena motorizirana ozkotirna vojaška železnica med Škofjo Loko in Hotavljami, s čimer naj bi razbremenili takrat zelo obremenjeno cesto po Poljanski dolini. Železnica je delovala le med 30. septembrom in 5. novembrom 1917, saj je po preboju soške fronte izgubila svoj pomen in so jo demontirali. Njena zmogljivost je bila od 270 do 300 ton dnevno, skupno pa naj bi prepeljala okoli 5400 ton.

Št. Peter na Krasu (Pivka)–Trnje–Vlačno–Javorniki–Kota 790 (km 19)

Nekakšna izjema med vojaškimi železnicami pri nas je bila ozkotirna železnica, ki je povezovala Št. Peter na Krasu z gozdovi v Javornikih in ni služila neposredno oskrbi vojakov na fronti, ampak prevozu lesa iz gozda na žago in od tam na železniško postajo, od koder je bilo mogoče žagani les prepeljati tja, kjer je bil pač potreben. Zgrajena je bila spomladi 1916 v dolžini 19 km.

RABELJSKI RUDNIK (ŠTOLN)

Zaradi nepredstavljivo velikih potreb po nemoteni dobavi materiala in zahtevnih transportnih pogojev v visokogorju, je bilo treba v zagotavljanje oskrbe vložiti veliko organizacijskih sposobnosti in iznajdljivosti. Ena izmed genialnih rešitev, ki so jo vojaški logistiki našli za oskrbo enot v Zgornjem Posočju, je bila oskrba preko rabeljskega rudnika. Gre za transportni sistem, ki predstavlja veliko posebnost tudi v svetovnem merilu in si zasluži posebno pozornost.

V Rablju v dolini Jezernice rudnik svinca in cinka sega še v čas rimskega cesarstva. Z vse večjim poglobljanjem rudnika so se večale težave z odvajanjem vode, ki jo je bilo treba črpati na površje. Pristojni so se zato odločili, da v sosednjo dolino Koritnice, ki ima nižjo nadmorsko višino, izkopljejo 4.844 m dolg rov, po katerem naj bi odvodnjavali rudniške rove. Rov, tako imenovani Štoln, je z rudnikom povezan na 13. obzorju na globini 240 m pod Rabljem. Širok je 2,5 m in visok 2 m, zgrajen pa je bil med letoma 1899 in 1905. Poleg tega, da je služil odvodnjanju, je povezal Rabelj z Logom pod Mangartom in so to najkrajšo povezavo začeli za pot na delo uporabljati tudi rudarji iz Bovškega.

Oskrba odseka IV 10. armade avstro-ogrsko vojske, ki je pokrival zgornjo bovško kotlino, dolino Trente in dolino Kori-

tnice, je bila zelo težavna, saj je bil odsek ločen z grebenom Julijskih Alp. Edina cestna povezava, ki je na začetku vojne z Italijo maja 1915 s severne in vzhodne smeri vodila v Zgornje Posočje, je bila cesta čez prelaz Predel (1.156 m), saj cesta čez prelaz Vršič (1.611 m) še ni bila zgrajena. Že v začetku junija 1915 je nastopil velik problem z oskrbo, saj je bil transport čez prelaz Predel zaradi italijanskega obstreljevanja močno oviran. V veliki stiski je avstro-ogrsko vojska našla silno inovativne rešitve – za potrebe vojaškega transporta je uporabila Štoln, ki je iz rabeljskega rudnika vodil do Loga pod Mangartom. Oskrba enot je tako tekla prek železniške postaje v Trbižu, potem pa z vozovi in tovornjaki do Rablja. Z rudniškimi dvigalom so nato tovor spustili na nivo rudnika, od tam pa ga z rudniško železnico prepeljali do Loga pod Mangartom. Skupna dolžina železniške proge je bila 5,5 km, širina tirov pa 500 mm. Upravljala jo je enota *Sicherungsdetachment Brether-Stollen*. Promet je tekal tudi v obratni smeri – nazaj so vozili ranjence, enote, ki so odhajale na počitek ...

Relativno majhno začetno zmogljivost tega transportnega sistema so začeli povečevati že julija 1915, in sicer z izboljšavami in nadgradnjami tako v rudniku kot predoru, da bi bil v največji možni meri uporaben za transport ranjencev in vojaškega materiala za oskrbo, pa tudi za pešačenje vojaških enot. Z izgradnjo ceste čez prelaz Vršič novembra 1915 se je pritisk na rabeljski rudnik sicer nekoliko sprostil, a je že v marcu 1916 snežni plaz zaprl vršiško cesto in pomen zanesljive oskrbe preko rudniškega sistema je spet prišel do polnega izraza. To se je pokazalo tudi v januarju in februarju, ko se je zaradi zimskih razmer spet zaprl promet čez Vršič. Zaradi vse večjih potreb so v aprilu 1917 povečali transportne zmogljivosti sistema z elektrifikacijo rudniškega predora in povečanjem voznega parka vlakcev. Septembra 1917 naj bi bila tako zmogljivost sistema 480 ton materiala oziroma 700 oseb dnevno. V mesecu oktobru 1917, ob pripravah na 12. soško bitko, je bilo po železnici skozi Štoln prepeljanih 4.886 ton in 16.747 vojakov, skupno pa naj bi med celotnim potekom vojne skozi Štoln peljalo 33.485 vlakov s 400.157 vagončki, ki so prepeljali 446.890 vojakov in 240.000 ton materiala.

ZAKLJUČEK

Oskrba vojske na soški fronti je sprožila velike infrastrukturne projekte ter logistične operacije, kakršnih slovenski prostor še ni videl. V izjemno kratkem obdobju so bile zgrajene

nove ceste in mulatjere, nove železniške povezave, z razkladalnimi rampami in dodatnimi tiri so bile razširjene mnoge železniške postaje ob glavnih progah ... Objekti in ostaline predstavljajo dediščino vojnega dogajanja prav tako kot ostanki vojaških spopadov ob sami frontni črti. Za razumevanje prostora in pravilno obravnavo dediščine je zato treba ta največji vojaški spopad, ki se je odvil na naših tleh, nujno obravnavati celovito, vključujoč komponento transporta in sploh vojaške logistike.

Viri in literatura:

- Johann Bartl mag., Richard Heinersdorff, *Eisenbahn-und Telegraphenregiment*. Album.
- Ines Beguš dr., (ur.), dr. Marko Klavora, (ur.), *Begunci. Slovenski begunci s soške fronte*, zbornik, Goriški muzej Kromberk, Nova Gorica, 2016.
- Maja Janežič (gl. ur.), Barbara Nadbath (odg. ur.) in uredniški odbor: Janko Boštjančič, Dimitrij Mlekuž idr., *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju*, Monografije CPA, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana, 2018.
- Alfred Krauß, *Das »Wunder von Karfreit«, im besonderen der Durchbruch bei Flitsch und die Bezwingung des Tagliamento*, Lehmann, München, 1938.
- Saša Nabergoj (ur.), Simona Žvanut (ur.), *1. svetovna vojna na Loškem*. Zbornik, Loški muzej Škofja Loka, Škofja Loka, 2019.
- Franjo Robida, *Iz stare Ljubljane na soško fronto. Spomini na staro Ljubljano, soško fronto in boje za severno mejo*, zbral in uredil Vinko Avsenak, Didakta, Radovljica, 2008.
- Ivan Rudolf (ur.), *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*, samozaložba Ivana Rudolfa, Črni Vrh, 2014.
- Karel Rustja, *160 let Južne železnice na Pivki*, Društvo za krajevno zgodovino in kulturo Lipa Pivka, Pivka, 2018.
- Karel Rustja, *Primorske železnice (1875–1909–1919)*, Pokrajinski arhiv, Koper, 2017.
- Marko Simić, *Po sledih soške fronte*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996.
- Petra Svoljšak, Gregor Antoličič, *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna. Z okvirnimi črticama Ivana Cankarja in predgovorom Toneta Partljiča*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2018.
- Judita Šega (ur.), *V zaledju soške fronte*, katalog, Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gornjesavski muzej Jesenice, Tolminski muzej, Ljubljana, 2015.
- Marko Štepec, *Vojne fotografije 1914–1918. Iz fotografske zbirke Muzeja novejšje zgodovine Slovenije*, Defensor, Ljubljana, 2008.
- Danijel Tatić, *Prvi svjetski rat. Talijansko bojište*, Despot Infnitius, Zagreb, 2017.

VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...

Mitja Močnik s Huma (Koško)

Vinko Avsenak

Mitja Močnik med svojimi najdbami (foto: Vinko Avsenak)

Z nasmeškom na ustih me sprejme na vratih pritlične, a zelo dolge stavbe vojašnice Janka Premrla - Vojka v Vipavi, in me popelje do vrat svojega muzeja, se opraviči in me pusti nekaj minut samega. Razgledam se po veliki sobani z razstavljenimi predmeti. Ob zidovih stojijo na tleh številni ščiti, nagrobni križi, ožemalnik za perilo ... Moje oči poplešejo po velikih, širokih vitrinah sredi sobane, po katerih se razkazujejo stari časopisi, revije in zemljevidi najrazličnejših vsebin s pridihom starodavnosti, do katere človek nehote občuti spoštovanje. Toda kmalu ugotovim, da je manjši prostor v nadaljevanju sobane pravzaprav posvečen prvi vojaški zdravstveni pomoči, o čemer priča velik rdeč križ na steni, a ga pred vhodom napoveduje tudi velika vitrina, polna medicinskih pripomočkov, ampul in podobnega. V manjšem prostoru, obvezovališču, stojita operacijska postelja s hudo ranjenim vojakom, ki čaka na operacijo, in pograd, okrog pa so razstavljeni številni medicinski predmeti in oprema.

Toda ko se Mitja vrne in se mi v celoti posveti, šele presenečen spoznam, da to ni edina sobana v njegovem muzeju. Muzej je res prostran, a vseeno dodobra zaseden. Nadaljujega ogled in se napotiva proti ostalim prostorom po temnem hodniku,

ki pa ima premišljeno osvetljene določene razstavne predmete in vsebine. S hodnika se odpira na levo vhod v manjši prostor – vojaške delavnice. V njem osrednje mesto zavzema kovačnica s pečjo, v kateri žari žerjavica, okrog je razstavljeno raznovrstno kovaško orodje, a zastopani so tudi številni drugi obrtniški predmeti. Človeka ob pogledu na vse te predmete, ki jih je sodobna tehnologija že zdavnaj prerasla, a so nekoč tako dobro koristili uporabnikom in uspešno izpolnjevali svojo nalogo, obhajajo nostalgična čustva. Človeštvo pač teži k razvoju in tako je prav, toda rahločutneža take zbirke vendarle spominjajo na neizprosno minljivost.

Nadaljujega pot po hodniku in vstopiva v še večjo sobano, že kar dvorano. Človek potrebuje nekaj več časa, da jo s pogledom premeri in ugotovi njeno namembnost. Tu je srce Mitjeve zbirateljske dejavnosti in njegovega dolgoletnega raziskovanja po bojiščih soške fronte. Po tem prostoru odločno in občutno veje neka posebna energija in razstavljeni predmeti izžarevajo med drugim nedoločno intimnost, še posebej številni osebni predmeti vojakov, razstavljeni po velikih vitrinah sredi sobane in ob zidovih. Tu so tudi predmeti za vsakdanjo rabo, odlikovanja, vojaški znaki ... Seveda brez nepogrešljive vojaške opreme ne gre. V lično urejenih vitrinah, a tudi po tleh in

Osrednja sobana muzeja Mitje Močnika (foto: Vinko Avsenak)

zidovih se razkazuje raznovrstno strelno orožje, številne granate, čelade, čutare, menazke ... Potem je tu večja vitrina, polna hladnega orožja jurišnih enot: buzdovanov, jurišnih nožev, boksarjev ... Človeku med drugim pade v oči številčnost razstavljenih predmetov. Mitjeva zbirka je resnično obsežna, saj obsega več kot 7000 predmetov, od katerih jih je Mitja okrog 600 kupil ali prejel v dar, vse ostale pa je našel in izkopal na nekdanjih bojiščih. Muzej je tematsko razdeljen in urejen po prostorih. Tu je soba za delo in bivanje poveljnika bataljona, kaverna kot zaklonišče oddelka s telefonsko centralo in priročnim skladiščem, avstro-ogrski strelski jarek s stražarskim mestom in mitraljezcem pri skromnem obroku ...

Mitja se je zelo zgodaj zapisal zbirateljstvu ostalin prve svetovne vojne. Njegova zbirateljska pot se je začela leta 1978 v Kanalu, ko je kot osemletni fantič našel spodnji del pločevinaste čutare. Mama mu je potem pripovedovala o svojem nonu, se pravi o Mitjevem pranonu, ki je kot častnik služil v avstro-ogrski vojski. Mitjeva otroška domišljija je skovala nona Ivana – Johanna v zvezde in postal je njegov idol. Že kot dečka so ga torej razvemale vojaške zadeve in že takrat so se zasnovali zametki njegove kasnejše vojaške kariere. Njegovo zanimanje za prvo svetovno vojno in zbirateljstvo se je potem samo še stopnjevalo. K temu sta bistveno prispevala tudi mama in očim, ki sta ga pogosto vodila v krnsko pogorje (Bogatin, Batognica ...). Z njima je pravzaprav večino počitnic preživel v gorah. Očim mu je s službenih poti prinašal

tudi razne vojne ostaline, ki so Mitji veliko pomenile. Ko je imel 9 let, mu je kupil knjigo Vladimirja Gradnika *Krvavo Posočje*. Tej knjigi je sledil roman *Doberdob* Prežihovega Voranca, pa knjige Mesesnela, Matičiča ... Skratka, Mitja je tudi z literaturo poglobljaj svoje znanje, kar je njegovo zbirateljsko strast samo še spodbujalo.

Leta 1980 se je družina preselila v Rožno Dolino. Novo okolje, ki je bilo v neposredni bližini nekdanje fronte, je spodbudno delovalo na Mitjevo zbirateljstvo. Ko je imel 16 let je začel hoditi na teren samostojno. Do bližnjih prizorišč prve svetovne vojne se je vozil s kolesom, na primer v Panovec, a zahajal je pogosto tudi na Škabrijel, Kuk, Prižnico ... Leto 1992 je bilo zanj prelomno. Bil je čas po slovenski osamosvojitveni vojni in takrat je začel srečevati pionirje slovenskega zbirateljstva: Simona Kovačiča, Sandija Kobala – Altera, Simona Lebana, Bora Vujičiča, brata Mužiča, Pavla Draščka, Milana Abramiča, Boruta Štrosarja, kasneje pa še Mirka Kurinčiča, Iva Ivančiča in druge. Toda Mitja še posebej poudari, da je zbiratelja Joška Gabrijelčiča iz Liga srečal že leta 1985. Prav on mu je podaril poln nabojnik italijanske strojnice *Villar Peroso*, ki ga še danes ponosno hrani, čeprav jih je kasneje nekaj sam izkopal.

Mitjevo zbiranje se je vse bolj razvijalo, zbranih predmetov je bilo vse več. Zato je začel snovati svoj muzej in že 20. novembra 1992 mu ga je uspelo slavnostno odpreti v vojašnici Janka Premrla – Vojka v Vipavi. *Vojni muzej Vipava – Soška*

Obvezovališče z operacijsko mizo, pogradom in medicinskimi pripomočki (foto: Vinko Avsenak)

fronta 1915–1917 je torej lansko leto proslavljal svojo 30-letnico in je prvi tovrstni muzej v okviru Slovenske vojske. Muzej je dobro obiskan in so ga doslej obiskale tudi mnoge znane osebnosti iz domačih in tujih političnih, vojaških, zgodovinskih in kulturnih krogov. Od 1. januarja 1993 piše dnevnik, v katerem redno vpisuje datume in podatke vseh najdb, pridobitev in dogodkov, povezanih z zbirateljskimi dejavnostmi. Zato ima tudi razmeroma hitre odgovore na vsa vprašanja radovednega sobesednika. Tako tudi iz dnevnika hitro prebere, da je sodelovanje 11 prijateljev – zbirateljev marca 1993 pripeljalo do ustanovitve Društva soška fronta v Novi Gorici. Tej je kmalu sledila prva društvena razstava v Dobrovem.

Mitja je imel srečo, da je sklenil zakon z žensko, ki ga na njegovi raziskovalni poti ne samo spremlja, marveč z njim tudi raziskuje prizorišča prve svetovne vojne in vneto brska po ostalinah. Za te namene je Damjana od samega začetka venomer uporabljala motikico za rože in bila pri tem dokaj uspešna, dostikrat uspešnejša od Mitje. Za prvo obletnico njunega poznanstva, takrat še kot dekle, mu je leta 1992 s prvim regresom kupila v Gorici detektor. To je ljubezen! Prijatelji zbiratelji so se ob srečanjih pogosto šalili na račun Damjane z motikico, češ prišel je Mitja z dvema detektorjema! Mitja se rad spominja enega od Damjaninih prvih bogatih ulovov v Krnici (Trnovski gozd), ko je 21. aprila 1993 na smetišču nekdanjih barak izkopala 3 kokarde, 18 vojaških zvezdic, 21 gumbov, 3 steklenice in še kaj. V kaverni pred Kostanjevico je

poleg zobne ščetke in drugih osebnih predmetov našla zobno protezo, ki jo Mitja v muzeju sedaj ponosno razkazuje. Vse te najdbe imajo za Mitjo še danes poseben pomen. Zadnja leta sta mu pri zbiranju in raziskovanju ostalin soške fronte v podporo tudi sinova Jurij in Matija, kar prinaša dodatni veter v njegova jadra, saj bosta sinova njegovo zgodbo nadaljevala.

Najdbe, ki so Mitji še najbolj pri srcu, spadajo v njegov najzgodnejši, začetni čas, in sicer dve znački (Isonzo Armeje in vojaški železniški transport) ter ovratni nabožni križec, ki jih je mama izkopala na domačem vrtu v Kanalu. Ti predmeti imajo v njegovi zbirki posebno mesto in rad jih s ponosom pokaže. Na splošno pa so med njegovimi najljubšimi eksponati vojaški osebni in sanitetni predmeti, ti se ga še najbolj dotaknejo. Po mojih izkušnjah je to tudi skupni imenovalac večine slovenskih zbirateljev.

Hodiva po največji sobani in Mitja mi po vrsti kaže in predstavlja razstavljene predmete, ki se mu zdijo vredni omembe. Med njimi je tudi italijanska čelada Adrian M16, ki jo je leta 1986 našel pri Pušnem (Kambreško). Čelade tega modela so sicer med pogostimi najdbami, toda Mitji se zdi zanimivo, da je ta prebodena z bajonetom. Njena pločevina je bila namreč dokaj tanka in je varovala vojake zgolj pred kamenjem. Potem sta tu avstro-ogrske čeladi, najdeni v strelskem jarku pri Zagori. Ena ima vstopno strelno luknjo na tilniku, izstopno pa na čelu. Leta 2016 je v Mali Lazni (Trnovski gozd) našel redek ščit za dragonsko usnjeno

*Vojaški osebni predmeti, med njimi tudi zobna proteza
(foto: Vinko Avsenak)*

*Italijanska čelada Adrian M16, prebodena z bajonetom
(foto: Vinko Avsenak)*

čelado. Mitja rad pokaže tudi avstro-ogrsko nazobčano lopatko, prestreljeno z granatnim drobcem, ki jo je našel ob plezanju po žlebu levo od Krnske Škrbine. Spomin na to najdbo mu je živ tudi zato, ker ga je Damjana, tik preden je zagledal lopatko, dražila in z glasnim vzklikanjem hlinila najdbo značke. In še na nekaj

ga spominja ta dogodek. Takrat sta namreč nosila v dolino dokaj težka nahrbtnika: Mitja 65 kg, Damjana 36 kg.

V neki od vitrin ob steni mi Mitja pokaže večje število krogel. Krogle kot krogle, bi rekel človek, toda te krogle so

*Goveja kost, predelana v piščal
(foto: Vinko Avsenak)*

imele poseben namen, ubijale so italijanske dezertarje. Mitja je namreč ob potoku Šebeč pri Hruševljah v Goriških brdih našel kraj, kjer je italijanska vojska streljala dezertarje. Kopal je tamkajšnjo brežino in v višini prsi našel številne krogle.

V oči mi pade bela goveja kost, predelana v piščal s štirimi luknjicami in s prelepimi vrezinami z liki divjih živali. Spominja na piščal iz medvedje kosti, najdene v jami Divje babe, ki velja za najstarejše glasbilo na svetu.

V dolgoletnih raziskovanjih po bojiščih soške fronte je imel Mitja raznovrstne dogodivščine. Rad se spominja dneva, ko je kmalu po ustanovitvi društva nekaj članov izvedlo prvo vodenje. Večjo skupino madžarskih turistov so povedli po dolgem predoru skozi nedrja Svete Gore. Težava je bila v tem, da so Madžari prišli v neprimernih oblačilih in čevljih, predvsem ženske. Zato ni šlo brez težav, a ni manjkalo tudi smešnih scen in smeha. Po končanem »podvigu« so jim Madžari podarili pet litrov dobrega tokaja, ki so ga vrli »železarji« odnesli pod prelaz Dol, kjer so potem družno kopali. Kako je to kopanje potekalo in se končalo, si lahko samo mislimo.

Leta 1986 so se mu med hojo po Kuku vdrla tla pod nogami in je padel v notranjost manjše kaverne. Kakšno uro ali dve si je prizadeval zlesti ven in se pri tem še močno udaril z glavo

ob železno traverzo kaverne. Na koncu se mu je uspelo rešiti s pomočjo italijanske lopatke, ki jo je navezano na vrv vztrajno metal, dokler se ni na površini zagodila.

Leta 2004 je z Martinom Četrničem iz Plav, ki je takrat živel na Dunaju, organiziral istočasno mašo v sv. Kvirinu na Prižnici in sv. Egidiju na Dunaju. Točno opoldne so v spomin na padle vojake prve svetovne vojne zazveneli zvonovi v obeh cerkvah. Dogodek je bil dokaj odmeven doma in na Dunaju.

Vzporedno z Mitjevo zbirateljsko dejavnostjo je tekla tudi njegova vojaška kariera, ki je s prvo tudi tesno povezana. Mitja se je že kot otrok zapisal vojaščini (»ko bom velik, bom vojak«). V Slovenski vojski je zaposlen od slovenske osamosvojitvene vojne leta 1991 in je potem v njej služboval v različnih enotah in rodovih. Pred osamosvojitveno vojno je bil zaposlen v podjetju Meblo-Jogi kot štipendist podjetja. Vojaški rok je odslužil v Jugoslovanski vojni mornarici, v Slovenski vojski pa je najprej služboval kot vojak na pokrajinskem štabu za TO na Ajševici, potem pa kot podčastnik v izvidniški enoti in minometni četi v Vipavi in kot višji štabni podčastnik v operativnem centru za letalstvo in zračno obrambo na Poveljstvu sil na Vrhniki. Od avgusta do novembra 2010 je bil v Ruski federaciji na šolanju za posadko nove večnamenske vojaške ladje Triglav 11, na kateri je najprej opravljal dela poveljnika oddelka zvez in signalistov, nato glavnega podčastnika na

Višji štabni vodnik Mitja Močnik v svojem muzeju (foto: Bruno Toič)

ladji in specialista vezista. Za delo na ladji se je potem v Ruski federaciji leta 2010 še tri mesece šolal na Zvezni varnostni službi (FSB) skupaj s celotno posadko. Z ladjo Triglav 11 se je udeležil številnih vaj in z njo preplul več kot 11.500 morskih milj. Od maja 2013 do maja 2015 je bil na dolžnosti poveljnika Učnega voda v Veščinskem centru v vojašnici v Vipavi. Od maja 2015 do januarja 2016 je bil poveljnik skupine za dodatno usposabljanje, potem pa podčastnik za civilno vojaško sodelovanje in celotno podporo v Veščinskem centru Vipava do julija 2022, ko je v Brigadi Julia v Vidmu prevzel triletno mednarodno dolžnost v okviru mirnodobne strukture Slovenske vojske v MLF (Multinational Land Force).

V času službovanja v Slovenski vojski se je Mitja udeležil treh mednarodnih mirovnih misij, in sicer v letih 2006/07 v Afganistanu (Herat) in v letih 2016/17 in 2019/20 na Kosovu (KFOR).

Višji štabni vodnik Mitja Močnik je nosilec 76 vojaških odlikovanj in priznanj. Najvišje je pridobil za udeležbo v bojnih spopadih leta 1991 v Rožni Dolini, Vrtojbi in Novi vasi ter v drugih bojnih akcijah. Med odlikovanji največ veljajo:

- Red svobode Republike Slovenije (skupinsko odlikovanje za vojne zasluge v letu 1991, podelil predsednik Borut Pahor)
- Častni vojni znak na lenti (najvišje hrabrostno odlikovanje SV)
- Medalja za hrabrost z meči (1991)

Mitja je bil tudi predavatelj Vojaške zgodovine in Državlanske vzgoje v različnih programih usposabljanja in izobraževanja v SV. V Goriških Brdih je bil osem let predsednik Območnega združenja veteranov vojne za Slovenijo in bil njegov soustanovitelj. Bil je aktivni član Območnega združenja slovenskih častnikov Nova Gorica in član raznih društev, ki ohranjajo spomin na našo vojaško zgodovino. Je tudi turistični vodič z licenco za Kras in Goriško. Deluje tudi publicistično, saj je za razne medije spisal že vrsto strokovnih in poučnih prispevkov s področja slovenske vojaške zgodovine, predvsem s tematiko prve svetovne vojne. Tesno sodeluje z različnimi muzeji, društvi in podobnimi ustanovami v Sloveniji in tujini. V zadnjem desetletju v sodelovanju s Fundacijo poti miru iz Kobarida aktivno sodeluje pri projektih Poti miru na Krasu in v Posočju. Je tudi avtor in soavtor številnih občasnih in stalnih razstav s tematiko prve svetovne vojne doma in v tujini. Za delo na področju ohranjanja dediščine prve svetovne vojne, dolgoletnega vodenja OZVVS Brda in turistične promocije Brd je prejel leta 2016 Občinsko nagrado Občine Brda.

Mitja je sicer po poklicu diplomirani ekonomist. Po končani srednji šoli se je namreč leta 2005 vpisal na Visoko poslovno šolo Maribor in leta 2009 uspešno zaključil visokošolsko izobraževanje – smer diplomirani ekonomist.

Mitja, hvala, da si mi razkazal vse imenitne dragulje, ki krasijo tvoje kraljestvo!

DEJAVNOSTI DRUŠTVA SOŠKA FRONTA 1915–1917 V LETIH 1993–2023

Dogodkov in prireditev, ki jih je v tridesetih letih obstoja organiziralo naše društvo ali je pri njihovi organizaciji sodelovalo, je bilo veliko, a jih je na tem mestu nemogoče navesti vse. Zato se skušamo omejiti le na najvažnejše in podati prerez dejavnosti društva v treh desetletjih.

1993

- 26. mar. Solkan, ustanovni občni zbor
- 05. jun. Dobrovo, razstava značk, odlikovanj in raznih drugih drobnih vojaških predmetov. Natiskali smo izkaznice društva in razglednice z društvenim znakom.
- 19. sep. Nova Gorica, prvo srečanje članov društva v sejni dvorani DPO
- 23. okt. Kobarid, razstava značk, odlikovanj in raznih drugih drobnih vojaških predmetov *(slika)*

1994

- 06. apr. Sveta Gora, otvoritev razstave značk, znakov in odlikovanj
- 19. jun. Mala Lazna, družabno srečanje
- 30. jun. Kanal, otvoritev razstave predmetov, najdenih na soški fronti
- 24. okt. Sveta Gora, otvoritev razstave ročnih bomb *(slika)*

1995

- 15. jan. Škabrijel, čiščenje okolice madžarskega spomenika (piramide)
- Sept. Nova Gorica, otvoritev multimedijske instalacije »STABAT MATER« v rotundi PDG
- 16. jun. Krn, položili venec v spomin na vse padle v krnskem pogorju
- 15. jul. Banjšice, člana društva Zdenko Mužič in Smiljan Brešan sta odprla »muzej 1. svetovne vojne« *(slika)*
- 23. dec. Sveta Gora, otvoritev razstave čutar in menažk

1996

- 20. 09. Sveta Gora, otvoritev razstave »Solkan v prvi svetovni vojni«
- 23. 06. Drežnica, Mirko Kurinčič odpre prenovljeno stalno muzejsko zbirko »Botognice«
- 05. sep. Solkan, predstavitev knjige Vilija Prinčiča »Pregnani« in otvoritev razstave »Solkan v prvi svetovni vojni«
- 28. sep. Krnsko pogorje, planinski izlet na Batognico in Peske
- 07. dec. Banjšice, 1. srečanje zbiralcev stare vojaške opreme *(slika)*

1997

- 22. mar. Sredipolje, otvoritev razstave »Z bojišča v muzej« *(slika)*
- 26. apr. Vodice, urejanje jarkov in kavern
- 17. maj Rovereto, strokovna ekskurzija
- 11. jun. Nova Gorica, otvoritev razstave »Soška fronta 1915-17 - 80 let kasneje«
- 5. sep. Škabrijel, položitev venca v spomin na padle na Škabrijelu
- 20. sep. Lavarone, sodelovanje na simpoziju »La memoria nella pietra«

1998

- 15. apr. Červinjan, otvoritev razstave ob 80 letnici konca prve svetovne vojne
- 21. jun. Koče-Muta (Kötchach-Mauthen), strokovna ekskurzija
- 26. jun. Predmeja, otvoritev razstave »Trnovski gozd med prvo svetovno vojno«
- 3.–5. jun. Lavarone, udeležba na simpoziju o ohranjanju zapuščine prve svetovne vojne
- 24. okt. Avče, obisk pri Ivanu Kovačiču ob 100. letnici rojstva *(slika)*
- 14. sep. Nova Gorica, otvoritev razstave »Prekleta vojna«

1999

- 10. apr. Solkan, 1. mednarodno srečanje zbiralcev stare vojaške opreme
- 19. jun. Črniče, otvoritev razstave »Črniče med prvo svetovno vojno«
- 3. jul. Lavarone, otvoritev razstave »Vojna v sprejemnici«
- 15.–20. okt. Krnsko pogorje, sodelovanje pri snemanju oddaje »Gore in ljudje« *(slika)*
- 26. sep. Gorica, sodelovanje na mednarodnem simpoziju »Ohranjanje zapuščine 1. svetovne vojne«

2000

- 12. feb. Peč, sodelovanje pri razstavi »Peč in Rupa med prvo svetovno vojno«
- 19. mar. Panovec, čiščenje okolice vojaškega spomenika iz prve svetovne vojne
- 24. mar. Sveta Gora, otvoritev razstave »Možnar škoda kal. 30,5 cm«
- 8. jun. Asiago, strokovna ekskurzija v Asiago in na Monte Cengio
- 18. avg. Krmin, otvoritev razstave »Vojna v sprejemnici«
- 16. sep. Šempeter, otvoritev stalne razstave Šempeter med prvo svetovno vojno *(slika)*
- 28. okt. Šempeter, 4. mednarodno srečanje zbiralcev stare vojaške opreme (prvo v Šempetru)

2001

- 16. mar. Nova Gorica, otvoritev razstave »Monte Chiesa, pozabljena slovenska gora«
- 21. mar. Moravske Toplice, prejem »Turističnega nageljna«, RTV SLO
- 28. okt. Nova Gorica, izid revije »Na fronti« št. 1
- 8. sep. Šempeter, vodenje predsednika Republike Slovenije Milana Kučana po razstavi »Šempeter in Vrtojba med prvo svetovno vojno« *(slika)*

2002

- 29. jun. Monte Chiesa, strokovna ekskurzija *(slika)*
- 28. avg. Sesljan, udeležba na otvoritvi obnovljenega spomenika
- 21.–23. sep. Kras, vodenje ustanovitelja društva Prijatelji dolomitov prof. Waltherja Schaumana
- 27. sep. Kromberk, otvoritev razstave »Sledovi soške fronte na goriškem« v Mercatorju
- 6. sep. Deskle, otvoritev razstave »Sledovi soške fronte na Goriškem«

2003

- 27. apr. Sabotin, družabno srečanje
- 17. jun. Sveti Kvirin, sodelovanje pri organizaciji maše za padle vojake
- 21. jun. Nova Gorica, razstava »Avstro-ogrška vojaška pošta na soški fronti«
- 22. jun. Škabrijel, odkritje spominske plošče padlim na Škabrijelu *(slika)*
- 26. jun. Šempeter, predstavitev zgibanke »Prva svetovna vojna v Občini Šempeter-Vrtojba«
- 28. jun. Monte Cimone, Lavarone in Rovereto, strokovna ekskurzija

2004

- 16. jan. Renče, otvoritev razstave »Renče in Goriški Kras v prvi svetovni vojni« v Renčah *(slika)*
- 18. jan. Kras, organizacija pohoda po Poteh miru v Občini Miren-Kostanjevica
- 2. maj Grmada, soorganizacija pohoda na Grmado
- 2. maj Brestovica, otvoritev razstave »Kras med prvo svetovno vojno«
- 3. jul. Val Sugana, strokovna ekskurzija

2005

- 12. mar. Kras, organizacija pohoda in otvoritev »Poti miru na Krasu«
- 24. mar. Nova Gorica, predstavitev knjige Marka Simiča »Utrdbi pod Rombonom«
- 27. maj Oslavje, razstava ob 90-letnici začetka soške fronte »Goriško mostišče – La testa di ponte di Gorizia«
- 1. jun. Šempeter, predsednik Vlade RS Janez Janša si ogleda društveno muzejsko zbirko **(slika)**
- 31. okt. Sveta Gora, organizacija pohoda v spomin na žrtve soške fronte »Po bojiščih soške fronte«. Uspešno zaključili PHAR projekt Pro Hereditate, spletni popis spominskih vojnih obeležij soške fronte

2006

- 2. apr. Šempeter, izdaja ponatisa 11 razglednic z motivi Gregorčiča in Boroeviča
- 1. jul. Monte Chiesa, strokovna ekskurzija
- 1. okt. Krnsko pogorje, planinski izlet na greben Vrata–Vršič–Kal **(slika)**
- 19. sep. Šempeter, »1. srečanje s preteklostjo«
- 21. maj Vodice, udeležba pri odkritju obnovljenega spomenika generalu Guidu Novaku
- 23. jun. Šempeter, odprtje prenovljene razstave v Šempetru

2007

- 16. jun. Kötchach-Mauthen (Koče-Muta) in Mali Pal, strokovna ekskurzija
- 23. jun. Nova Gorica, soorganizacija in udeležba na prireditvi »Glasba ne pozna meja« **(slika)**
- 15. sep. Ravnica, udeležba na proslavi Škabrijel 1917–2007
- 20. okt. Sabotin, soorganizacija spominske slovesnosti ob 90. obletnici konca spopadov ob Soči
- 23. sep. Simpozij o podmaršalu Jožetu Tomšetu v Kulturnem domu v Podbrezjah

2008

- 13. feb. Ljubljana, sodelovanje na festivalu vojaškega gorniškega filma
- 17.–18. maj Dunaj, strokovna ekskurzija **(slika)**
- 24. okt. Romans ob Soči, otvoritev razstave »Življenje v strelskih jarkih«
- 7. sep. Romans ob Soči, predavanje Davida Pipana o avstro-ogrskih vojaških značkah
- 08. sep. Sredipolje–Most na Soči, udeležba na zgodovinskem vlaku

2009

- 8. jan. Nova Gorica, otvoritev fotografske razstave »Pretrgana železna cesta«
- 13. mar. Kanin, udeležba na starodobnem smučanju
- 23.–24. maj Budimpešta, strokovna ekskurzija
- 24. jun. Dornberk, postavitve razstave v avli osnovne šole *(slika)*
- 11. jul. Šempas, postavitve razstave »Šempas na starih fotografijah«
- 24. okt. Sveta Gora, udeležba na blagoslovu prapora društva IR87

2010

- 3. apr. Veliki Dol, udeležba na srečanju zgodovinskih društev
- 25. apr. Mrzli Vrh, planinski izlet
- 14.–16. maj Praga, strokovna ekskurzija
- 8. maj Innsbruck, udeležba na starodobnem strelskem tekmovanju *(slika)*
- 10. sep. Odprtje razstave dokumentarnih fotografij »Soška fronta nekoč in danes«
- 23. okt. Kobarid, udeležba na proslavi ob 20. obletnici Kobaridskega muzeja

2011

- 19. mar. Ljubljana, udeležba pri odkritju spominske plošče GSR2
- 20. mar. Cerje, proslava ob 100-letnici vojaškega gorništvaja na slovenskem
- 27.–28. maj Innsbruck, strokovna ekskurzija
- 23. okt. Globočak, spominski pohod z govorom predsednika DSF
- 13. sep. Tolmin, udeležba pri svečanosti pri nemškem pokopališču v Tolminu
- 29. dec. Kromberk, otvoritev razstave Naši gorski strelci *(slika)*

2012

- 14. mar. Kromberk, vodenje predsednika Republike Slovenije Dr. Danila Türka po razstavi »Naši gorski strelci« *(slika)*
- 12. maj Ravnica, soorganizacija pohoda na Škabrijel in proslave v Ravnici
- 31. 8.–1. 9. Dolomiti, strokovna ekskurzija
- 8. sep. Kromberk, organizacija spominske slovesnosti »Škabrijel 1917–2012«

2013

- 7. mar. Maribor, »Naši gorski strelci«, razstava v kadetnici slovenske vojske
- 7. apr. Črniče, Udeležba na spominski slovesnosti, posvečeni padlim pripadnikom 96. polka
- 13. apr. Veliki Dol, Srečanje z Zgodovinskim društvom IR 17 iz Ljubljane
- 17.–18. maj Bratislava, strokovna ekskurzija
- 18. julij Šempeter, otvoritev prenovljene stalne razstave Šempeter in okolica med prvo svetovno vojno (*slika*)
- 7. sep. Sabotin, 1. srečanje zbiralcev ostalin prve svetovne vojne in prikaz vojaškega tabora
- 2. sep. Bovec, spremstvo uniformiranih članov na muzejskem vlaku

2014

- 29. maj Škabrijel, odkritje prenovljenega spomenika ogrskega 4. domobranskega pehotnega polka (*slika*)
- 29.–30. maj Sarajevo, strokovna ekskurzija
- 7. jun. Kanal, odprtje stalne zbirke ostalin prve svetovne vojne
- 5.–7. sep Osek, postavitve razstave in prikaz delovanja sanitete v vojni
- 26. sep. Kromberk, otvoritev razstave o Slovencih v prvi svetovni vojni (D. Sedmak) in predstavitev knjige o značkah (D. E. Pipan), ki jo je založilo naše društvo.
- 24. okt. Doberdob, razstava o saniteti v prvi svetovni vojni in predstavitev knjige o značkah
- 26. okt. Severna Primorska, položitev cvetja in prižig lučk na vojaških pokopališčih

2015

- 17. mar. Škabrijel, izvajanje projekta, pridobljenega na razpisu MONG
- 20. apr. Nova Gorica, Goriška knjižnica – predstavitev revije Na fronti in knjige o značkah
- 30. maj Lepena, udeležba na odkritju obnovljenega znamenja 2. domobranskemu polku iz Linza
- 5.–7. jun. Beograd, strokovna ekskurzija (*slika*)
- 10. okt. Lokavec pri Ajdovščini, udeležba na pohodu po zaledju soške fronte, okrogla miza
- 18. sep. Nova Gorica, organizacija predavanja o maršalu Borojeviću

2016

- 17. mar. Gorica, Kulturni dom, razstava o saniteti
- 26.–29. maj Verdun, strokovna ekskurzija
- 18. jun. Monte Ortigara in Monte Chiesa, planinski izlet
- 23. jul. Grahovo ob Bači, razstava o tolminskem mostišču in Grahovem v prvi svetovni vojni
- 09. avg. Solkan–Šempeter, položitev vencev v spomin na begunce
- 10. dec. Preval, odkritje spominskega parka Svetozarju Borojeviću pl. Bojni *(slika)*

2017

- 7. maj Brestovec–Vrh (I), sodelovanje na pohodu in proslavi, slavnostni govornik Vili Prinčič
- 17.–21. maj Galicija, strokovna ekskurzija
- 29. maj Sabotin, snemanje dokumentarnega filma v sodelovanju z madžarskim obrambnim ministrstvom
- 22. jun. Rače, sodelovanje na oprtju spomenika IR87
- 2. sep. Čepovanska Vrata, odkritje obnovljenega znamenja Borojevićstrasse *(slika)*
- 17. sep. Kolovrat, udeležba na ponazoritvi bitke
- 23.–24. dec. Faller, udeležba na prireditvah v spomin na dogodka o božiču 1917

2018

- 22. apr. Pivka–Predjama, strokovna ekskurzija
- 24.–27. maj Rim, strokovna ekskurzija *(slika)*
- 8. sep. Prevala (Kanin), soorganizacija in udeležba ob odkritju spominskega obeležja IR59
- 20. sep. Cerje, odprtje razstave »Kras 1915–1917«
- 21. sep. Cerje, vodenje predsednika vlade RS Marjana Šarca po razstavi »Kras 1915–1917«
- 19. okt. Šempeter, predstavitev knjige »Dnevnik« Erwina Schrödingerja

2019

- 24. mar. Ljubljana, simfonična pesnitev Barve zelenega smaragda
- 17. apr. Pivka, razstava Kras 1915–1917 in predstavitev revije Na fronti
- 1. maj Romunija, strokovna ekskurzija
- 8. jun. Monte Grappa, strokovna ekskurzija *(slika)*
- 15. sep. Pivka, festival vojaške zgodovine

2020

14. feb. Šempeter, predavanje Vinka Avsenaka »Jurij Kraigher-Žore, pilot dveh vojn«
- Obnova spomenika 20. strelskega polka v Panovcu *(slika)*,
 - Priprava stalne razstave o saniteti v Renčah
 - Celostna prenova razstave Šempeter in okolica med prvo svetovno vojno v Šempetru

2021

18. feb. Sabotin, Šempeter, snemanje dokumentarnega filma NNP za RTVSLO
14. maj Renče, otvoritev razstave o saniteti na soški fronti *(slika)*
19. jun. Šempeter, dan odprtih vrat prenovljene razstave »Šempeter in okolica med prvo svetovno vojno«
08. avg. Solkan, 1. srečanje zbiralcev
2. sep. Preval, sodelovanje pri odkritju madžarskega spomenika na Prevalu
Predstavitve razstave v Šempetru in drugih aktivnosti društva v katalogu NVO gre v šolo

2022

3. mar. Šempeter, ogled razstave, OŠ Frana Erjavca krožek mladi zgodovinarji
7. apr. Pivka, otvoritev razstave »Boj v zaledju strelskih jarkov« v Parku vojaške zgodovine
14. apr. Sabotin, otvoritev Centra za obiskovalce Sabotin – Park miru
17. maj Panovec, odkritje spomenika ukrajinskim vojakom
17. maj Vinišče, odkritje spomenika slovaškim vojakom *(slika)*
11. sep. planina Kuhinja, odkritje spominskega obeležja vsem padlim in ponesrečenim v krnskem pogorju

2023

- 4.–7. maj Ekскурzija na Dunaj in Moravsko
28. maj. 3. srečanje zbiralcev vojaških starin, Solkan
29. maj Gorica, pomoč in udeležba pri proslavi ob obnovljenem grobu admiralu Spaunu
2. jun. Proslava ob 30-letnici društva, Nova Gorica
19. jul. Soorganizacija tradicionalnega pohoda in prireditve v spomin na tri vojne, Ravnica
8. sept. Nova Gorica, podelitev občinske nagrade Mestne občine Nova Gorica ob 30-letnici društva *(slika)*
10. sep. Srečanje zbiralcev vojaških starin prve svetovne vojne, Sabotin

Sodelavci te številke:

- Dr. Guido Alliney, biofizik, filozof in univerzitetni profesor, Zdravščine (Poggio Terza Armata), Italija
- Prof. Vinko Avsenak, raziskovalec prve svetovne vojne, publicist in prevajalec, Škofljica pri Ljubljani
- Mag. Janko Boštjančič, direktor Parka vojaške zgodovine Pivka, Slavina na Pivki
- Dr. Matjaž Bizjak, podpolkovnik Slovenske vojske in zgodovinar, Dolga Poljana pri Ajdovščini
- Dr. Tomaž Fabec, arheolog Centra za preventivno arheologijo ZVKDS, Mavhinje (Nabrežina), Italija
- Santo De Dorigo, raziskovalec prve svetovne vojne, uslužbenec muzeja Marmolade, Gosaldo (Belluno), Italija
- Igor Fabjančič, dipl. farmacevt in proučevalec zgodovine prve svetovne vojne, Ljubljana
- Timon Grubar, študent mednarodnih odnosov in zgodovine, Ljubljana
- Mitja Juren, raziskovalec zgodovine prve svetovne vojne in publicist, Rupa (Sovodnje ob Soči), Italija
- Mujo Koštič, pedagog, knjižničar, raziskovalec zgodovine šolstva in kulture, Vrnograč, BiH
- Mirko Kurinčič, zbiralec, raziskovalec krajevne zgodovine in soške fronte, Drežnica
- Husein Sejko Mekanović, umetnostni zgodovinar in sociolog, raziskovalec umetnosti srednjega veka, Poljana (Vrnograč), BiH
- Prof. Radivoj Pahor, profesor v pokoju in književnik, Renče
- David Erik Pipan, raziskovalec zgodovine prve svetovne vojne in publicist, Nova Gorica
- Dr. Renato Podbersič ml., zgodovinar, Nova Gorica
- Vili Prinčič, kulturni delavec in publicist, Pevma pri Gorici, Italija
- Ivan Rudolf, zbiralec, raziskovalec krajevne zgodovine in soške fronte, Črni Vrh nad Idrijo
- Cvetka Skok, upokojena šolska psihologinja, Sežana

Vinegradništvo
DORNBERG
Vinarska dolina

Zalošče 29d, 5294 Dornberk
05 301 76 88, 041 352 045
www.dornberg.si

Izid revije so finančno podprli:

